

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BEKİ L. BAHAR / BİR ZAMANLAR ÇİFİT ÇARŞISI

BEKİ L. BAHAR
BİR ZAMANLAR
ÇİFİT
ÇARŞISI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranney.org>

BİR ZAMANLAR ÇİFİT ÇARŞISI

Bekı L. Bahar

Gri Yayın Dizisi: 68

ISBN 978-9944-396-68-4

- Birinci Baskı: Şubat 2010
 - Yayın Yönetmeni: Işık Tabar Gençer
 - Baskı Hazırlık: Fatma Tulum - Merve Sevinç
 - Kapak Grafiği: Fatih Durmuş
 - Baskı: Ayhan Matbaası (0212) 445 32 38
- Mahmutbey Mah. Deve Kaldırım Cad. Gelincik Sk.
No: 6 Kat: 3 Bağcılar - İSTANBUL**

Pan Yayıncılık
Barbaros Bulvarı 18/4 Beşiktaş 34353 İSTANBUL
• Tel: (0212) 261 80 72-227 56 75
• Faks: (0212) 227 56 74
www.pankitap.com

BİR ZAMANLAR ÇİFİT ÇARŞISI

Beki L. Bahar

BEKİ L. BAHAR

1927'de İstanbul'da doğdu. T.E.D. Ankara Koleji'ni bitirdi. Bir süre Hukuk Fakültesi'ne devam etti. İlk yazısı 1958'de Haftanın Sesi'nde, ilk şiiri 1959'da Varlık Yeni Şiirler Antolojisi'nde, ilk öyküsü 1964'te Çağdaş Dergisi'nde yayımlandı. İlk oyunu "Alabora" 1970'te Ankara Devlet Tiyatrosu Yeni Sahne'de oynadı. Pek çok dergi ve gazetede deneme, araştırma, gezi notları ve şiirleri yayımlanmıştır.

Yapıtları:

Şiirler: *Yakamozlar* (1968); *Kişi Bunalımı+Dişi Bunalımı* (1970); *Doğada Düşün* (1989); Judea-İspanyolca lisanında *Koronas* (2002); *Sevdim Onu* (2006, Pan Yayıncılık)

Oyunlar: *Ölümsüz Kullar (Pudu Hepa)*, Memleket Yayınları, 1973; *Donna Grasya Nasi*, İsis Yayınları, 1993 (1995 Yunus Emre Başarı Ödülü, Fransızca çevirisi İsis Yayınları, 2001); *İkiyüzbininci Gece*, 1986; *İkizler*, 1986; *Sıradan Bir Şey*, 1984; *Demokles'in Kılıcı* (Flaviusla Demokles), Mitos-Boyut Yayınevi, 2004 (İngilizce çevirisi, Gözlem Basım Yayınevi, 2007); *Toplu Oyunları 1*, Mitos-Boyut Yayınevi, 2005.

Basılmamış Oyunları: *Balat'tan Bronx'a* (Müzikli oyun); *Bir Bütün*; *Alabora*, *Erozyon*, *Arkadaşlar*.

Anı: *Ordan Burdan Altmış Yılın Ardından*, Gözlem Basın Yayınevi, 1995.

Derleme: *Ne Kendi Tanır Ne de Söz Edeni Vardır*, Gözlem Basın Yayınevi, 2000.

Tarih: *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, Pan Yayıncılık, 2003

İÇİNDEKİLER

Başlarken	7
Giriş	9
BURSA	
Varlığını Sürdüren Bir Yahudi Cemaati: Bursa	15
Bursa'daki Sinagoglar	22
Deli Yuda Baruh ve Koza Han	39
Bir Deli Yuda Olayı Daha	43
Bir Zamanlar Akraba İlişkileri de Bir Başkaydı	46
Çöpçatanlı Evlilikler	50
Brotte: Önemli Aile	56
Yahudi Mahallesi ve Evleri	58
Avram Aranyas	62
Ordan Burdan	66
EDİRNE	
Annemin Dedesi Edirneli (Anderneli-Andrinoplelu)	97
Natan Malki (Natanuço Ponpozo)	
Malki	100
Sinagoglar ve Büyük Sinagog	115
Trakya Olayları (1934)	124
Romanlar / Çingeneler	137
Anneannem Ester Malki Kanetti Biçaçi	141
Galata Karşısı, Sirkeci-Ebusuut Caddesi	150
ESKİŞEHİR	
Bir Anadolu Ağası Yasef Bahar	167
(Yumurtacı Yasefaçi Bahar)	
Anadolu Konukseverliği Bir İtiraf... Bir Pişmanlık...	181
Yirminci Yüzyılın Başında Balat'tan Eskişehir'e	182
Gelin Giden Sara Papu Bahar'ın Yaşamı	
Balat'ın Yahudi Semti Oluşu ve Halkı	184
Noktalarken	197
Kaynakça	201

BAŞLARKEN

“Eskiye rağbet olsaydı bit pazarına nur yağardı.”

Bu söz geçerliliğini yitirdi.

Eski bit pazarlarına “Antikacı Çarşısı, Antikacılar So-kağı, Sosyete Pazarı” deniyor; meraklısı, paralı, kara pa-ra zengini rağbet ediyor... Eski eşyaya olduğu kadar geç-mişe de merak arttı. Kupkuru tarih genelde sıkıcı bulu-nup okunmadığından edebiyat dünyasında gerçek, yalan bir tarihî roman furyasıdır gidiyor.

Baskı üstüne baskı yapıldığına bakılırsa okuyucusu çok. Yahudiler geçmişlerini, kökenlerini merak etmekte haklılar... Bir kıtada doğup bir başkasında yaşamak, öl-mek olağan. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve sonrasında 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar Anadolu'nun pek çok ye-rinde, Diyarbakır, Van gibi Doğu'nun büyük kentlerinde, kasabalarında bile Yahudi toplulukları yaşarken günü-müzde üç dört kent dışında yoklar. Ne önemsiz küçük bir toplumu barındıran Kilis'ten söz eden var ne de İsrail'de-ki Safad şehrinden sonra ikinci bir Kabala merkezli olarak kabul edilen, Küçük Safad diye adlandırılan Ege kıyıların-daki Tire kasabasını anımsayan.

Soyadları ise bazen hiç görmedikleri, dilini bilmedik-leri kökenlerini açıklar daha bir şaşırtarak.* Bu durumda bu konuda çok kitap yayınlanması normal. Bazıları ger-çek araştırmalara dayanan, kaynakça bölümleri zengin, tarih ağırlıklı yapıtlar; şehir tarihleri, kişi biyografileri, ünlü aileler üstüne ve benzeri konularda akademisyen

* Örneğin Bizans Yahudilerine Romaniyot denirdi. Zamanla Romano olarak anılır oldular. Iberik Yahudilerinin gelişinden elli yıl önce Fransa mezaliminden Trakya'ya bir Yahudi akını olmuş. Onlara, “Fransız” anlamı-na gelen “Sarfati” denmiş. O zaman bu zaman Sarfati soyadını kullanırlar. Kanuni Macar Seferi'nden sonra oralardan Yahudiler getirtip yerleştirmiş-tir... Bu insanlar da Macar soyadını almışlardır...

makaleleri, üniversite tezleri. Bazıları da inandırıcı olmaktan uzak, hayal ürünü, ilgi çeken, okuyucuyu sürükleyen öyküler, romanlar, oyunlar.

* * *

Pan Yayıncılık'ta bir sohbet esnasında annemin babamın dedelerinden söz ederken Işık hanım, bunları yazmamı önerdi. Yıllar önce yazmaya başlamış olduğum bu konulara tekrar döndüm. Röportaja gelenlerin genelde ilk sordukları doğum yerim olur. Yanıtım yıllardır değişmez: Edirneli bir anneden ve Bursalı bir babadan İstanbul'da doğdum, Ankara'da büyüdüm, Eskişehir kökenli bir aileye gelin gittim. Bu beş şehir üstüne üç çeyrek yüzyılı geride bırakırken biriktirdiğim dağarcığımı saçtım ortaya. Hayal gücümü frenledim. Tarih çerçevesinde zaman dilimini, kişilerin yaşadıkları çevreyi, inançlarını, gelenek göreneklerini araştırarak gerçekleri yansıtmaya özen gösterdimse de sudan bir derleme, ne ararsan bulunur bir *çift çarşısı** çıktı ortaya.

Beki L. Bahar

* *Çift çarşısı*: Günümüzde pek kullanılmayan bir deyim. 'Çift' sözcüğü Arapça Yehud'dan Farsça'ya cuhud, Farsça'dan da Türkçe'ye çift olarak geçmiş. Küçültücü bir nitelik yüklenmek istendiğinde Yahudi yerine çift sözcüğü kullanılırdı. *Çift Çarşısı* hem kötü niyetli kimselerin bulunduğu hem de türlü türlü eşyaların karmakarışık satıldığı dükkân anlamında kullanılırdı. Kınadan fare zehirine, fare kapanından ondüle saç maşasına, sülük kavanozlarından pudra, krem, rastık gibi makyaj malzemelerine kadar her şey bulunurdu. Yahudiler kasaba ve köylere de gider, pazar, panayır yerlerinde açtıkları tezgâhlarda çeşit çeşit malları sergiler, satışa sunarlardı. Oralardan aldıkları ürünleri de şehir esnafına satar veya pazar yerlerinde kendileri satar, kırsal kesimle şehir arasında aracı bir ticaret yürütürlerdi.

Pazar yerleri her milletten hırsızların, kapkaççıların, üç kağıtçıların sevdikleri yerlerdir, bu nedenle pazarlarda bu tür olaylar eksik olmazdı. Belki ondan bilinmez, bir "*çift çarşısı*" deymi de ortaya çıktı. Bu sebeple sözlüklerde çift çarşısı hem her tür eşyanın karmakarışık satıldığı hem de güvenilmez kimselerin bulunduğu yer olarak betimlenmektedir.

GİRİŞ

Kitapta konu edilen Bursa, Edirne, Eskişehir kentleri Roma İmparatorluğu sırasında kurulmuş, Bizans döneminde de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu yerleşimlerde, kuruluş yıllarından başlamak üzere Yahudi toplulukları saptanmıştır. Bu nedenle de Roma ve Bizans döneminde Yahudilerin durumuna değinmeyi gerekli gördüm.

Anadolu'da antik çağlardan itibaren Yahudiler yaşıyorlardı. Roma merkez yönetimi, Yahudilere bazı ayrıcalıklar tanımıştı. Bunlardan biri, Yahudi cemaatlerinin topladıkları parayı Kudüs'teki büyük mabedin bakımı için gönderme izniydi. Roma, mabedi ateşe verip yakıp yıktıktan sonra da bu ayrıcalıklar sürmüştü. Toplanan paralar Tiberia'daki Yahudi Konseyi'ne gönderilirdi.* Bin yıldan fazla süren Bizans İmparatorluğu Yahudileri hakkında bilgimiz azdır. İlk araştırmacılardan biri olan Budapeşteli Prof. Samuel Krauss (1866-1948) "Bildiklerimiz sokağa terkedilmiş bir bebek durumundadır." demiştir.

12. yüzyıl Yahudi seyyahlardan ne ünlü Binyamin de Tudela'nın ne de R. Petahia de Ratisbon'un bu ülke Yahudileri hakkında anlattıkları yeterlidir. Kahire Genizası* sayesinde yeni bilgilere ulaşılmıştır.

* MÖ 59 yılında Edremit, Dinar ve havalisinden Yahudilerin gönderilmek üzere topladıkları altınları eyalet valisi Flaccus'a teslim eder. Flaccus altınları göndermeyip el koyunca Yahudiler onu şikâyet eder. Roma'da görülen mahkemede ünlü Çiçero, Flaccus'un savunmasını üstlenir. Roma hudutları dahilinde bir yere gönderilen bu altınları memleket dışına kaçırdıkları gibi ithamlarla Yahudilere yüklenir, suçlar. İyi bir hatip olduğu için mahkeme heyetini etkiler ve heyetin Flaccus lehine karar vermesini sağlar. Çiçero'dan günümüze kalan bazı evraklar arasında bu savunma da vardır. Türkçede kaçaron sözcüğü onun adından türemiştir. Yahudiler Bizans'ı Uz-Buz diye adlandırır şikâyet ederlerdi.

** Geniza: İbranice yazılmış eski eser ve mektupların atıldığı kuyu gibi bir yer. Bunların en meşhuru Kahire'deki genizadır. Her sinagogda bir geniza oluyordu. İbranice kutsal dil olduğundan o dilde yazılmış kağıtları, kitapları yırtmak günah sayılır çöp niyetine bu genizalar kullanılırdı.

Antisemitizm, 1. yüzyılda İskenderiye'de başlamıştır. Ap-pion kaleme aldığı yazılarıyla antisemitizme önyak olmuştur.

Topluluklar Hristiyan dinini kabul ettikçe Yahudi aleyhtarlığı da yayılmıştır. Bu düşmanlık İspanya'nın El-vira kasabasında, 303-304 yıllarında ilk Hristiyan Konse-yinde resmleşmiştir. İsa olayı* en önemli nedenlerden bi-ridir. En iyi yılları, onlara bağ bahçe veren Doğu Roma İmparatoru Valens dönemidir (364-378).

Hipodrom yarışlarında Bizans vatandaşlığı çerçeve-sinde Mavilerin tarafını tutuklarında Yeşillerin gazabına Yahudiler de uğrardı. 484'te, Maviler İmparator Zeno'ya isyan etiklerinde, isyanı bastıran Yeşiller Yahudi mezar-lıklarını yakar. Zeno "Asıl Yahudileri yakmalıydınız." der. 597'de Anastasius zamanında, benzer bir olayda Antak-ya'nın sinagogları yakılır. Bu olaylar tekrarlanır, durur.

1. Basil zamanı, 867- 886 yılları arası, Yahudilerin en kötü yıllarıdır. İslamiyetten önce, İmparator Heraklius'a (610-641) sünnetli bir ırk tarafından yok edileceklerinin söylenmesi Yahudi düşmanlığını daha da artırmıştır.

Yahudilerle Hristiyanlar arasında takvim oluşturma işinde de ihtilaflar çıkardı.** Paskalya Bayramıyla Yahudi-lerin Fısıh Bayramı aynı günlere rastlardı. Bizanslılar Fısıh Bayramı'nın, Paskalya'dan önce kutlanmasına izin vermez-ler, Yahudiler takvim cumartesi günleri aksayacak der, ka-bul etmezlerdi. Bu çatışmalar sonunda Yahudiler kitlesel olarak Hristiyanlığı kabul etmeye zorlanırdı. Bunun neti-cesinde karışık inançlı topluluklar ortaya çıkmıştır.

Yahudiler Hristiyanlardan ayrı semtlerde otursalar da getto yoktu. Yahudiler ticarete aktiftiler. Sinagog ayınleri

* Alınan bir kararla Romalıların Kudüs'te İsa'yı çarmıha gerip öldür-melerine Yahudilerin neden olduğu tescil edilmiştir. Birkaç yıl önce Papa bu ithamı geri almışsa da fanatik Hristiyan çevreler ikna olmamışlardır.

** Yahudiler bir tür ay takvimi kullanırlar. Bu da güneş takvimine gö-re yılda 11 gün daha kısadır. Fısıh Bayramı'nın aynı mevsime, Nisan ayına düşebilmesi için her yıl ayarlamalar yapılır.

Rumca ve Tevrat'ın Septuagent* çevirisinden yapıldı. Karay Yahudi topluluğu ayrı tutulur. Çünkü Hristiyanlar Es-ki Ahit başlığı altında İncil'de yer verdikleri Tevrat'a değil, onun yorumu olan Talmud'a karşıdırlar. Karaylar Talmud'u kabul etmediklerinden Bizanslıların onlara kızma nedenleri olmaz. Nedenini bulamadım ama bir defasında Karaylar kendi başlarına Ayasofya'yı taşlamaya kadar ileri gitmişlerdir.

Karaylar ve Hazarlar

Karaylar sekizinci yüzyılda (767) İran'da Anan Ben David'in, biraz da kişisel nedenlerden dolayı, geleneksel Yahudi dinî kaidelerine baş kaldırması sonucu ortaya çıkan bir tarikattir. Yazılı Tevrat'ı kabul eder, onun sonraki yorumu olan Talmud'u ve bazı bayramları kabul etmezler. Dinî kaideleri değiştirirler.

Bir iki ünlü din adamı dışında Yahudi din adamları, Karaylar ile diğer Yahudilerin evlenmelerine karşı çıkmış, karışık evlilikler yasaklanmıştır.

Volga Deltası'nda kurulu Hazar Devleti 8., 9. yüzyıl Bizans İmparatorluğu'nu vergiye bağlayacak kadar güçlendiği zaman, Bizans Sarayı'na izdivaçlar yoluyla da bağlanmıştır. Hazarları Finli olarak kabul edenler de vardır. Pagan Şaman inancındayken saray çevresi ve binlercesi Yahudiliği kabul etmiştir. Bir belgeye göre kral, bir Hristiyan, bir Müslüman ve bir Yahudi olmak üzere üç din adamını huzuruna çağırıp teker teker sorar; "Başka bir dine geçmek mecburiyetinde olsaydınız hangisini seçerdiniz?" Hem Müslüman hem de Hristiyan Yahudiliği tercih edince kral da Yahudiliği kabul etmiş. O zamanki Yahudi dünyasında Hazarları bir Yahudi Devleti gibi kabul edenler bu durumu heyecanla karşılamış, edebî yapıtlarda onlardan söz edilmiş. Bu imparatorluk Rus yayılması ve Tatar akınları sonucu tarihe karışmıştır. Halkın bir kısmı kuzey batıya göçmüş, bir kısmı Kırım'da varlığını sürdürmüştür.

Naziler, Yahudileri kamplara sürüp öldürürken Karayları ırk olarak Yahudi kabul etmediklerinden ilişmemişler, onlar da kurtulmuşlardır.

* Septuagent, İskenderiye'de 1. yüzyılda 70 kişinin yaptığı Tevrat çevirisi.

Durumları, kanımca Avrupa Yahudilerinden iyi, Müslüman ülkelerinde yaşayanlardan kötüydü.

Kısaca; İstanbul'un fethine Osmanlıların ilerleyişlerine yardım etmiş olmaları, durumlarının Bizans'ta iyi olmadığının yeterli bir kanıtıdır. Osmanlı padişahlarına "Meleh Hesed", "Müşfik Kral" deyip sıtayışle sözederler.

Sinagoglarda bazı özel dini günlerde, düğün törenlerinde Tevrat rulolarının konulduğu Aron Hakodeş denilen kutsal dolap açılır. En kıdemli din adamı uygun bir seslendirmeye açık kapılar önünde dualarda bulunur. Halk huşuyla ayakta izler. Osmanlı döneminde söylenen bu dualar arasında zamanın padişahına -meleh hesedine- günümüzde ise reisicumhura ve Türkiye Cumhuriyeti üstüne gönülden dilekler yansıtan şükran içeren bir dua okunur. Sinagogda da Tanrı inayetinin sonsuza dek sürmesi için bir "amin" yayılır, yankılanır.

Mysia
Misi
Misbil
Prusa Ad Olypum
Prusias
Hüdavendigâr Sancağı

BURSA

VARLIĞINI SÜRDÜREN BİR YAHUDİ CEMAATİ: BURSA

*Ayyy ay a aay. Mi Du este ke ya me salto la taş.**

Bursa Deyimi

Şalom Gazetesi'nin altmışıncı yıl kutlamalarında, balkonda bir an iki genç kuzenim Avi Aklaş ve Viktor Apalaçi'nin karşısında buldum kendimi. Saygı gereği kısa bir hal hatırdan sonra, bilmem neden, Bursa'yı yazıyorum deyiverdim. Oysa fazla bir samimiyetimiz yok ve bu konuda her zaman ketum olmuşumdur. Kibar insanlar, gevezeliğimi kuşkusuz yaşlılığıma vermişlerdir. Yaşlılık mı! Anında etki-tepki mekanizmam harekete geçti, belki Bursalı yanımda depreşti. Çocukça bir hınzırlıkla "Brusa'lı Deli Yuda'nın torunlarının çocukları olduğumuzu biliyor musunuz?" sorusuyla şaşırttım onları. Brusa deyiverdim, Yahudiler Brusa dediklerinden. Hoş İstanbullular aralarında Bursalılara "loz de la Kastanya" yani Kestaneliler, Kestane diyarındakiler der, matrağa alır, takılırlardı. Bursa'da her türlü meyve en alâsından yetişirdi. Neden kestane uygun görüldü yakıştırıldı, kestane sözcüğü neyle eşleşir neyi çağrıştırırdı, bilemeyeceğim. Babam mezarlıkta kestane ağaçları var demişti. Nedeni bu olamaz. Lüks pastahanelerde, gümüş benzeri ambalajlarda satılan, Fransızca paralayanların kestane şekeri yerine maron glase, çikolata kaplanmışlara maron degise dedikleri türleri de yoktu o zamanlar. Evde reçeli de yapılmazdı. Evde haşlanır, taze taze yenirdi, mevsiminde de şimdi de sokaklar-

* Gelin kaynana veya iki kadın arası ağız dalaşı. Kadınlardan birinin bu sözleri söyleyip bayılma numarasıyla noktalanırdı. Kaynak: Jak Morhayim.

da satıldığı gibi közlenmişiyenirdi... Yılbaşı gecesi menüsünde hindinin yanında onur garnitürü gibi yer almasının çok öncesinde, annem “hamin de kastanya” dediği kestanelerin tane tane durduğu etli, taze soğanlı, çok beğenilen bir yemek yapardı. Kuşkusuz bir Bursa yemeğiydi. Günümüzde Bursa ve kestane birbirlerini çağrıştıran şeyler olabilirler ama geçmişlerinde öyle bir beraberlik bulamadım.

Bilgi toplamak amacıyla sorup soruşturur, kapı aşındırırken, gizlimiz saklımız kalmamış. Son ayda yaşıtlarım arası bir arkadaş toplantısında Bay T. “Aman nereyi kimleri yazarsan yaz Bursalıları yazma.” diye bir çıkış yapıp ortaya atıldı. Şaşıtm kaldım ama çikolata ve likör ikramı başladığından sohbet kesintiye uğradı. Aklıma takılan bu olumsuz çıkış, çağrışımlara yol açtı. Bursa bu, Karagöz’le Hacıvat’ın diyarı... Bursa Yahudilerine de bulaşmış şakacı nüktedan tavırlar... Onlar başarılı oldukları bir işi bile kendilerini methederek değil, matrağa alarak anlatmayı severler. Kendilerinden, yakınlarından söz ederken, “Bursalı’dan iyi adam çıkmaz.” veya “Bursalı mı? Barbinam”* deyip alay etmeyi severler. Babam da Bursalı olduğunu bilenlere veya akraba toplantılarında “Ben Kastanyalı değil de la Kasturiyalıyım”** der, şaşırtmayı severdi. Konu kapandı sanırken sevdiğim saydığım eski bir dost Bay B., arkadaşı Bay T.’yi desteklemek, doğrulamak istercesine yaşadığı bir olayı, bir fıkra havasında anlatmaya koyuldu: Balkonda, koltuğuna kurulmuş, ufukta dizilen adaları, arada bir süzülen vapurları seyre dalmışken, kapı zilinın çalınmasıyla huzuru bozulmuş. Kimseyi de beklemiyormuş. Açmış. Gelen Ankara’da oturan Bursalı bir arkadaş A. K. imiş. Şaşırmış. Hoş

* Barbinam: Evlerden ırak, sevimsiz.

** İstanbul’un fethinden sonra, Haliç kıyısındaki Balat’ta, Makedonya’nın Kasturiye kentinden İstanbul’a göç eden Yahudiler, bir sinagog etrafında kümelenerek kendilerine özgü âdetlerini ve Rumca konuşmayı bir süre daha sürdürdüler. Bu sinagog İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarihe karıştı.

geldin, hoş bulduk faslından sonra arkadaşını içeriye buyur etmiş. Gelen “Olmaz. Babam aşağıda arabada” deyince de ev sahibi terbiye gereği “Yabancı mı! Git söyle, çıksın beraber bir kahve içelim.” diye üstelemiş. Bursalı “Babam tabutta. Onu yaşlılar evinden aldım. Bursa’ya gömmeye götürüyorum. Buradan geçerken sana da bir uğrayayım dedim” diye yanıtlamış, ayrılmış...

Tek bir olaydan yola çıkıp tüm Bursalıların garip olduğu gibi genel bir değerlendirmeye varan Bay B. dinleyenlerin gülüşmelerinden, kıkırdamalarından hoşnut görünüyordu. Bir iki soru sormak isterdim ama Işıklar Bayramı haftasının Pazar gününde, her yıl yakın akraba ve dostlarını evlerinde toplayan Ankaralı Feride ve Eliyezer Elyazar çiftine saygısızlık olacaktı. Yakışık almazdı. Unutulmaya yüz tutmuş geleneklere uygun bir bayram gecesi, özenle hazırlanmış dört dörtlük bir ziyafet sofrasında, Bursalı olmayan Bay B. besbelli doğduğu şehri bir spor takımı gibi görüyor, üstünlüğüne inanıyor ve bunu bizlere kabul ettirmek istiyordu.

Ülkemizin her yerinde aynı dili konuşsa da, Yahudilerin bir nesneyi iki ayrı şehirde değişik sözcüklerle ifade ettiği de olur. Kuru fasulyeye kimi yerde avikaz, kimi yerde curgelos denir. Bu da bazen gülümsemelere, küçültücü, kinayeli satışmalara yol açar. Oysa İspanya’da hem fasulye hem de Yahudi için aynı sözcük kullanılır: Hudiya.

Bursa üstüne bilgi toplarken hali vakti yerinde Ceni -Yako Karako ailesinin de karşısına geçmiş evlenmelerinin hikâyesini sormuştum. Yako bey kestirmeden yanıtlamıştı: “1950’lerde ben evlilik yaşına geldiğimde, bizler, bütün aile tek bir odada yaşıyorduk. Ben zengin bir kızla evlenmek istiyor, soranlara öyle diyordum.” Gerisini genç bir hanım zerafetini koruyan, torun evlendirmenin mutluluğunu tatmış eşi tamamladı: “Babam bağ bahçe sahibi varlıklı bir kişiydi, şarap imalat-hanesi vardı...” Şaşıtm! Geçmişle alakalı en ufak bir kompleksleri yoktu bu Bursalı çiftin.

Yaşar Öztuzcu da güzel karısının yanında konuyu aynı sadelikte özetliyor: “Askere gitmeden önce başka dinden bir kızla çıkıyordum. Bizimkiler tasvip etmiyorlardı. Askerlikten döndüğüm gece karşıma Çela’yı oturtular, evlendik.” Bursalılar soruları kendilerine özgü bir şekilde dolambaçsız yanıtlar.

Oysa Şehr-i İstanbul bir metropol; kim kime, dum duma. Biri Balat’ta diğeri Kuzguncuk’ta. Yalnız Birinci Dünya savaşı sonrasında değil, 1950’lerde bile Yahudilerde erkekler kıymetliydi. Drahoma önemli rol oynardı. Fakir kızların koca bulmaları bir problemdi. Böyleleri aşırıya kaçmadan flörte hevesli olur, bu yolda koca bulmayı ümit ederlerdi. Çoğu, ilişkilerini kendi çevrelerinden biriyle sürdürürdü. Erkek anneleri tetikte olur, çulsuzlara kaptırmazdı evlatlarını. Hem iki çıplak bir hamama yaraşır. En etkili yol babası varlıklı, damadı işe alabilecek veya iç güveysi olanağı olan bir adamın kızını bulmaktır. Bulurlardı da...

Gel zaman git zaman çorbacı olmuş adama eşiyle nasıl tanışıp evlendiklerini sorarlar. “İyi bir kızla çıkıyordum, derken annem eşim olacak bir kızı takdim etti. Evlendik.” Arkasından karısını metheder durur. Parası için seçtiğini unutmamak istercesine politikacıdır İstanbul erkeği.

* * *

Türk topraklarında varlığını sürdüren veya yok olmuş Yahudi toplumların eski mezarlıkları meraklılar ve araştırmacılar için bir tarih hazinesi gibidir. Ne var ki çoğu yok olmuş, bir kalıntı bulmak bile olanaksızdır. Ve tüm cemaatlerin mezarlıkları içinde, Bursa’nınki geçmişiyile bir başkadır. Duvarla çevrilmiş, bekçili, bakımlı, yeşilliklidir... Ayrıcalıklıdır orda yatanlar, yatacak olanlar.

Bursalılar mezarlığın bu durumunu, ileri görüşlü atalarına borçludurlar. Gelir getirecek akar satın alarak, giderleri karşılayacak kaynak oluşturmuşlardır. Göç edenlerin bir

kısmı da paraya tamah etmeyerek olur olmaz kimselere evlerini satmaktansa cemaate hibe etmişlerdir. Bu yüzden ekonomik bir kriz olsun, cemaatin azalmış olması olsun, tesislerinin harap olmasına yol açmamıştır.

Son zamanlara kadar Bursa Cemaatinin dinamik başkanı Ezra Venturero, eski mezar taşlarını temizletip ortaya çıkararak ve kartoteksleyerek bir tarih sayfasını belgelemiştir. Eski mezarlıktan taşınan en eski mezar taşı 1687’de ölen bir genç kıza aittir.

* * *

19. ve 20. yüzyılın ilk yarısından sonraki yıllarda bile İstanbul, İzmir, Edirne gibi büyük şehirlerin Yahudi semtlerinde kapı kapı dolaşan, sinagog kapılarında dikilen, bir köşede büzülmüş bekleyen dilenciler hiç de az değildi. Bursa’da bu manzara görülmezdi. Özellikle 1879’da, Bursa valisi ünlü Ahmet Vefik Paşa’nın isteği doğrultusunda bu dilencilik işi önlenmiştir. Fakirlere yardım derneği “Aniyim Zenuyim” muhtaçlara her tür yardımı yaparak sokakta dilenmeye son vermiştir. 19. yüzyılda Galante, Bursa halkının her tür ihtiyacını karşılayan dokuz kurum sayar. Yetimlere yardım eden, onlara çeyiz hazırlayan Kadınlar Derneği’nden tutun da Bursa’ya diğer şehirlerden gelen, parasız kalan, geri dönmeyen Yahudilere yardım eden Ahçanal Orahim Derneği’ne kadar... Tüm bu işler için gerekli olan paranın büyük bir bölümü akarlarından sağlanırdı.

* * *

Bursa hangi tarihte ve neden kurulduğu tam olarak bilinmeyen kentlerdendir. Bu da her zaman efsaneye yol açar. Bursa Yahudileri arasındaki bir inanca göre Bilan Uludağ’da gömülüymüş. Ona atfen bir zamanlar bu dağa Keşiş Dağı de-

nirmiş! Yahudilerle ilişkili efsanelerden birine göre de Kral Süleyman bu şehri ziyaret etmiş! Bu da MÖ 1000 demek! Efsane tabii, mantığa uymaz.

Belgelere dönersek: Homeros'un Mysia dediği bu yerleşim bölgesini Bytina, MÖ 7. yüzyılda ele geçirir. Üç tarihçi, Strabon, Bizanslı Ettien ve Bizanslı Atin ise şehrin kuruluşunu MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında gösterirler. Bazı kaynaklarda ise Bytina Krallığı'na sığınan Kartacalı Annibal MÖ 2. yüzyılda, bu yerleşim bölgesinde o zamanın Kralı Prusias adına bir şehir kurdurtur. Sürülmek, sürgün edilmek, başka yerlere yerleştirilmek Antik çağlardan beri Yahudi tarihinde yer alır.*

İsa'nın havarilerinden Aziz Pierre bu yöreye (MS 1. yüzyıl) geldikten sonra, İncil'de yer alan birinci mektubunda, buradaki halka seslenir. Havarilerin Hristiyanlığı yayma hedefi olduğundan, konakladıkları yerlerin genelde Yahudi çevreleri olması gerektiğini ve dolayısıyla mantıken burada bir Yahudi cemaatinin bulunduğunu ileri sürenler vardır. Bu yörede bulunan ayrıntılı bir mermer yazıtta, Bytina'da Yahudilerin yaşadığı belirtiliyor. Gene de Bursa'da o yıllarda esaslı bir Yahudi cemaati var mıydı yok muydu emin olamayız. Havari Aziz Paul Hristiyanlığı yaymak üzere bu şehre iki kez geldi. İncil'de yer alan Galatlar'a mektubunda bu yöre halkına, Hristiyanlığa karşı koydukları için kızar. Bytina adlı bu

* *Ankara Yahudileri* kitabımda Anadolu'ya Yahudilerin sürgün olarak gelişlerine yer verdiğim bölüm, belgelere dayandığından aynen buraya da almayı uygun buldum. Yahudilere iyi davranan İskender'in kurduğu imparatorluk, ölümünden sonra generalleri arasında bölüşülür, üç ayrı devlet ortaya çıkar. Bunlardan biri olan Selevki'nin kralı Kral III. Antiokhos (MÖ 223-186) Mezopotamya'dan iki bin Yahudi ailesini, halkı isyan halinde olan Kilikya ve Lidya'ya sürer. Dina De Malhuta Dina olarak özetlenebilen bulunduğu ülke yasalarına itaat buyurulduğundan, Yahudiler güvenilir bir azınlıktır. Dengeyi oluşturmalarıdır. Bu olayı da belgeleyen, kralın o bölge valisi Zeuksis'e gönderdiği talimattır. (Bkz J. Flavius, *Antiquities of the Jews*, XI: 336.) Buna göre Yahudilere toprak dağıtılacak, dinlerine, riayetlerine karışılmayacak, Makedonyalılar ve Helenlerle aynı statüde olacaklardı. İki bin aile kaç kişi demektir? Yaya olarak bunca yolu tepen bu topluluğun kaç tasarlanan menzile varmış ve yerleştirilebilmiştir, bilemeyiz. Gene de önemlidir.

bölge oldukça geniş bir yerleşim bölgesi olduğundan merkezi Bursa mıydı tam olarak emin olamayız.

Bizans döneminde bu yörede bir Yahudi topluluğu vardı. A. Galante 1938'de Muradiye'de, Zindan Kapusu olarak adlandırılan eski bir zindan harabesindeki bazı duvar taşlarında menora denilen karakteristik şamdan kabartması ve İbranice yazılar bulur, kaydeder. Bu taşların birinde İbrani yılı olarak 4580 kaydedilmiştir, bu da MS 820 yılına tekabül eder. Ancak günümüzde, bu taş da harabelerle beraber tarihe karışmış.

1326'da Orhan Bey Bizanslılarda Prusa olarak bilinen şehri ve yöreyi ele geçirir. Prusa sözcüğü, Türkçe fonetiğe daha bir uygun olarak Bursa'ya dönüşür. Aynı nedenlerden Yahudiler de Brusa deyiverirler.

Orhan Bey, Bursa'yı, devletin merkezi yapar. Kendi adına hutbe okutur, ilk Osmanlı gümüş sikkesi de burada onun namına basılır. Sikkenin üstündeki tarih de onun saltanat dönemini belirtmesi açısından önemlidir.

Ünlü tarihçi Neşri (ö. 1520) ve onunla aynı fikri paylaştan Âşıkzade'ye göre Orhan Bey için önemli bir merkez şehir gerekliydi. Orhan'ın, kardeşi Gündüz ile şehrin nereye kurulacağına dair yaptığı tartışma tarihçiler tarafından kaydedilmiştir.

Orhan Bey yöreyi kuşatırken halk şehirden kaçır. Orhan Gazi şehirde otoritesini kurar kurmaz Yahudiler geri döner ve şehre kabul edilirler. Halen Yahudi mahallesi olarak bilinen bölgeye yerleştirilirler. Bizans döneminde de o bölgede yerleşmiş olmaları muhtemeldir. Aynı yerde bulunan Ets Ahayim Sinagogu Bizans döneminden kaldığına göre, mantıken bu neticeye de varabiliriz.

Orhan Gazi'nin insancıl yönünü vurgulamak ve şükranla anmak üzere Bursa Yahudi cemaati mahallenin giriş bölümünde bir levhada bu olayı kaydetmiştir. Ancak son yıllarda bu levha kaldırılmıştır.

Seyyah tarihçi Johann Schiltberg* 1396'da bulunduğu Bursa'yı anlatırken Yahudilerden de söz eder. Bu da İberik göç yıllarından bir yüzyıl öncesi demektir. Orhan'ın oğlu Murat Han zamanında kent ve bölge Hüdavendigâr Sancağı olarak kayda geçer.

M. A. Epstein'in araştırmalarına göre Bursa Yahudileri ilk olarak 1470'te vergi ödemişlerdir. Bu vergi kayıtları, Sefaradlar İberik'ten gelmeden önce** de burada bir Yahudi topluluğunun var olduğunu gösteren önemli bir kanıttır. Gene aynı tarihlerde, Hahambaşı İsak Ben Lev döneminde ticari işleri için şehir dışına çıkan Yahudi tüccarlar onları izleyen eşkıyalarca öldürölürler.

İberik'ten gelen büyük göçün öncesinde, Bursa'da bir Yahudi toplumunun varlığının en güçlü kanıtı ise tarihçilerin bu şehri konu ederken vurguladıkları sinagoglardır. Özellikle Bursa sinagogları, bu şehirdeki Yahudilerin kökenlerini açıklayan birer belge niteliğindedir.

BURSA'DAKİ SİNAGOGLAR

I- ETS AHAYİM SİNAGOGU:

En eski sinagog olan Ets Ahayim, 20. yüzyıl ortalarında arsasının bir kısmı da yola gidince ortadan kalkmış oldu. Son yöneticisi din adamı Haim Daniel Palaçı'ydi.

Tarihçi S. Rosanes Osmanlı Yahudilerini anlattığı altı ciltlik *Divrey Yemei Israel Be Togarmah* adlı kitabında bu sinagogun Bizans döneminden kaldığını kaydeder.***

Son yıllarda bu sinagogun Orhan Gazi'nin izniyle yapıl-

* Johann Schiltberg: Doğuya gelen ilk Bavyeralı seyyah. Niğbolu Savaşında esir düşer, bilgisi sayesinde yıllarca Bursa ve Edirne saraylarında onurlandırılırcasına rahat yaşar.

** Sefaradlar 1492-1495 yılları arasında gelmişlerdir.

*** Stanford J. Shaw da bu sinagogun Bizans döneminden kaldığını, Yahudilerin Bursa'yı Bizans'tan alması için Orhan'a yardım ettiğini kaydeder. S. J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire*.

muş olduğundan bahseden yazılara rastladım. Oysa Bizans döneminde, Yahudiler sinagoglarına hep “Ets Ahayim-Hayat Ağacı” adını koyarlardı. Varlığı Osmanlı öncesine dayanan Romaniyot denilen Bursa Yahudilerinin kuşkusuz bir sinagogları vardı. Ayinlerin bir bölümü de Bizans Rumcasında yapılırdı. Orhan Gazi sinagoglarını tamir etme izni vermiş olmalı, Bizans Yahudileri, yeni sinagog yapamazlar ancak eski-lerin onarılmalarına izin alabilirlerdi. Yasa hükmündeki bu kuralı Osmanlı yönetimi de kabullenmiş ve sürdürmüştür.

II- MAYOR SİNAGOGU:

Sinagogun, adını, Yahudilerin Bursa’ya gelmeden evvel yaşadıkları, İspanya’nın Mayorka Adası’ndan aldığı kabul edilir. Balear adalarının bu en büyük adası ticaret yollarının üstündeydi. Palma De Mayorka’da Yahudilerin varlığı 4., 5. yüzyıla kadar iner.

1348’de Kara Veba suçlamalarının ve antisemit olayların ardından, 1435’ten sonra, Mayorka’da Yahudi cemaati kalmamıştır.

1492 İberik göçünden önce Bursa’ya göç eden Mayorkalılar, kendilerine özgü dillerini konuşabilecekleri ve âdetlerini sürdürebilecekleri bu sinagogu inşa etmişlerdir.

Kışın ısınması daha kolay olduğu için, Bursa’da halen bu küçük sinagog kullanılmaktadır.

Bu sinagog 17. yüzyılda ona bağlı kişilerin azalması sonucunda maddi sıkıntıya düşer.* Bir kısım gümüş objelerini satmak ve diğer sinagogların bütçelerinden yardım istemek için İzmir dinî otoritelerine danışılır, izin istenir. Ünlü din adamı Haim Benveniste’nin içinde bulunduğu bir heyetin yanıtı olumlu olur.

Sinagog, 2008’de giriş bölümü dahil esaslı bir onarımdan geçti. Bu arada İbranice yazılar işlenmiş parohet denilen örtünün ve benzer örtülerin eski diye atılmamış olduğunu ümit

* Rosanes, *Divrey Yemei Israel Be Togarmah* adlı eserinden.

ediyorum. Bu sinagogun bir bölümünde Bursa'da ünlenmiş din adamlarından oluşan yüksek din kurulu Bet-Din yer alırdı. Bir zamanlar Yeşiva denilen ve yüksek din eğitimi veren, din adamı yetiştiren yüksek okul da bu ünitede idi. 19. yüzyılın sonuna kadar Bet-Din, Yahudiler arası ihtilaflara bakmış, hattâ Yahudilerle ilişkilerde şikâyetçi olanların da bu kurula başvurdukları olmuştur. Burada eğitim görmüş, isim yapmış din adamları da vardır.

III- GERUŞ SİNAGOGU:

Bursa'nın üçüncü büyük sinagoguna İbranice "kovulmuşlar topluluğu" demek olan Kahal Kadoş Geruşa adı verilmiştir. Kısaca Gerus olarak anılır. Bu üçüncü sinagogun yapımı, sayısı artan halk açısından gereksinim duyulmasından çok, İberik'ten son gelenlerin kendilerine özgü bir yer istemiş olmalarından kaynaklanır. Halen yaz aylarında kullanılan bir sinagogdur.

II. Sarı Selim zamanında yapılmıştır. Bu padişah, Portekiz Marrano* göçmenlerinden, Avrupa'da da Kraliyet erkânıyla sıkı ilişkiler içinde olan Jozef Nasi'nin** yakın dostuydu. II. Selim'in karısı ise Yahudi kökenli Afife Nur Banu Sultan'dır. Yeni sinagog yapma izni alınmasında bu kişiler etkili oldu mu, bilemeyiz. O yıllarda Bursa'da aşağıda özetleyeceğim Ancona Boykotu'nu durduracak güçte etkili, varlıklı bir Yahudi tüccar sınıfının varlığı, sinagogun yapımında kuşku-

* İberik yarımadasından çıkarılma tehdidi karşısında zorla Hristiyanlığı kabul eden, ancak gizli bir şekilde Yahudiliklerini sürdüren Sefarad Yahudileri.

** Migueş Jozef Nasi (1520-1579). Naxos Dükü ve Frenk Beyin Oğlu olarak da adlandırılır. Nasi ailesi İspanya Engizisyonu'ndan kaçıp Portekiz'e yerleşti, fakat burada da, Hristiyanlığı kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Sonra Anvers'e kaçtılar, burada baharatçılık, armatörlük, bankacılık vb. işlerden hatırı sayılır bir servet elde edip Avrupa saraylarında kabul edildiler. Önce büyük ortak Grasya Nasi, arkadan yeğeni Jozef, İstanbul'a yerleşti, Yahudiliğe dönüp büyük işlere devam ettiler. II. Selim'in itimadını kazanan Jozef, hem Kıbrıs'ın fethi sırasında öncülük eder hem de yabancı

suz maddi açıdan olanak sağlamıştır.

Genelde sinagogların ortasında, normalden daha yüksekte, din adamlarının durduğu ve Tevrat surelerinin okunduğu Teva denilen bir kürsü bulunur. Ama Ankara Sinagogu, Balat'taki Ahrida Sinagogu gibi sinagoglarda bu tip iki bölüm görülür. Tadilatlarda veya yeni inşaatlarda bu bölüm, sinagogların dip duvarında bulunan, Tevratların konduğu, Ehal denilen dolabın önüne yapılarak hem herkesin burayı görmesi sağlanmakta hem de yer kazanılmaktadır. (Örneğin İstanbul'da Neve Şalom, Eşkenaz Sinagogu vb.)

Tournefort, 1700'lerde Bursa'da dört sinagogdan söz etmektedir. Bu akla yatkın gelmektedir. Çünkü, Portekiz ve İspanya'dan gelenler kendilerine ayrı ayrı ibadet yerleri yapmışlardır. Küçük bir Yahudi toplumu olan Ankara'da bile böyle olmuştur. Tüm Osmanlı şehirlerinde de göçle gelenlerle, Romaniyotların kaynaşıp aynı ibadet yerine gitmeleri çok zaman almıştır.

Bet-Din, İstanbul'da olduğu gibi birbirinden değişik semtlerde oturan Yahudilerin kendi bölgeleri dışında başka bir sinagoga gitmelerini yasaklamıştı. Bu yasağa 16. yüzyılda karşı çıkan, halkın kısaca Senyora diye adlandırdığı Grasya Nasi olmuştur.

* * *

ülkelerle teması sağlar. Bu yüzden Naxos adası ona verilir. Yabancılar ona Naxos Dükü derler. Osmanlı'da Frenk Bey Oğlu diye adlandırılır. Jozef için, "daha önce İstanbul'a gelmiş olsaydı, Fransızlara kapitülasyon ayrıcalığı verilmezdi" savını ileri süren tarihçiler bile vardır.

Ancona Boykotu'nu halası Grasya Nasi'yle beraber yürütür. Tiberiad'ta fakir Yahudileri kaldırmak üzere birlikte bir çiftlikte koyun yetiştirmeye başlarlar. Dut ağacı ve ipekçilik işine girerler. Kimilerine göre bu ilerde bir Yahudi devletine zemin hazırlamak düşüncesiyle yapılmıştır. Grasya ölünce Jozef, çiftçilik işini aksatır. Selim'den sonra III. Murat tahta geçince de köşesine çekilir. Ancak karısı basımevi ve sosyal yardım işlerini başarıyla sürdürür. Varisi yoktur. Eşi, Grasya'nın kızıdır.

GRASYA NASI

Grasya Nasi-Senyora (1510-1569) Yahudi Tarihi'nin en ünlü, etkili ve güçlü üç dört kadınından biridir. Marrano ailesi engizisyon korkusundan Portekiz'e gider. Aynı nedenlerden dolayı bir süre sonra da kuzeye, Anvers'e kaçır. Orada işe atılan, servetini katmerleştiren Senyora, bir şekilde servetine el konacağını anlayınca kız kardeşiyle birlikte Venedik'e gider ve yerleşir. Bu arada engizisyonundan kaçan Yahudilerin emniyetli yerlere ulaşmalarını sağlamak üzere Avrupa'da bir ağ oluşturur, büyük paralar harcar. Oradayken hâlâ Yahudi olduğu için suçlanır ve hapse düşer. Kanuni Sultan Süleyman'ın doktoru Hamon'un araya girmesiyle Padişah, Venedik'e bir çavuş-elçi göndererek (1553) Grasya'nın serbest kalmasını sağlar. Banker armatör Grasya iki yıl sonra, nedense, İstanbul'a gelir yerleşir. Bu olay Beyazıt'tan altmış yıl sonra Kanuni'nin de Sefarad Yahudileriyle ilgilendiğinin bir kanıtıdır.

Osmanlı Yahudi toplumuna maddi manevi yararı olan bu hanım, sarayla iyi ilişkiler içinde, doğuyla baharat ticareti, bankacılık, deniz nakliyatı işlerini sürdürür.

1556'da Grasya'nın Ancona'daki yardımcısı ve yirmi dört Portekizli Marrano, Yahudiliği sürdürmekle suçlanarak yakılır. Bu olay Grasya'yı derinden sarsır. Bu tür bir olayın tekrarlanmasını önlemek için, karşı tarafı yıldırmanın yollarını arar. O yıllarda boykot sözcüğü bilinmezse de, Grasya Osmanlı tüccarlarına Ancona'yı boykot kararı aldırır. İhracat, ithalat limanı olarak, komşu Pesaro seçilir... Boşaltma ve yükleme işleri birkaç ay Pesaro limanı üzerinden yapılır. Ancak Pesaro limanını donatısız bulan ve zarara uğradıklarını düşünen Bursalı Yahudi tüccarlar kısa bir süre sonra boykota uymazlar. Anlaşılan o dönemde piyasaya oldukça hakimdirlere. Tevrat'a göre bir yerin zenginleşmesi uğruna bir başka yeri fakirleştirmek olmaz. Bu yüzden, Ancona'nın zararına Pesaro zenginleştirilemezdi. Sonucunda İstanbul Bet-Dini boykotu engeller. Kuşkusuz maddi zarara uğrayan Papa'nın intikamından korkan İtalyalı Ancona Yahudileri de Bet-Din'e baskı yapmışlardır. Bir tek Grasya Nasi kararlılıkla, boykotu ölümüne dek sürdürür.*

* Bkz. Cecil Roth'un, *Grasya Nasi, Marranoslar, Jozef Nasi* isimli kitapları.

Bursa'da sinagoglar bitişik değil, birbirlerine yakın olup Kuruçeşme mahallesindedir.

Geruş sinagogunun içi yeterli ıskı alamadığından bitişik komşunun izniyle 1665'te sinagoga iki pencere açılmışsa da, komşu kadın bir süre sonra verdiği izinden vazgeçmişti.

Bu üç sinagogda, ayrı ayrı seçilen yirmi dört üyenin toplamı olan yetmiş iki üye, "meclisi umumi"yi teşkil ederdi. Bunların seçtiğı dokuz kişisi de "meclisi cismani"yi oluştururdu. Demokratik bir tarzda beş yıl için seçilen bu iki meclis tüm cemaat işlerini yürütürdü. Eskişehir yakınındaki Ziraat Çiftliklerinde çalışan Eşkenaz Yahudilerinin yönetici ve ileri gelenleri, Pesah ve Roş Haşana Bayramlarını geçirmek üzere yılda iki kez Bursa'ya gelirlerdi. Bursa'da onlara sinagog vazifesine uygun bir yer tahsis edilirdi. Böylece Eşkenazlar da kendi gelenek ve göreneklerine uygun dua ve törenlerle bayramlarını kutlardı. Başka şehirlerdeki sinagoglarda oturma için ücret alınırken Bursa'da alınmazdı. Bursa'nın kendine özgü bir Bet-Dini vardı. Bu Bet-Din, 19. yüzyılın sonuna kadar kendi başına bir kişiyi cemaat dışına atma (bir tür aforoz) kararı bile alabilirdi. Yahudilerle ihtilafa düşen diğer din mensuplarının bile bu kurula başvurdukları olurdu.

* * *

Bursa, din adamlarından başka hazan denilen güzel sesli müezzinlerle de ünlüydü. Palaçi ailesi bu alanda en tanınmışlardandı. İstanbul sinagoglarında beğeniyle dinlenirlerdi. Gene Edirne kaynaklı Maftirim* türü musikinin önderlerinden felsefeci Yasef Ganso, Bursalı'dır.

* * *

Değerli ilim adamı Fransız Pierre Belon (ö. 1564) Ortadoğu üzerinden Bursa'ya da gelmiştir. Paris'te yayınlanan *Les*

* Maftirim: Zamanın mistik Yahudilerinin ve Sufilerin etkisiyle ortaya çıkan ve bazı ilahileri Türk Musikisinden alınan müzik türü.

observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays étrangers adlı gezi kitabında, Bursa'da Marranolar'ın bulunduğunu yazar. Fakat 1492 İberik'ten kitlesel göçün iki kuşak öncesinde Yahudiler buralara gelmiştir. Hristiyanlığı kabul etmiş Yahudi kökenli bazı Marranolar da İspanya'da yürürlükte olan "Temiz Kan Yasası'nın korkusundan göç etmişlerdir. Marranolar için "Osmanlı topraklarına yerleştikten sonra Yahudiliğe dönmüşlerdir." dense de Hristiyanlığı tercih edip koruyan, Hristiyan misyonerler tarafından etkilenenler olmuş mudur, bilinmez. Ancak bunların sayıları çok azdır.

* * *

Yahudiler Türkçeyi çok çabuk benimseyip öğrenmişlerdir. Bunun nedeni şehrin, zaman zaman beyliklere, iki kez de Selçuklulara (1081 ve 1113) geçmesi olabileceği gibi Yahudilerin tüm Anadolu'yu kapsayan geniş ticari faaliyetleri de olabilir. Edirne ve Selanik fethedildiğinde, Bursa'dan oralara yapılan sürgünlerin nedeninin "dindaşlarının Türkçe öğrenmelerini sağlamak" olduğunu belirten kayıtlar tarih kitaplarında yer almaktadır.

* * *

Bursa kısa sürede gelişen bir şehirdir. 1420'lerde Yeşil Cami ve Yeşil Türbe inşa edilir. Çinilerinin maviliğinden ve turkuvazlığından kaynaklanan bu yeşil sıfatı şehrin başına da eklenir, Yeşil Bursa adını alır. Timur'un bu inşaat süresinde şehirden geçişinden olsa gerek, tarihçi Mustafa Armağan *Bursa Şehrengizi** adlı kitabında "Semerkand'ın turkuvazından buraya bir damla düştü." diye yazar. Bursa'daki cami ve türbeyle Timur'un turkuvaz kubbesiyle ünlü, yapımı 1404'te biten Anıt Mezar ilişkilendirilir. Kanımca bu durumun tersi de iddia

* *Bursa Şehrengizi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

edilebilir. Timur 1402'de Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'dan çekilirken sanatkâr ve bilge kişileri* beraberinde vatanına götürdüğünde ve Semarkand'daki Anıt Mezar'ı yıllar sonra yapıldığında Bursa'nın adına yeşil sıfatı zaten eklenmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi, Edirne'ye ordan da İstanbul'a taşındıktan sonra, Bursa uzun bir süre önemini korur. İpek Yolu üstünde bir kavşak, ticari bir buluşma yeri olduğundan Çin'den, İran'dan gelen kervanların son durağı konumundadır. Avrupa'dan gelen tüccarlar da buraya gelip ipekli dokumaları alırlar. Bu da zamanla kozanın tanınıp önemsenmesine, üretimine, ipek ve kadife sanayinin oluşmasına yol açar. O bölgede ihraç mallarının denize açılan kapısı Mudanya limanıdır. Bu limanın Bursa'dan da eski bir geçmişi vardır. İngiliz ve Fransız gemileri buraya mal boşaltır, buradan mal alırdı.

Mudanya'da, 19. yüzyılın ortalarına kadar sinagogu, küçük çocuklar okulu, mezarlığıyla bir Yahudi cemaati vardı. Mudanya, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında, Bursa Yahudilerinin ev kiralayarak veya satın alarak yazlarını geçirdikleri bir sayfiye yeri idi.

* * *

Yahudilerin köle sahibi olmaları kanunen yasaktı. O yıllarda Bursa, sanayide köle kullanan tek Osmanlı şehriydi, bu da kuşkusuz imalatı ucuzlatıp kâr payını artırırđı. Buna rağmen 1600'lü yıllarda ipek sanayisinde kriz yaşandı. Bu yüzyılda Bursa Gümrük Vergileri tahsilatında yaşanan bir olay, hem buradaki Yahudiler üstünde hem de Osmanlı'da "iltizam" denilen vergi toplama türünün başlangıç tarihini tespit etmek açısından önem taşır.

İspanya'da da devlet yerine vergi toplama işini yapan Yahudiler Osmanlı Devleti'nde de bu işi üstlendiler. İberik'ten gelenler

* Tarihçiler Timur'un yanında götürdüğü kişilerden bahsederler ancak isim vermezler. Bir tek Bursalı nakkaş Ali Bin İlyas Lamii'nin Semerkand'da bulunduğunu, orada sanatını ilerlettikten sonra Bursa'ya dönüp Yeşil Cami ve türbenin yapımında usta olarak çalışmış olduğunu torunu şair, yazar ve çevirmen Lamii Çelebi (1472-1532) kaydetmiştir. Lamii Çelebi'nin *Şehrengiz-i Burusa* isimli bir divanı da vardır.

mi, Romaniyotlar mı, ortaklıkları mı bilinmez ama 16. yüzyılda Bursa Gümrük vergisini toplayan mültezimler de, onların devlete karşı garantörleri durumunda olan sarraflar da Yahudidir.

Vergi toplayan Yahudilerin yaptıkları bir yolsuzluk cemaat yöneticilerini rahatsız eder, “eskama” da denilen, cemaatten atma (bir tür aforoz) cezasını verirler. Ama bu durum, vergi işlemleri ve bunlarla ilişki içinde olan diğer Yahudi tüccarları huzursuz eder. Hem devlet hem cemaat bu işte dikkatli davranmaya başlar, iltizamı toplayan kişiyi kontrol eder, garanti ister. Bursa’daki Gümrük Vergisi ile ilgili yukarıda anlatılan olay gibi herhangi bir yolsuzluk, bir kararsızlık olduğunda Selanik daha üstün olduğundan, Selanik’teki Hahambaşına başvururlar. Bursa olayını da o dönem hahambaşı olan ünlü Samuel De Medina (1505-1589) çözmüştür.

16. yüzyılda şehrin tahıl işlemlerinin vergilerini toplayan Yahudi mültezimler, bazı Müslüman tüccarların şehre kaçak hububat sokup vergi kaçırdıkları şikâyetiyle Kadı nezdinde davacı olurlar.

1655’te resmi izni olan dört simsar, ham ipek ve işlenmiş ibrişim denilen ipliği kontrol ederdi. 17. yüzyıldaki vakıflar üzerine yazılan yazılarda bazı Müslüman vakıflarda Yahudilerin oturdukları odalar olduğunu ve Kuruçeşme Yahudi mahallesinde de 141 odanın tamamının az bir kirayla Yahudilere kiralandığı kaydı var. Bu odalarda birden fazla ailenin bir arada yaşadığı olurdu. Gene aynı yıllarda başka bir vakfın fakirlere ayrılan bir bölümünün dört odası Yahudilere tahsis edilmişti. Osmanlı ülkesinde getto yoksa da sinagogların yer aldığı ve Yahudilerin bir arada yaşadıkları Karataş Mahallesi 15. yüzyıldan beri duvarsız, kapısız bir getto gibiydi.

Yahudiler her zaman faizle para vermek ve tefecilikle suçlansa da vakıfları idare eden bazı ulemanın vakıf kiralardan büyük paralar kazandıkları da vaki olmuştur. Örneğin 1668’de ölen müderris Fadl Allah’ın Yahudilere hatırı sayılır miktarda yüksek faizle borç verdiği belgelenmiştir.

Bursa Sabetay Sevi'nin (1626-1676) gidip geldiği, taraf-
tar bulduğu şehirlerden biridir. Bursalı din adamı Samuel
Primo, İsrail'de onunla tanışır, ona katılır, sekreteri olur; Se-
vi, Müslümanlığı kabul ettikten sonra durumu şüpheli görü-
lüp sürgün edildiği Arnavutluk'ta onu ziyaret eder. Sabe-
tay'ın radikal değişiklikleri anlatan ünlü mektubunu kaleme
alan da, en son durumunu görenlerden biri de odur.*

Sevi, mesihliğini** ilan ettiğinde kendisine yardımcı olan
Natan ile Bursa'da buluşmuştur. Ayrıca Bursalı bir genç kaba-
list olan Moses Suriel (Serviel) Sevi'ye sekreterlik yapmış ve
İstanbul'da onun lehine Kabalistik bir yorumla vaaz vermiştir.

* * *

2008 yılının Mart ayında ABD'de yayınlanan Washington
Post gazetesi köşe yazarlarından Al Kamen, devrik Irak Başka-
nı Saddam'ın gizli arşivlerinin Pentagon tarafından İngilizceye
çevrilip kitaplaştırıldığını ve bu arşivdeki bir belgeye göre Vah-
habi mezhebinin, Bursa'dan Şam'a geçen Salamon adlı bir Ya-
hudinin torunu tarafından kurulduğunu yazmıştır. Bu ailenin
Şam'a göç tarihine dikkat ettiğimde Bursa'da Sabetay taraftar-
larının korkup Şam'a kaçıp yerleştikleri zamana rastladığını
gördüm. Belge gerçekse Salamon'un torununun bunlardan biri
olduğu ileri sürülebilir. Bu belgeye göre Abdülvehab bin Mu-
hammed Arabistan'da 18. yüzyılda Vahhabilik mezhebini ku-
rar. Osmanlı yönetimi süresince ortaya çıkan bu olaylar Ara-
bistan'da hem Osmanlı yönetimini uğraştırır hem de bu mez-
hep ile karşıtları arasında kanlı kargaşalara yol açar.

* Gershon Scholem, *Sabbatai Sevi*, Princeton University Press, s. 436-37.

** Bu inanca göre Yahudilerin en zor ve sıkıntılı günlerinde mesih or-
taya çıkacak ve onları kurtaracaktır. Kabalistik hesaplara göre mesihin ge-
leceği zamanı tayin eden din adamları olmuş ve Maşiyah Ha-şeker denilen
yalancı mesihler ortaya çıkmıştır. Sevi'yi sıfatlandırmak zordur. Kendisini
mesih ilan ettikten sonra canını kurtarmak için Müslümanlığı kabul etmiş-
tir ve Müslümanlık Yahudilik arası yeni bir mezhebe yol açmıştır.

Aynı yüzyılda, 1676'da Bursa'ya gelen iki gezginden biri olan Dr. Jacob Spon yedi ciltlik seyahatnamesinin Doğu (Levant) bölümünde Bursa şehrinde 1200 Yahudinin yaşadığını kaydeder.

Fransız botanikçi Seyyah J. P. Tournefort (1656-1708) Bursa'daki Yahudilerin İspanya'nın Granada bölgesinden geldiklerini, iki bölge doğaları arasında benzerlikler olduğunu ileri sürer. Tournefort Bursa'dakilerin konuştukları İspanyolca'nın Madrid'de konuşulan dilden farklı olmadığını hayretle gözlemlediğini yazar.

Tournefort, şehre hâkim ipek sanayisi tesislerinde, az Müslüman daha çok Hristiyan hanımların çalıştığını, Müslümanların cuma günü işe geldiklerini, oysa Yahudilerin cumartesi çalışmama inançlarından dolayı işçi olamadıklarını vurgular. Oysa çağdaş tarihçilerden J. Barnai gibi başkaları tersini ileri sürer. Ticari ilişkilerin sonucu loncalar, vakıflar dışında bazı Yahudilerin cumartesi günü yasaklarına aldırmadıkları, köle kullandıkları, böylece de diğer dinden insanlarla ilişki içinde olduklarını kaydeder.

18. yüzyılın başında, 1714'te, XIV. Louis'nin doktoru, antikacısı ünlü gezgin Paul Lucas (1664-1737) kralın emri üstüne üçüncü seyahatini Osmanlı İmparatorluğu'na yapar. Bursa'ya da gelir; Bursa ve tüm Anadolu ticaretini Yahudiler yürütüyor, diye yazar...

1857'de Bursa'yı gezen G. Perrot, Bursa'da bin kadar Yahudinin yaşadığından söz eder. Bunların durumları da içe kapanık, fakir Ankara Yahudilerinden daha iyi değildir.

Perrot'ya göre, Yahudiler cumartesi çalışmadıklarından ipek böceği sanayisinde yer alamazlar. Oysa kendi mahallelerinde de kendilerine özgü tezgâhlar, atölyeler kurup bu işi yapabilirlerdi. Tabii kadınlar, kızlar da çalışmadığından tüm bir aile oldukça fakir, tek göz küçük bir odada oturmak durumunda kalıyordu. Erkekler genelde küçük esnaf veya seyyar satıcıydı. Pek azı ipek böceği ve ona bağlı sanayi dalında ça-

lışırdı. Oysa Perrot'nun fark etmediği çok zengin kimseler de vardı. Örneğin Sultan II. Mahmud'a, Banker Conorte Saban borç para vermişti. Daha sonrasında da Bursalı bankerler Moiz Baruh, Shilton vb. zengin ailelerdendi.

O yıllarda Yahudiler tüm bölge ticaretinde etkiliydi. Civar kasaba ve köylere gider, oralara şehir mamullerini satar, oralardan da şehrin gereksinimlerini sağarlardı. Gene bu yüzyılda İzak Bohor Karmona'nın yardımıyla bir Yeşiva din okulu oluşturulmuştur.

Et kesimi ve sünnet işini iki uzman kişi görürdü. Sünnet için ücret almazlardı. Bursa'nın çevresindeki kasabalarda yaşayan Yahudi ailelere de aynı şartlarda hizmet verirlerdi. Anlaşmazlığa, kayırmacılığa meydan vermemek için bu ikisinin ortak statüde çalışmaları karara bağlanır ve işe başlama-dan yemin ettirilirdi. Gene bazen bir olup etin pahalılaşma-sına yol açtıkları bazen de ihtilafa düştükleri için yöneticile-ri bıktırdıkları olurdu.

* * *

1801'de büyük bir yangın Yahudi mahallesine de sıçradı. Yangın sonrası arsa sahiplerinin tespiti zahmetli oldu. Daha sonra 1855'te büyük bir deprem oldu ve pek çok önemli bina yıkıldı. Devlet esaslı bir onarım ve yenileme işine girişti ve beş yıl sonra gelen ikinci bir büyük depremin yıkımları böy-lece engellenmiş oldu.

* * *

Kan İftirası bağlamında kayda değer olarak bilinen bir olay 1865'te Bursa'da yaşandı.* İki Hıristiyan çocuğun kaybolması iftiraya neden oldu. İstanbul Hahambaşılığı'nın şikâyet ve dileği doğrultusunda iftira atan Rumlar yakalanıp cezalandırıldı.

* * *

18. yüzyılın sonlarında şehre Selanik'ten adı bilinmeyen bir adam gelir ve kısa bir süre sonra ölür. Gömülen bu adamın kabri üstünde bir süre sonra geceleri parlak bir ışık belirir. Araştırma sonucu onun Rav Segalia adında muteber bir din adamı olduğunu öğrenirler. Mezarı şanına uygun bir mermerle donatılır ancak ertesi gün taş uzağa fırlatılmış bulunur. Tekrar tekrar onarılsa, taş dikilse de sonuç değişmez. Bunu mistik bir olay kabul edip taşı dikmekten vazgeçerler. Bursahlılar kurak mevsimlerde onun mezarı başında yağmur duasına çıkarlardı. 1901'de tren istasyonuna giden yol yapımında mezar yok oldu.

* * *

Yahudi Mahallesi'nde sinagogların yakınında, halen Yahudi Hamamı diye adlandırılan, mülk olarak Yahudi cemaatine ait olan, halka açık bir hamam vardır.

Bu hamamda Yahudi dinî kurallarına uygun mikve* de-

* Bkz. Rauf Beyru, İzmir'de Yaşam ve A. Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, İsis Yayınları, İstanbul, s. 139-155.

** Mikve: Yahudi yaşamında, özellikle kadınlar açısından hamam önemli ve gereklidir. Kadının âdet görüp temizlendikten yedi gün sonra, belirlenmiş bazı dinî kurallara göre yıkanması gerekir. Bu temizlenme, Yahudilerin inşa ettikleri veya onların kullanması istenilen hamamlarda mikve denilen ayrı bir odada son bulur. Bu oda belli ölçülere göre inşa edilir ve içinde dinî otoritelerce kontrol edilmiş bir havuz olurdu. Bu ölçüler çok sıkı kontrol edilirdi. Kadınlar bu havuza daldıktan sonra temizlenmiş sayılır. Düğün öncesi gelinlerin ve Yahudi dinini kabul edenlerin de burada yıkanması dince gereklidir. Roma ve Bizans'ta yapımı yasaklanmıştır. Mikveler Yahudi yerleşimlerinin olmazsa olmaz bir kurumudur.

nilen bölüm varsa da, Yahudi hanımlarca kullanılmamaktadır. Ancak mikve aynen korunmaktadır. Elli küsur yıl önce bile burası kullanılmaz olmuş, gelinler için Çekirge hamamlarında yıkanmak yeterli bulunmuştur. Eski cemaat liderlerinden Bay Venturero'nun 1940'larda doksan yaşında ölen teyzesinin burayı kullanmış olması, bu mikvenin yetmiş yıl önce kullanılıyor olduğunu gösteriyor.

Elif Şehitoğlu, *Bursa Hamamları* adlı eserinde, bu hamamın bir krokisini verir ve burayı 1552'de Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü sadrazamı Rüstem Paşa'nın yaptırdığını yazar. O yıllar, Bursa Yahudi cemaati tüccarlarının en forslu, en zengin olduğu dönemdi.

Mikvesi olan bu büyük hamamdan başka, daha önce yapılmış olan Mayor Sinagogu'nun da küçük bir mikvesi vardır. Burada halen ölülerin gömülmeden önceki yıkama işi sürdürülmektedir.

* * *

Bursa'da Talmud Tora denilen, çocuklara özgü okullar vardı. İsteyen sonrasında Yeşiva'larda (yüksek din okulu) bir üst eğitim alabilirdi. Ama çocukların kaçta kaç Talmud Tora'ya giderdi? Bu okullarda; din eğitimi, din kitaplarındaki İbraniceyi okutma, Raşi harfleriyle yazıyı öğretmenin yanında dört işlem öğretimi yeterli görülürdü. Ne tür bir eğitim, bir bilgilendirme verildiği konusunda yabancı kaynaklar ağız birliği etmişçesine "Eğitim veren hocanın bilgisi ve isteğine bağlı." ya da "Bu kuralın dışına çıkanlar olmuşsa da yetersizdi." görülmüşlerdir. Tabii buna talebenin öğrenme isteğini de katabiliriz. Kabiliyetli ve istekliler Yeşiva denilen yüksek bölüme geçirdi, daha da istekliler imparatorluk dahilinde Kudüs, Safad, Selanik vb. yerlere gidip dinî bilgilerde derinleşirdi. Kızlar bu eğitime tabi tutulmazdı. Varlıklı aydın ailelerin kızlarına, eve gelen din adamları Raşi harfleriyle okuma yazma öğretirdi.

*Bursa, Mahazake Tora (din kursu)
Haham İzak Beyo, 1951*

Aydın Bursalıların modern bir ilkokul açma istekleri Yahudi dinî çevrelerce engellenmek istense de, okul 1880'lere doğru Osmanlı Bankası Müdür Yardımcısı Samuel Sadok'un başkanlığında açıldı ve Adoni Fransez Abulafia'nın gayretleri sayesinde ancak üç dört yıl hizmet verebildi. 1884-1885 yıllarında Alliance'ın İzmir müdürü S. Pariente'nin buraya gelişinden sonra burada da bir okul açılması düşünüldü.

Eski okul binasında Alliance Organizasyonu'nun yardımıyla 1886'da 128 erkek talebenin devam ettiği bir okul açıldı. Müdür olarak da Matalon atandı. Onu Covo ve Albala izledi. Alliance, Yahudi nüfusu bini aşan şehirlere yardım ederdi. Yardım diyor, vurguluyorum, çünkü binayı Bursalılar temin ederdi, talebeler de ücreti öderdi. Gene de Alliance 3927 Fransız Frankı yardımında bulunmuştu. Edirne'dekiyle kıyaslandığında geç, Çanakkale'dekinden önce açılan bir okuldu. 1889'da Alliance'ın 1200 Franklık yardımıyla kızlara

bir okul açıldı, okula 71 kız başladı. Madam Bassan müdire olarak atandı. Bu tarihlerde Bursa'yı ziyaret eden zengin yardımsever Baron Hirsch* okulu büyütme masrafını üstlendi. 1900 yılında Baron Rothschild fakir talebelere giyim kuşam hediye etti. Yerli Bursalılar da cemaate hibelerde bulundu. Örneğin Conorte Saban bir hamam ve fırın bağışladı.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Bursa'nın nüfusunun artmasıyla beraber talebe sayısı da arttı. Bursa göç aldı. Yahudi nüfus bazı kaynaklarda 1904 ve 1911'de, 3500 olarak gösterilir. Savaş öncesi ve sonrasındaki durum, iki yıla yakın süren Yunan işgali ekonomik krize neden oldu. Hem İstanbul hem de İsrail'e göç başladı. Bu okullar 1923'e kadar Fransızca tedrisat ve Alliance müfredatı paralelinde eğitim verirdi. 1924'te Tevhid-i Tedrisat Yasası'ndan sonra tedrisat Türkçe ağırlıklı oldu. Haftada bir kaç saat İbranice'ye ve Fransızca'ya izin vardı. Bursa vilayeti kendi hususi bütçesinden iki üç Türkçe öğretmeninin aylığını karşılamak üzere ayda 130 liralık bir yardımda bulunurdu. Okul zaman zaman 60 muhtaç talebeye öğle yemeği verebilirken, 1931'de yarısına bile veremez duruma geldi. Yeni yasalar sonrasında da kapandı. Toplum gene de 1945 yılına kadar bir Yahudi ilkokuluna sahipti. Sonrasında sayıca da azaldıklarından çocuklar resmi okullara devam ettiler.

* * *

Gelişme gösteren şehirde 1875'te Osmanlı Bankası bir şube açtı. Müdür İzak Ben Sasson'dan en ufak memuruna, hademesine kadar tüm personel Yahudilerden oluşuyordu. O kadar ki Bursa'da, Yahudi Bankası diye anılırdı.

* * *

* Baron Maurice de Hirsch (Moritz Hirsch, 1831-1896) Alman Yahudisi banker. 1896'da Osmanlılar imtiyazı ona verir. O da İstanbul-Edirne arasında bir tren hattının yapımına katkıda bulunur. Böylece Osmanlılar Avrupa'ya bağlanmış oldu.

1920-1922 Yunan İşgali, Yahudileri zor durumda bıraktı. Baskı ve nahoş hareketlerle karşılaştılar. Rumlar, İngiliz Başvekili L. George'un bir demecinden cesaretlenerek şehirde miting tertipledi. Yahudilerin kendilerine katılmamaları Rumları öfkeliendirdi. Rumlar Bursa'da otonom bir idare kurma hevesine kapıldılar. Yağmurların şehre büyük tahribat yaptığı günlerde tedbirleri konuşmak üzere bir davete giden cemaat yöneticileri Avukat Kemal Levi, Nissim Saban ve Hayim Palaçi'ye ve diğerlerine Yunanlılar otonomiden söz edip imzalarını istediler. Yerli halktan bazıları imza atarken, söz alıp karşı çıkan tek kişi Avukat Kemal Levi oldu. Toplantı bir kargaşaya dönüştü. Bu arada toplantının tutanakları biri tarafından alındı. Türk ordusu şehre girdikten sonra o toplantıya katılanlar işbirlikçi suçlamasıyla yargılanmak üzere, kurulan Ceza Mahkemesi'ne sevkedildiler. Belgeyi o toplantıda alan kişi, kendisinin İsmet Paşa'nın durumu rapor etmesi için vazifelendirdiği kişi olduğunu açıkladı ve kaçırdığı belgeyi de yargıçlara verdi. Birçokları ağır cezalara çarptırılırken bu tutanakla Yahudilerin aleyhte olduğu ve belgeyi imzalamadıkları kanıtlandığından beraat ettiler.*

Nerde olursa olsun işgal zamanlarında azınlıkların durumu zorlaşır. İşgalciler onları kendi taraflarına çekmeye çalışırlar, hizmet beklerler. Ticari ilişkiler bile yanlış yorumlanabilir.

Nüfus gittikçe azalarak 1927'de 1862 kişiye indi. Yıllar sonra Cumhuriyet Gazetesi'nde Abidin Daver, Bursa'da Yunan işgali süresince Hahambaşılığın Yunan bayrağını astığını, Türk Ordusu şehre girerken de Yunan bayrağını ayaklar altında parçaladıklarını yazdı. Cemaat ileri gelenleri onu ziyaret edip gerçek durumu anlattılar. Bayrağı ne asmışlar ne de zaten mevcut olmayan bir bayrağı parçalamışlardı.

20 Eylül 1938'de, Abidin Daver bir düzeltme yazısı yazdı

* Bkz. A. Galante, *Türkler ve Yahudiler*, s. 67.

ve Bursa Yahudilerini kaleme aldı. Burada Türk Ordusu Bursa'yı geri aldıktan sonra Bursa Yahudilerinin aralarında topladıkları 11000 TL'lik bir bağışı Hilal-i Ahmer'e (Kızılay) verdikleri belirtildi.

* * *

İsrail kurulmadan önce, 1930'lar sonrasında göç edenler oldu. Babamın ailesinden iki kardeşi, eniştesi, Menaşe ailesi, amca ve amca çocukları, iki dayısı ve çocukları İsrail'e; iki dayı çocuklarından biri Fransa diğeri Cezayir'e göç ettiler. Bunlar benim bildiklerim. Tüm Anadolu şehirlerinde olduğu gibi bir dış, bir de iç göç yaşandı.

DELİ YUDA BARUH ve KOZA HAN

Büyük büyük dedeleri de olsa soy ağacında bir deliyi kim ister? Amcam, kulağıma fısıldar gibi bu aile sırrını açıklamıştı. Babamdan duymamıştım, annem de bilmiyordu. Evet babamın dedesinin adı, Bursa'daki tarihî Koza Han'da geçen bir olaydan sonra deliye çıkmıştı.

Koza Han 15. yüzyılda II. Beyazıt zamanında, kimi tarihçilere göre onun emriyle yapılmıştı. İlginç olan bu hanın İstanbul camilerine gelir getirsin diye yaptırılmış olmasıdır. (Bunu küçük yaşlarımdan beri bilirdim, öylesine sık sözü edilirdi demek.) Bir zamanlar ipekçiliğin merkezi olan Koza Han'ın varlıklı tüccarlarından babamın dedesi Yuda Baruh'un, avluda bir tüccarla tartışması kavgaya dönüşmüş. Kim kimi kışkırtmış, ilkin kim kime küfretmiş bilinmez ama neticede Yuda, Hz. Muhammed'e, Müslümanlığa hakareten tutuklanmış, başka bir şehre sürgüne yollanmış ya da hapis-haneye sevkedilmiş.

Olay duyulduğunda böyle bir cahillik yaptığı için, "Yuda

Baruh olsa olsa delirmiş olmalı” diye düşünenlerden mi, yahut hapisten kurtulma ümidiyle deli numarası yapmış olmasından mı kaynaklanıyor bu nahoş sıfat, aklıma takılmıyor değil bu sorular. Korkarım bu satırlarım bir aklama, bir savunma gibi görülecek, ama sadece durumu açıklamaya çalışıyorum. Varlıklı, başarılı iyi bir tüccar da olsa küfürbaz karakterde biri olamaz mı? Ama o bir azınlık mensubuydu, haddini bilmeliydi. En demokratik yönetimde ve hoşgörölü toplumlarda bile azınlıktan birinin büyük toplumu karşısına alması, hele ki din konusunda, sakıncalıdır. Yahudi büyükleri bu gibi durumlardan çekinir, korkar. Yahudice sessizlik demek olan “kayadez” der, susmalarını, sinmelerini, münakaşalardan kaçınmalarını öğütlemekten öte yasaklardı. Susmalıydı...

Yanılmıyorsam amcam hapishaneden söz etmişti, nendense aklıma Sinop Zindanları gelmişti. Kısa bir süre sonra dönmüş olmalı. Öldüğünde de mal mülk bıraktı. Derinlemesine bir araştırma belki olayı aydınlatabilir. Gene de halk galeyana gelmemiş, bir taşkınlık olmamış anlaşılan, aksi halde kayda geçerdi. *Osmanlı’da Sürgün, İskan, Suç ve Ceza* (Yeditepe Yayınevi) adlı yapıtında araştırmacı Kemal Daşcıoğlu bir belgede, 1784’te Selanik’te Anceli adlı bir gayrı müslimin İslama karşı uygunsuz bir davranıştan ihtar aldığını, tekrarı halinde sürgün edileceği kaydını bulur. Kitapta buna benzer başka bir kayıt yer almıyor.

Çiçek Pazarı’nda cam tüccarı olan, genelde az konuşan, dedikoduya tahammül etmeyen, öne çıkmaktan kaçınan, boş vakitlerini, tatil günlerini dinî kitaplar okuyarak geçiren amcam Yuda Leon Morhayim (kendisi dedesinin adını taşıyordu), dedesinin bu bilinmeyen geçmişini neden bana açıklamış, bilinmesini istemişti?

* * *

Yuda; Yahudilerin on iki kavminden biridir ve aslanla temsil edilir. Tarihte kahramanlık sembolü Yuda Makabi, şair, filozof Yuda Halevi vb. varken Yuda sözcüğü yerine neden Leon kullanılır oldu? İspanya'daki Leon şehrinden dersek, Leon daha çok soyadı olarak kullanılıyor. Avrupa Yahudilerinin adları entegrasyonla, asimilasyonla beraber değişirken; bizlerde Ladino konuşmanın cahillikle eş tutulduğu, Fransızca paralamanın okumuşluk, soyluluk sayıldığı dönemde değişmiş olmalı bu sözcük ya da Alexander, yani Büyük İskender'in adının çoğu zaman Alex olarak kısaltılıp kullanıldığı gibi, Termopolis'te kahramanca savaşan Sparta kralı Leonid'in Latince aslan kökünden gelen ismi kısaltılarak Leon olmuş olabilir.

Türkleştirme akımında, Türkçe konuş kampanyasında çocuklara Leon veya Yuda adının yerine Türkçe karşılığı Aslan koymak olağanlaştı. İş çevrelerinde Leon efendi yerini Aslan beye bıraktı. İsrail'de İbranice karşılığı Ari deniliyor. Ne denirse densin Aslan güç kadar korkuyu da yansıtan, çağrıştıran bir sözcük.

Bir topluluğun yaşadığı toplum içinde azınlık olarak nitelenmesine neden olan öğelerden biri de dildir. Yahudi topluluğunun özellikle 40'lardan önce genelde aralarında anlaştıkları, konuştukları dile bazıları Ladino, bazıları Judeo-Espanyol derler. Bu derlemede Ladino diyorsam da Yahudice demeyi yeğledim.

Osmanlıların fethettikleri Anadolu beyliklerinin bir çoğunda ve Bizans İmparatorluğu'nun hemen tüm şehirlerinde küçük de olsa bir Yahudi topluluk vardı. Romaniyot denilen bu Bizanslı Yahudiler Rumca konuşurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarından başlamak üzere Avrupa Yahudileri Osmanlı'nın hoşgörülü tutumundan etkilenip göçe başladı. 1492'de İspanya'dan, 1495'te Portekiz'den olmak üzere engizisyonca kaçan ve kovulan çok sayıda Yahudi, Osmanlı'ya akın etti. Bunlarla beraber Hristiyanlığı kabul etmelerine rağmen, Ari Kan Yasası nedeniyle kendilerini tehlikede gören Marrano denilen Yahudi kökenlilerin bir bölümü de Osmanlı topraklarına göç etti ve buraya geldikten sonra tekrar Yahudiliğe döndü.

Dindar bir hakan olmasına rağmen ileri görüşlü cennet mekân Beyazıt Han, Yahudilere tereddütsüz kucak açıp onları ülkenin demografik durumuna göre yerleştirdi. Gelenler yazılarında İbranice kullanırlarken, günlük yaşamlarında, Kastilyano dediğimiz, o yüzyılın İspanyolcasını kullanıyorlardı. Bir süre sonra yerli Yahudileri potalarında eriterek, hem dillerini hem de gelenek göreneklerini, dinî ritüellerini kabul ettirdiler. Toplumun tümü de İspanya Yahudilerinden oluşuyormuş gibi Sefarad olarak tanındı. Yahudilerin şükranla yâd ettikleri gibi iç işlerine karışılmadı. Bu dile zamanla başta Türkçe olmak üzere pek çok dilden sözcükler girmiştir.

19. yüzyılda merkezi Paris'te olan Alliance Yahudi Yardım Kurumu, ülkemizin Yahudi nüfusu bin kişiyi aşan şehirlerinde maddi olanaklar sağlayarak okullar açtı. Bu okulların açılmasıyla durum değişti. Bu okullar diğer azınlık okulları gibi milliyetçilik gütmezdi. Amaçları Frankofil bir kuşak yetiştirmenin yanı sıra diğer azınlıklara göre geri kalmış fakir Yahudi toplumunu çağdaşlaştırmak, hayat seviyelerini yükseltmekti. Zenaat atölyeleri açıldı. Yahudilerin Türkçeyi bilmeden ana topluma entegre olup durumlarının düzeltilemeyeceğinin bilincinde olan Alliance yöneticileri, Türkçeyi önemseyip müfredatında yer verdi.

Fransızca ağırlıklı eğitime yer veren bu okulların açılmasından ve özellikle kızların da okutulmaya başlanmasından sonra, Fransızca bazı evlerde ve çevrelerde ana dil gibi yer almaya başladı. Fransızca konuşanlar aydın, elit sınıftan sayıldı. Yahudice ise avam dili durumuna düştü.

Cumhuriyet döneminde Alliance okullarının kapatılmasından ve Tevhid-i Tedrisat yasasından sonra da ülke dahilinde "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası başlatıldı. Sokakta Türkçe konuşmayan, konuşamayan azınlıkların durumu hoş karşılanmadı. Tüm bunların bir sonucu olarak Türkçe zamanla Yahudilerin her kesiminde, evde de konuşulan bir dil oldu ve Ladino veya Yahudice denilen dil de arkaik bir

dil durumuna düştü. Son yıllarda hem ölkemizde hem de dünyanın dört bir tarafında yaşayan Sefarad Yahudileri, UNESCO'nun kaybolmaya yüz tutan dilleri canlandırma çalışmaları doğrultusunda Yahudice dilini öğretme uğraşı vermekte ve başarılı da olmaktadırlar.

BİR DELİ YUDA OLAYI DAHA

Bursa Emniyet Müdürlüğü'nün 18 Haziran 1940 tarihli resmî raporuna göre, Rafael Karaköy* adında bir Yahudinin, Türk kadınlığının nezahati aleyhine söz söylediğı için adliye-ye verildiğı ve tutuklandığı belirtiliyor. Söz konusu olayda Rafael, komşu dükkân sahibi Mehmet Savaşkan'la Avrupa'daki savaş yüzünden asker toplama üzerine konuşurken "Askerler giderse kadınlar, kızlar bize kalır." demiş. Bunun bir şaka olarak söylendiğı kabul edilmişken, ertesi gün, varlıklı tüccarlardan İhsan İpeker hem savcılığa ihbarda bulunmuş hem çarşı esnafını galeyana getirerek Yahudi aleyhtarı bir hava yayılmasına, Yahudi memurların, tezgâhtarların iş-ten atılmalarına neden olmuş. İpeker ailesi evvelce ezanın Türkçe okunmasına da karşı çıkan, koyu Müslüman bir aile olarak tanınsa da, olay milliyetçilik ekseninde gelişmiştir.

Bunun üzerine örgütlü bir grup genç, Yahudi Mahallesi'ne doğru yürüyüşe geçmiş, ancak güvenlik güçlerince durdurulmuştur. Taşkınlığa önderlik eden altı genç yakalanmıştır.

Güçlü milliyetçilik akımları etkisinde gelişen bu olayın amacı aslında koza ve ipek işlerinde faal olan Yahudileri bertaraf etmektir. Deli Yuda olayında ise hareket noktası milliyetçilik değil Müslümanlıktı.

Rafael Karaköy cezalandırılmamış, Yuda Baruh olayı ise anlaşılan örtbas edilmiştir. Bir süre tutuklu kaldıysa da bu

* Bu ve benzeri olaylar için Bkz. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S: 1, Bahar 2005.

durum çok duyulmamış, fazla yankı yapmamış, ticari durumu aksamamış, güzel evi çocuklarına kalabilmiştir.

Bu durumda iki olay da barışçı yollardan, kazasız belasız atlatılmış.

1934 Trakya olayları duyulduğunda Yahudiler korkmuşlar ancak o günlerde de hiçbir nahoş olay yaşanmamıştı. Sonrasında özellikle ülkenin o zamanki milliyetçi havası Bursa'ya da yansımış, sokaklarda okul çıkışı Yahudi talebelere takılanlar artmıştır. *Ankara Yahudileri* adlı kitabımda da belirttiğim bir sataşma sorusu Bursa'da da aynen sorulmuş: "Yahudi kedinin ayağı kaç?"

Bu kısa soruyu Ankara Yahudileri uzun uzun cevapları:

Kedinin ayağı dört,

Bir de sen beş,

Bir de anan altı,

Bir de baban yedi.

Bursa Yahudileri ise bu cevapla yetinmez sonuna bir di-ze daha ekledi:

Yahudinin yedi

Ankara Yahudileri anlaşılan daha pasifti, tek bir cevapla yetinirlerdi. Oysa Bursa gençleri herhalde kendi mahallelerindeyken ve grup halindeyken efelenip uzun uzun karşılık verirler, kavgayı göze alırlardı. Bursa çakı, bıçak, ustura diyarıydı. Korkutucu, yaralayıcı, öldürücü ama ses çıkarmadığı için sıyrılıp kaçmaya elverişli silahlar.

* * *

Varlık Vergisi balyoz gibi inmişti Bursa Yahudilerinin üstüne. Mükelleflere dayatılan vergi tutarını karşılamak olanaksızdı. Nerdeyse tüm Bursa erkekleri, çalışma kamplarına gönderilecekti. Resmi verilere göre Aşkale Çalışma Kam-

Bursa'dan Aşkale'ye gidenler

pi'ndaki yüz mükellef Bursa'dandı.*

Geriye kalacak kadınları kimin koruyacağı, cemaat ileri gelenlerini düşündürüyordu. O yıllarda kabadaylığıyla ünlü Usturacı lakabıyla tanınan Mişon adlı bir genç etrafa korku saçardı. Cemaat yöneticileri adamın Varlık Vergisi'ni ödeyerek, onun Bursa'da kalmasını sağladılar. Mişon, mahallenin girişindeki Arabın Meyhanesi adlı yerde otururken, meyhanecinin de tanıdığı üç kişinin, Yahudi kadınlara saldırmak için geldiğini anladı. Diğer müşterileri kovup kahvecinin bir parmağını kesti, diğer üç kişiyi de hacamat ederek göz dağı verdi ve kaçtı. Olay bir süre sonra polise, adliyeye intikal ettiğinde Bursa cemaati avukat tutup savunma masrafını üstlendi.

Olayı anlatan Bursalı bey yıllar sonra, Usturalı Mişon'u İstanbul'da gösterdiklerinde şaşırmış. Boylu boslu bir adam bekiyormuş. Oysa Mişon, takım elbiseli, kravatlı, sıradan biriymiş.

* Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları-Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul, Mayıs 2000.

BİR ZAMANLAR AKRABA İLİŞKİLERİ DE BİR BAŞKAYDI

Evet, 1930'larda, 1940'larda, yani yetmiş sene önce bir başkaydı akrabalıklar. Bazı cumartesi sabahları sinagog çıkışı bizlere *dezayunoya** gelen, sevgi ve saygıyla karşılanan, ağırlanan bir yaşlı hanım vardı. Yıllar sonra onun, dedemin ilk hanımının teyzesi olduğunu anladığımda şaşırmıştım. Annemle bir kan bağı yoktu. Gene de annem, anneleri ayrı baba bir, ablalarının teyzesini, kendi teyzesiymiş gibi kabullenmişti.

Bursa'nın anılarım içinde ağırlıklı bir yeri vardır. On bir yaşıma, 1937'ye kadar, dünyam İstanbul ve Bursa'dan ibaretti. Bizler Bursa'ya giderdik, babamın akrabaları da sık sık İstanbul'a gelir bizim evde kalırlardı. O kadar ki, komşular bizim eve, Bursa Oteli der, takılırlardı.

Biz de her yıl bir veya iki kez birkaç günlüğüne Bursa'ya giderdik. İstanbul'a hiç ama hiç benzemeyen bu şehri ve yaşam tarzını severdim.

Babam ailenin en büyük yeğenydi. Ben de ilk torun, öz torunlarıymışım gibi şımartılırdım, sevilirdim. Bir yaşında olmalıym. Babamın teyze oğlu delikanlı Jak Aranyas, üşenmemiş, beni bir fotoğrafçıya götürerek değişik bir pozda bizim resmini çekirtmiş. Bu resimleri ne kadar sevdiğimin bir kanıtı olarak gösterebilirim. Aranyas, birkaç yıl sonra da, İspanya İç Savaşı'ndan kaçıp geldiğinde bana armağan olarak anahtarlı, kilitli bir küçük lake kutu getirmişti...

Bursa'da babamın teyzesi, Tiya** Zimbulaçı Aranyas Alkaş'a misafir olurduk. Babam öksüz kalınca bir süre onlarda kalmıştı, Tant Zimbul babam için teyzenin ötesinde bir anne, annem için bir kayınvalide gibiydi. Pire gibi derler ya, hep

* Dezayuno: Sabah kahvaltısı, günümüzde brunch da deniyor.

** Tiya İspanyolca, tant (tante) Fransızca teyze, hala anlamına gelir.

bir hareket içinde, ufak tefek, şirin, güleryüzlü bir hanımdı. Hepsi de uzun boylu olan üç erkek, iki kızın annesi oluşunu yadırgar, babaannem de ona benzer miydi diye düşünürdüm. Babamın ailesinden hiçbir resim yok. Nasıl garip bir âdetse, Bursalılar o zamanlarda birisi ölünce resimlerini yırtar atarlarmış.

Yahudi mahallesinde bir kapı eşiğinde duran tanımadığım iki kadından biri, çocuk yaştaki bana alıcı gözüyle bakıp içini çekip *guay demi enter a parese a la de el nomb-re* diyerek, adını taşıdığım babaanneme tıpatıp benzediğimi söylüyordu! Bir inanca göre doğan bebeğe akrabadan kimin ismini koyarsanız ona benzermiş. Ben de babaanneme benzemiştim.

Tiya Zimbulaçi her yıl İstanbul'da bulunmayan, Bursa'ya özgü, upuzun kabaklardan, şeker kamışı saplarından yapılmış reçel, gül mayası, gene Bursa'ya özgü, koruktan yapılmış, limon suyu yerine kullanılabilen ekstreler, ev işi eriş-teler yollardı. Kestane şekeri veya tatlısı gelmediğine göre anlaşılan yapılmazdı.

Zengin Yahudilerin özel arabaları olurdu, tabii at arabası. Bizler onlarda misafirlikteyken, çoğu gün bir tür yaylı at arabası olan brička veya fayton gelir, bizi kükürtlü ya da çelikli suların aktığı Çekirge hamamlarına götürürdü. Cümbür ce-maat yaptığımız bu gezilerde herkesin kucağında bohçalar olurdu. Tiya Zimbulaçi her zaman gelmezdi. Bir keresinde giydiği beyaz bir bornozu hâlâ hatırlarım. Bornozun ön iki tara-

Jak Aranyas ve Beki Bahar, 1929

Zengin Yahudilerin özel arabaları olurdu, tabii at arabası. Bizler onlarda misafirlikteyken, çoğu gün bir tür yaylı at arabası olan brička veya fayton gelir, bizi kükürtlü ya da çelikli suların aktığı Çekirge hamamlarına götürürdü. Cümbür ce-maat yaptığımız bu gezilerde herkesin kucağında bohçalar olurdu. Tiya Zimbulaçi her zaman gelmezdi. Bir keresinde giydiği beyaz bir bornozu hâlâ hatırlarım. Bornozun ön iki tara-

finda, Latin harfleriyle uzunlamasına, sırma işlemeli Zimboul Baruh yazısı ışıldıyordu. Besbelli çeyizinden kalmaydı. Muh-temelen Fransızca'ydı, Zimboul olarak yazılmıştı çünkü. Babannemin de öyle bir hamam takımı olmalıydı. Belki kaybolmuş, belki de ben üç dört yaşındayken İsrail'e yıllar önce göç etmiş halasının oğluna gelin giden, halam Fani'ye verilmişti.

O yıllarda Çekirge bir kaplıca merkeziydi, hamamların arasında üstün tutulan bir tanesi vardı. Yahudice konuşulurken Türkçe olarak Aslan Ağzı'na gidelim denirdi. Burada mermerden bir aslanın ağzından havuza akan gür suyun önünde sıraya girilirdi. Bu gür suyun altında durmak masaj yerine geçerdi. Havuz, içinde yüzülebilecek kadar büyüktü. Yalnız çocuklar değil, kadınlar da suyun üstünde kalmak için önlerine arkalarına su kabaklarını bağlarlar, havuza atlar, yüzmeye çalışırlardı.

Babam Bursa'ya geldiğinde aileden bizlere katılan pek olmazdı. Umumi hamamlara değil önündeki bahçenin uçsuz bucaksız yeşil ovaya baktığı, Saadet Otel'i'ne giderdik. Babam burayı severdi. Saat hesabı kiralanan içinde küçük bir Türk hamamı olan bölmede, annem ilkin beni yıkar bahçeye gönderirdi.

On, on beş, yirmi gün süren, bir tür kür sayılan hamam sefalarının sayesinde o kışın sağlıklı geçeceğine inanılırdı. 50'ler sonrasında bile Bursalı olmayan kayınvalidem ve yaşıtı bir çok Yahudi hanım her yıl bu kürü yapar, aksatmazlardı.

Bursa'nın kaplıcaları, şifalı suları 1. yüzyıl Roma döneminden beri bilinir, kullanılırdı. Bu tür kaplıcalar Bizans döneminde de önemsenirdi. 6. yüzyılda Iustinianus'un yaptırdığı bir havuzlu hamamı, Osmanlılar Türk usulü tadil etmiş, onarmıştı. Halen Eski Kaplıca olarak ünlüdür ve kullanılmaktadır. Suyunda yumurta pişerdi. Tiya Zimbul, babam geldiğinde annemin de her gün onunla hamama gitmesine dayanamamış, "Her gün her gün, kocana ne takılıp gidiyor-sun? Kemiklerin mi çürümüş?" diye söylenmişti. Ben çürü-

müş diye çevirdimse de kullandığı İspanyolca “pudrido” daha ağır bir sözcük olan tefessüh etmiş demek daha bir yerinde olur. Annem bu çıkışına fena halde alınmıştı. Tiya Zimbula-çı de annemi çekememekte kendine göre haklıydı. Büyük kızı Korin’le babamın aralarında bir izdivaç olur ümidindeymiş. Ancak babam İstanbul’a gidince anneme sevdalanmış. Onun gözünde annem kızının kısmetini kapmıştı.

Bursa ile Edirne şehirleri arasındaki bir görüş, bir değer ayrılığı da* bu izdivaçla su yüzüne çıkmış, babamın annemle sözleştiğini duyan bazı akrabalar annemin celep olan babasını bir mahalle kasabı sandıklarından, böyle adamın kızını üstelik de drahomasız istememişlerdi. Annem hatırlamadığı, dört yaşındayken kaybettiği, özlemini duyduğu babası için söylenen bu sözlere üzülür, içerlerdi. Baba bir anne ayrı, varlıklı sosyetik üvey ablalar bu söylentilere kızmış, eniştelere de alınmıştı. Annemle babamın düğününü kendi evlerinde, elit tabakadan arkadaşlarının, hattâ bir paşanın da bulunduğu, o zamana göre oldukça gösterişli, ziyafetli bir törenle yapıp erkek tarafına tepeden bakma ayrıcalığının verdiği mutluluğu tatmışlardı.

Zamanla tüm bunlar unutulmuş, babamın bütün akrabalarıyla annem arasında içten, dertlerin paylaşıldığı, mutlu olayların beraber kutlandığı, sevgiye saygıya dayalı ilişkiler oluşmuştu.

* Edirne’de, meralarından olsa gerek, etler daha bir lezzetli olur. İstanbul Yahudileri dini kurallara uygun olarak kesilmiş Edirne etini tercih eder, Yahudi kasaplar da yalnızca Edirne’den gelen etleri satarlardı. O yıllarda İstanbul’un Yahudi nüfusu göz önünde bulundurulursa bu pazarın önemi daha iyi kavranır. Bu durumda da sürü sahipleri, İstanbul’a canlı hayvan veya et sevkiyatı yapan Edirneli celepler varlıklı olurdu ve onlara itibar edilirdi. Oysa Bursa’da bu tür ticaret yapan celepler yoktu. Et ve kesim işlerinde kasaplar arasında sıkça ihtilaflar olurdu, Bursalı kasaplar hor görülürdü.

ÇÖPÇATANLI EVLİLİKLER

Yukarda sözünü ettiğim Aranyas ailesinin büyük kızına özellikle bizler Fransız aksanıyla modaya uygun olarak Korin desek de, Bursa'da Kalo derlerdi. Ladino'da uğraştıracı bir işi anlatan “a kazar a Kalo - Kalo'yu evlendirmek” deyimini ona uygun düşerdi. Korin, yani Kalo yılda en az iki kez bize misafir gelirdi. O bizdeyken kazamentere dediğimiz profesyonel çöpçatanlar ellerinde siyah uzun şemsiyeleriyle kapımızı aşındırırdı. Bu şemsiye onların mesleklerinin simgesiydi. Çöpçatanların çevreleri geniş olurdu. Çok insan tanımakla kalmaz insan sarrafı olurlardı. Herkesin maddi durumunu tahmin eder, nabza göre şerbet verip işlerini yürütürlerdi. Bu tür evliliklerde ikna unsurlarından biri kuşkusuz drahma olurdu. Namzetler birbirlerini beğendikten sonra son söz ailelerin olurdu. Bir Sefarad şarkısı bunu kanıtlar. Anlaşılan kızı bir yerlerde gören, beğenen biri çöpçatan gönderip kızıdan çok para isteyince kız şu şarkıyı söylemiş:

*Munchas grasyas manseviko
Me mandates koredor
Muncha liras me demandas
no lo akseptu el mi senyor.*

*Çok teşekkürler küçük bey
çöpçatan göndermişsin.
Çok para istiyorsun.
Beybabam kabul etmiyor...*

Onlara başvurmasanız da çarşayı arşınlar, bekâr bir erkeği tespit etiklerinde sorup soruşturur, onlara yanaşıp uygun kızları sıralayıp çöpçatanlığa soyunurlardı. Kız anne-babaları ise daha çok onlara başvururlardı. İki tarafa da gider gelir, namzetlerin birbirine ne kadar uygun olduğunu ballan-

dıra ballandıra anlatır, beğendirmeye çalışır, *antrivista** sırasında çift birbirini görür, aralarında anlaşılırsa görüşmeye devam ederlerdi.

Günümüzde her şey mekanikleşti, internet yaşamımıza yön verir oldu. Kıtalar arası iletişime hizmet veriyor. İki-üç yıl önceydi, bir kızımız internet aracılığıyla Güney Afrika'dan varlıklı bir koca buldu (fakiri niye seçsin ki). İstanbul'da yapılan görkemli bir düğünden sonra Cape Town'a gelin gitti.

Antrivista öncesi evde bir telaş olurdu. Korin mangal üstünde bir maşayı saçlarını dalga dalga ondüle denilen şekilde yapmak üzere ısıtırken, giyim kuşam hakkında, etrafa çeki düzen veren anneme danışır, babamla benim etrafta dolaşmamamız istenir, ikram hazırlığı yapılırdı. Bir inanca göre bu tanışma faslında su içmemek gerekirdi. Demek geleneksel tatlı ikramı yoktu.

Tant Korin esmer, ince, uzundu. Günümüz için beğenilen tipteydi, ama o yıllarda pembe beyaz, etine dolgun kadınlar makbuldu. O da yüzünü bol bol beyaz beyaz pudralar, dudaklarını boyardı. *Antrivista* esnasında başka bir genç kızın bulunmasına izin verilmez, kapıya davetsiz gelen olursa içeri alınmazdı. Hattâ buluşma esnasında kız kardeşlerin bulunması da yasaktı. Damat namzedi kardeşini beğenip gençliğinin albenisine kapılıp karar değiştirebilirdi. Tedbiri elden bırakmamak şarttı. Görüşme faslında birbirlerini beğenirlerse mesele kalmaz, bir iki kez çıkarlar, sonra da araya girenler drahoma işini vs. kararlaştırır, iş noktalanırdı. Arabulucu tanınmış, itimatlı biri olsa bile ailenin sorup soruşturması da şarttı. Çulsuzun tekiyken arkadaşının takımıyla veya kiralık üstbaşla *à la mod*** görünebilirdi. Basit bir tezgâhtarken, işe ortak numaralarına da kalkabilirdi.

* Antrivista: Çiftlerin evlenmeden önce birbirlerini görmek, tanımak üzere bir akrabanın evinde ilk kez karşılaşmaları.

** à la mod: Sosyetik veya modayı takip eden, veya olduğundan daha iyi durumda görünen.

Tabii kız seçerken de dikkat gerekliydi. Vaat edilen dramayı verecek güçte olmayabilirlerdi. Olmamış şey değildi.

1930'larda bizim evde sık yapılan bu karşılaşmalar, tanışmalar nedense sonuç vermiyordu. Annem veya yengem merak edip soranlara "Korin kendini beğenmişlerden olduğundan herkeste bir kusur buluyor, kendini kimseye yakıştırmıyor." diye cevap verirlerdi. Savunma mı? Yeme mi? Atlatmaca mı? Ne kastederlerdi? Size nasıl geliyorsa öyle olsun. Korin'le erkek kardeşler arasındaki yaş farkı azdı, onlar da evlenme yaşına gelmişti. Ama ablaları dururken böyle bir işe kalkışamazlar, onu da evlenmeye zorlayamazlardı. Aklının yatmadığı, gönlünün kaymadığı biriyle evlenecek değildi. Erkekler problem değildi, her yaşta her başta erkek kıymetliydi ve kız bulurdu. Atalarımız *dukado vyejo* -eski altın sikke gibi kıymete biner- demiş. Geçkin bekârların anneleri zengin kız peşine düşer, bilgece bir ata sözünü bir mazeret gibi söylerlerdi: La ija de la lavandera vyene kon maz grande bandyera - Çamaşırcı karının kızı daha büyük bayrakla gelir. Bu atasözünü Bursalı kuzenlerimden birinden duymuştum. Görgüsüz kız, seçilmişliğinden gururlanır, ne kimseyi sayar ne de çula doyar.

Gerçek payı olabilir. Delikanlılar yaşlansalar da, kızın birine âşık olsalar da, durum değişmezdi. Babamın amca oğlu Leon Baruh, Diamante adında Bursalı bir güzel kıza âşık olmuş, aralarında sözleşmişlerdi. Evlilik yaşını aşmış ablası Estreya'nın kismeti ise bir türlü açılmıyordu. Bu arada Estreya'nın küçük kardeşi güzel Sol'a bir akrabası, B. Medina talip oldu. Ablayı üzmemek olmazdı, talip kabul edilmedi. Adam da beklemeyip evlendi, kendinden söz ettirecek kadar da zengin bir fabrikatör oldu. Ağabeyi muradına erip sevdiği kızla evlenirken Sol yıllar sonra, 1938 olmalı, Ankara'ya gelin geldi. Orta halli bir yaşam sürerken İsrail'e göç ettiler. Yaşamlarını Ankara Yahudileri kitabımda uzun uzun anlattım.*

* Bkz. *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, Pan Yayıncılık, İstanbul; "Ankara'ya Gelen Bursalı Gelinler", *Tiryaki Dergisi*, Kasım-Aralık 2000, sayı: 42.

O yıllarda Ankara'ya Sol'la aynı yıllarda üç genç kız gelin gelmişti. Ankara'da bizde misafirken Korin'in kız kardeşi güzel Estreya'ya annem bir talip bulmuştu. Birbirlerini de beğenmişlerdi. Yaş konusu ortaya çıktığında kuzeni Sol "Bursalı kızlar küçük olmaz." gibilerinden bir söz söyleyince iş suya düşmüştü. Ankara'da erkekler çok genç evlenir, kendilerinden genç kızları seçerlerdi. Estreya da, yukarda sözünü ettiğim Sol da kendinden genç kocalara varmıştı. Kuşkusuz araya girenler doğru yaşları söylememişti. Nikah safhasında da gerçek ortaya çıkınca anlaşma bozulmamış, evlenmişlerdi. Yalnız dedikoducular değil, geçimsizlik başlarsa bazen kaynanalar da bu durumu etrafa yayardı. Sol'un Ankaralı kocasının, eşine sevgiyle bakarken espriyle bu yaş işine dokundurduğunu hatırlıyorum. Hanım hanımcık güzel Estreya'nın kocası, akrabaların yanında bile karısına aksi, süratsız davranmıştı. Yengem de bu durumu hanımından genç oluşuna yorumlamıştı. Oysa aralarında fazla bir yaş farkı olmamalıydı. Bilmeyen, onları tanımayan anlamazdı. Ama Yahudiler bunu normal saymaz, Müslüman çevrelerdeki gibi, bu tür izdivaçlar uğurlu sayılmazdı.

Drahoma pazarlığı normaldi. Erkek tarafı azami parayı koparmaya çalışırdı. Zengin kız ve çok drahoma alanlardan arkadaşları gıptayla söz eder, şanslı sayardı. Kız tarafı ise erkek tarafı makul olmayan, verebileceğini aşan bir para istemediği sürece laf etmez, şikâyetçi olmazdı. Hem vermek, verebilmek güzeldi. Anne-babayı hoşnut ederdi. Kuşkusuz mutlu gelin de daha bir hoş karşılanırdı.

O zaman misafirlik adabı da bir başkaydı. Korin bizde kaldığı sürece annem yatak odasında onunla beraber yatar, babama başka odada yatak serilirdi. Yıllar sonra, annem Korin'i "Bir ay kaldığı olurdu. O zamanlar bizler gençtik, hiç düşünmezlerdi." diye şikâyet ederek anlatırken, madalyonun ikinci yüzünü de düşünürdüm; Korin de kuşkusuz acı duyuyor, kıskanıyordu. O yıllarda Bursa kızları koca derdindeydi.

Erkek anneleri dikkatli olurdu, gelin namzetlerini çıplak görmeyi önemserdi. Öyle ya belki kızların bir yerlerinde yarıkları, yumruları vardı. İstanbul gibi yerde kızlar ancak nişanlandıktan sonra hamama götürülebilirdi. 20. yüzyılın ikinci yarısında, evlerde banyo modası başladı. Erkek anneleri de bu avantajı kaybetti. Oysa küçük toplum Bursa'da, kaplıcalar sayesinde, cuma günü gidilen belirli hamamlarda kadınlar kızlar kurna başında yıkanırken, peştemal kayınca birbirlerini görürdü. Peştemala sarınmak hüner işi mi bilemeyeceğim. Bursalı Sol'un 1939'da İstanbulluları çektiştirirken "Bu İstanbullu hanımlar peştemala sarınmayı bilmez, üstlerinden kayar, çırlıçıplak orta yerde kalır, gene de utanmazlar." deyişini nedense unutmadım.

Gençlik lokallerinde, kulüplerde gençler bir araya gelir, birbirlerini görürdü. Güzel, *nekokera* sözcüğüyle ifade edilen hamarat, elinden her iş gelen, dikiş nakış bilen kızlar varken, Bursa gençleri neden İstanbul'dan kız almayı yeğliyor, kızlar aleyhine dengeyi bozuyordu? Bir ata sözü olan "Maz vale yerve de tu sivdad ke trigo ajeno - Yaban elin buğdayından kendi şehrinin otu evladır." neden bu şehirde geçerliliğini yitirmişti?

Kuşkusuz pek çok neden ileri sürülebilir. Çaçarondular. Bu da cazibelerini sönükleştiriyor, eş olarak seçilme şanslarını azaltıyordu. Tabii bu, Bursalı kocalara varmış olan anem ve yengem Liza'nın fikriydi. İkisi de Trakya kökenliydi. Bursalı erkeklere toz kondurmak yakışık almazdı, eleştirmek istemezlerdi. Onlar da şehirlerarası bir üstünlük taslar, Bursalı kızlarda kusur bulurlardı.

1935 yılı olmalı, Sirkeci'de hem tramvay yoluna hem ara sokağa birer kapıyla açılan köşe başında bir bakkal dükkânı işleten efendiden bir Trakyalıyla, Pepo Habib'le evlendi Korin. Habib ailesi, Ebusuut Caddesi'nin Babıâli yokuşuna açılan girişine yakın yerde, müstakil bir evde oturuyordu. Korin, anne, dul abla Bayan Bula, civarlarda kolacı dükkânı iş-

leten erkek kardeş Hayim'in de yaşadığı bu eve gelin gitti. İyi bir aile olarak bilinseler de, kaynana ve görünceyle yaşamak kolay olmazdı. Gene de iyi bir kısmet sayılırdı; damat dük-kân sahibiydi, ev kendilerininindi.

O evde, düğün gecesi olmalı, bir rakı sofrası hatırlıyorum. Çepeçevre duvarları ve yerleri halıyla kaplı, geniş bir oda. Gelinin fabrikatör erkek kardeşi Leon ünlü ipekçi Hacı Resuller'den birini mi ağırlıyor? Hahlar çeyizde mi verilmiş? Kamyonetle mi gelmiş? Sanırım çok da drahoma verilmişmiş. Altı yaşında olmalıyım, o kadar hatırlıyorum. Hattâ düğün törenini hatırlamıyorum. Fakat, gerdek sabahı verilen ziyafette, içli dışlı yakın akraba olduğumuz için biz de vardık. Gelinin aklanması, damadın başarısı onuruna verilen şölen sofrasında reçelimsi bir kâse kırmızı tatlı, örneğin gül tatlısı, bir kâse de beyaz kaymaklı tatlı muhakkak konurdu. Anlaşılan gerdek gecesinin renklerini simgelerdi. Bazen de bu iki tatlı, bu ikrama özgü tepsilerle, sofraya oturulmadan misafirlere sunulurdu. Onlar da birer kaşık alırlardı.

Tuzlusu tatlısıyla oldukça zengin donatılırdı sofa. Sabah sabah tek içki rakı olurdu. Balayı olmadığından bu âdetin kaçıışı olmazdı. 50'lerde İstanbul'da, orta halli kesimde bile, düğün sonrası bir otele gidip gerdek gecesini -tabii Hilton'da- geçirmek moda olmaya başladı. Daha sonra da olağanlaştı. Damatla gelin rahat ederken erkek tarafı da sabah ziyafet uğraşından kurtuldu. Rahat sözcüğü yanılmasın; bekâret kanıtı bir bezi kaynanaya gösterme âdeti bir süre daha sürdü. Ankara'da ise bu gerdek sabahı şöleni daha geç kalktı. Kadınların çoğunlukta olduğu, çalsın sazlar oynasın kızlar havasında, "sünneti de böyle kutlamak nasip etsin" dilekleriyle kadehler tokuşturulurdu.

Düğün öncesi, Korin'in babası Tiyo Avramaçi damadın Sirkeci'deki dükkânına ilk kez gittiğinde ben de yanındaydım... Uğur parası olarak terazinin kefesine fırlatır gibi bir madeni para kondurmuştu. Ne tuhaf! Pepo Habib'i bir tek o

an yüzünün aldığı şaşkınlık haliyle hatırlarım.

Nedeni bilinmez bir süre sonra işleri ters gitti damadın. Dedikodu, hasetlik daha mı yaygındı o zamanlarda? TV dizileri yok, sosyete haberleri yok, ne Amerikan şalvarı var, ne bikini. Eee ne konuşulacak? Olacak o kadar... Tabii bir acıma perdesiyle kamufle ederek "Sen misin onu bunu beğenmeyen Korin hanım, alnına ne yazılırsa o olur. Evmiş, dükkânmış hepsi boş, kader işte..." denirdi. Hoş, o zamanlar dayanışma daha yaygındı. Erkekler kız kardeşlerine baba gibi kol kanat gererdi. Çarşıda, işte güçte üç erkek kardeş bir oluktan sonra geçinmek için bir yol mutlaka bulunurdu.

1948'de Ankara'da yerli Yahudilerde balayı âdeti yokken, yadırgayanlar olsa da, biz balayımızı Bursa'da, Çekirge'de Saadet Oteli'ne benzer bir otelde geçirdik. O yıllarda balayına çıkan çiftler ünlü Çelik Palas otelinde kalırlardı, bu yüzden istememiştim... Çocukluğumun Çekirge'sini konfora feda edemezdim. O yıllarda akrabalık bağları güçlüydü. Ankara'dan kim haber vermişse, akrabalar otel otel dolaşıp kimisi hediye elde, bizi ziyaret ediyor, kimisi yemeğe davet ediyordu. Doğrusu bu kadarını beklemiyorduk!

BROTTE: ÖNEMLİ AİLE

Nisan 1948'de balayı için Bursa'ya gittiğimizde Deli Yuda'nın evi yerli yerindeydi. Dedesi Yuda'nın adını taşıyan kuzenlerimizden biri, o evde bir öğlen ziyafetiyle ağırlamıştı bizleri. Deli Yuda'nın evi Altıparmak'ın aşağısında, Otel Brod'un karşısındaydı. Bu ad, çocuk hafızama nasıl girmiş ve çakılı kalmış! Büyük dedemin evinin ön cephe pencerelerinden, etrafı alçak bir duvarla çevrili bahçe içinde Yahudi evlerine benzemeyen bir bina görülürdü: Otel Brod. Biraz araştırdım. Doğrusu Brotte yazılıyormuş. Bursa'yı konu eden kitap ve internet sitelerinde, Brotte'den, 20. yüzyıl Bursa'sında yalnız otelci olarak değil sa-

neyide ve kadın işçilerin eğitiminde adı geçen önemli bir Fransız kadını olarak bahsedilir. Onu yaşlılığında yakından tanımış olan A. Galante onun için "Bursa'da ilk modern oteli açan İsviçreli Yahudi kadın." diye yazar. Burayı otelden çok, İsviçre'deki bir *auberge*'e yani bir köy oteline benzetir. Oldukça yaşlanmış Madam Brotte personele sert emirler yağdırarak idare ediyormuş oteli. Böyle bir otel Bursa için büyük bir nimetmiş. Benim de anımsadığım, otelin bahçesi, ekim ayında bile çiçekler içindeydi.

Brotte aynı zamanda 1852'de ilk modern dokuma tezgâhlarında çamaşır, havlu, bornoz vb. şeyleri dokutan ve bunları Fransa'ya, İngiltere'ye ihraç eden bir sanayiciydi.

Yahudi semtinde o yıllarda Belvu adında başka bir otel daha varmış. Şimdilerde ne otel ne de Deli Yuda'nın evi var. Ev kimin üstüne tapuluydu bilemeyeceğim. Savaş yıllarında olmalı, Ankara'da askerlik yapan Bursalı torunu Pepo Baruh'un bu evde hak iddia etmesine şaşırmıştım! Babam da torunuydu ve memleket dışında Cezayir'de, Fransa'da vb. yerleşmiş torunları da vardı... Her neyse, yanılmıyorsam günümüzde o evin yerinde güzel bir apartman yükseliyor ve birkaç yıl evveline kadar hayatta olan Yuda-Leon Baruh adını taşıyan son torununun çocukları buradaki dairelerde oturuyorlar.

Cumartesi günü çalışmak dinen caiz olmadığından, 19.

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Bursa'da ham ipek ve iplik ticareti yapan Alex Brotte ve ortağı L. Poirier'in bir ilanı

yüzyıl sonlarında Yahudi kadınlar çalışmazdı. Madam Brotte kadınların çalışmasına öncülük edenlerdenmiş, ancak anlaşılan etkili olamamış. Hem o yıllarda erkeklere, babaya, kocaya kim karşı gelebilir, kafa tutabilirdi? Daha doğrusu dinî kuralları çiğnemek olmazdı. Bursa halkı dindardı. Galante bunu yalnız dindarlığa değil, diğer çalışanların Yahudilere hakaretimsi konuşma ve davranışlarına da bağlar. Kadınların aileye bir katkıları olamadığından Yahudilerin maddi durumunun kötü olduğunu ekler. Yabancı kaynaklar, iplik sanayii başlamadan, gelişmeden önce evlerde basit araç gereçlerle kadınlar tarafından iplik yapıldığını anlatır. Çocukluğumda babamın amcası M. Baruhlar'ın evinde, sofa gibi bir sedirde, bez üstüne kurutulmaya bırakılmış, kar beyazı kozaları görmüşlüğüm var. Onların arasında bir iki tane fıstık yeşili koza da vardı. Demek ki kadınlar da evde koza işlemleriyle uğraşıyorlardı. Çiçek gibi duran yarılanmış kozalardan küçücük bir buketi bana kim yapmış, hediye etmişti, hatırlamıyorum.

YAHUDİ MAHALLESİ VE EVLERİ

Çocukluğumda akrabalarımız, tanıdıklarımız kendilerinin olan müstakil evlerde otururlardı. Çoğu iki katlı kâgir evlerdi. Bu durumda varlıklı sayılabilirler. Babamın dayısı Moiz Baruh da böyle küçük bir evde otururdu. Bitişikte yaşlı Marko Navon ailesi ise az rastlanır, tek katlı bir beton evde oturur, çimento kaplı bahçesinin tüm tepesini asma dalları, yaprakları örter, üzüm salkımları sarkardı. Nedense bu sevimli Navonlar iyice yaşlandıklarında başka bir eve, bir aile yanına taşınmışlardı. Altmış sonrasında ise Bursa'da böyle bir Yahudi tesisi olmadığından, İzmir'de İhtiyarlar Yurdu'na yerleştirilmişlerdi. Marko beyin ilk karısından olan kızı ile ikinci hanımı Amada'nın ilk kocasından olan oğlu, İsrail

Devleti kurulmadan önce göç etmişlerdi. O yıllarda böyle durumlar olağandı. Çocuklar üvey demez anne babalarına düşkün olurlardı, demek ki anne babalarını yanlarına alamamış olmalılar. Bu iki dulun 20. yüzyılın ilk yıllarında yaptıkları ikinci evlilikleri de ilginçtir. Amada, çocuk karnındayken savaşta kocası şehit düşer, dul kalır. Beraber oturduğu yaşlı kaynana, kayınpeder Mitraniler bana anlatılanlara göre, genç güzel gelinlerine acır, arar bulur, onun, efendiden dul Marko beyle evlenmesini sağlarlar. Bu ileri görüşlü yaşlılar gelinleri kadar, torunlarının da geleceğini garantiye almayı düşünmüş olmalılar.

Ben doğduğumda babaannem ile büyükbabam çoktan ölmüşlerdi. Ben onların yerine yukarıda söz ettiğim Bursa'da yaşayan babamın teyzesi ve eniştesi Aranyas Alkaşlar'dan, babamın dayılarından ve dayı çocukları Baruhlar'dan, bir de Morhayimler'den söz edebiliyorum.

Soyadı yasası gereğince Aranyas yerine Türkçe bir sözcük olan Alkaş soyadını almışlardı. İlk evleri çıkmaz bir sokağın dibindeydi... Çıkmaz demek ne kadar doğru bilemiyorum, çepeçevre evlerin yer aldığı bir küçük meydandı. Oraya yuvarlak avlu anlamında Yahudice "kortijo redondo" denirdi.

Bursa Yahudi Mahallesi'nde ikinci bir meydan, bir kayık tabağa benzediğinden oraya da *pineta* denirdi. Aranyaslar'ın yuvarlak avludaki evlerine, dışarıdan uzun bir ahşap merdivenle, büyücek balkon gibi yarı açık bir yere çıkılırdı. Evin girişindeki bu bölümün iki duvarı minderle çevriliydi. Bir tarafında bir masa diğer tarafında mermer bir kurna ve çeşme vardı. O ilk evden bir tek o cepheyle, pencereleri evin avlusuna açılan, arkadaki mutfak benzeri bir yer canlanıyor gözümde. Sonradan, konumu açısından değişik girişli, üç katlı bir ev satın almışlardı. Bu ikinci eve en son 1948'de gitmiştim. O halini anımsıyorum. Ev iki ayrı sokağa, hattâ üç ayrı sokağa bakardı. Altıparmak'tan caddeüstü zenginlerinin oturduğu Yahudi semtine girdiğinizde, yolun sağında; dar, kısa çıkmaz sokağın sonunda yer alırdı. Bu sokağa

*Tiya Zimbul kızları ve damadıyla,
Bursa 1934*

açılan ana kapı hep kullanılırken, üst katın tepedeki sokağa açılan ikinci kapısı kullanılmazdı, misafir kapısı gibiydi. Ordan bakıldığında ev aşağıda kalırdı. Çıkmaz dar sokakta, evin sağında küçük bir bahçe vardı. Giriş katındaki oturma odasının pencereleri bir yandan bu bahçeye açılırken, diğer yandan evin avlusuna bakardı. Taş döşeli avlu, dede Yuda Baruh'un evininki kadar geniş değildi ama onu pitoresk yapan bir özelliği çok hoşuma giderdi: Avlu da, giriş kapısının hemen yakınında, o yılların Bursa'sının su bolluğunu da belirten, duvara yaslanmış, dikdörtgen şeklinde, mermer küçük bir havuz vardı. Roma me-

zarlıklarında görülen çocuk lahitleri gibiydi. Duvarın içinden uzatılan kısa bir borudan havuza devamlı su akardı. Suyu açıp kapatacak musluğa benzer bir mekanizması yoktu. Tahta tıkaçla kapanmazsa su kesintisiz akardı. Bu küçük havuzun içi daima karpuz, kavun, şeftali vb. meyveyle dolu olurdu. Dağdan gelen bu su, yaz günü bile çok soğuk olur, meyveleri soğuturdu.

Evi, hafif dolanan bir ahşap merdivenle, ikinci ve üçüncü katlara çıkılırdı. Birinci veya ikinci katın merdiveninin bir yerinde, tahta kaplı duvara gizlenmiş dört köşe bir tahta oynatıldığında, bir geçit ortaya çıkardı. Bu geçit yuvarlak avludaki eski evlerin bir tarafına açılan bir tüneldi. Ayrı sokaklarda olsalar da iki evin bitişik bir duvarı vardı anlaşılan; kaçmaya elverişli gizli bir geçit gibi.

Birkaç yıl önce Aranyaslar'ın, genç yaşta İsrail'e göç etmiş bir torunu Türkiye'ye gelmişti. Bursa'ya yakın akrabala-

rıyla gezmeye gitmiş, babasının büyüdüğü, bu anlatmaya çalıştığım evi öylesine beğenmiş, hayran kalmış ki, ciddi ciddi satın almayı bile istemişti. Onların anlattıklarından anlaşılan, ev el değiştirdikten sonra çok tadilata uğramış, üçe bölünmüş. Tiya Zimbulaçi, o evde ziynet eşyasını herkesin görebildiği fakat kimsenin aklına gelmeyen bir yerde saklıyordu. Birinci katın bir cephesinde, bir cumba vardı. Cumbanın iki yanında tepeden oldukça bol büzgülü ağır astarlı kadife perdeler iniyordu. Bantlarla toplanan perdeler, iki yandaki kanallara tutturulmuştu. Evin o bölümü, perdesi açılmış küçük bir tiyatro sahnesi görünümündeydi. Perdeler yer yer kavisler çiziyor, kavisler arasında çukurlar oluşuyordu. Tiya Zimbulaçi işte o oyuklara yükte hafif pahada ağır ne varsa yerleştiriyordu. Her katta *yukuri* denilen tahta dolaplar vardı. En üst kattaki bir dolapta büyük bir teneke, kitap ve defterle doluydu. Bir defterin üstünde Fransızca “üç perdelik oyun” ve babam evlenmeden evvel, genç yaşta İsrail’e göç eden amcamın adı “Nissim Morhayim” yazılıydı. O defter niye saklanıyordu?

Aklıma geldikçe onlara sormadığıma, almadığıma, babama bile söz etmediğime üzülürüm. Bir avukatın yanında çalışırken, İsrail’e göç eden, orda ölen bu amcamın ailesini görmeye gittiğimizde, arayıp sorulmamaktan şikâyetçi, ilk kez gördüğümüz dul hanımı bize tepeden bakarak “Benim kocam okumuş adamdı, sizler gibi değildi.” diye söylenmişti. Amcam, hasta yatağından bir tür dava vekilliği, akıl hocalığı yapar, milletin dilekçelerini kaleme almış. Kıt kanaat geçinirlerdi. O yıllarda İsrail’de dil bir problem olmalıydı. Hanımına, edebiyatla meşgul olup olmadığını sormadım.

* * *

Bursa bir meyve ve sebze diyarıydı. İkinci Dünya Savaşı’nın ikinci yılında olmalı, eşeğinin iki tarafına yüklediği küfelerde, bir satıcı salçalık domates getirmişti. Sıkı bir pazarlık-

tan sonra kilosu elli paraya anlaşılmaya varılmıştı. Başka bir gün şeftali getirmiş onu da aynı fiyata satmıştı. Koca koca şeftaliler soyulmuş, dilimlenmiş, parçalanmış olarak yemek sonrası sofraya gelirdi. Çatalla alır, elimiz kirlenmeden zahmetsizce bol bol yedik. Bazen de gelen misafire yanında ev işi bir biskoço veya boyo* denilen bir un kurabiyesiyle ikram edildiğini de gördüğümü hatırlıyorum. Bursa Yahudilerine özgü İznik veya Apollo gölünden gelen sazan balığının yumurtasından, çok lezzetli tava veya ekşi soslu bir tür köfte yapıldı. Cuma akşamlarının şaşmaz ilk yemeğiydi. Belki de misafir yemeği. Bu balık yumurtasının bolluk durumunu ancak benim kuşağım anlar. O yıllarda yerli halk çok balık yemez, tüketmezdi. Hele hele ciğeri veya yumurtasını hiç yemezdi. Altmışlar sonrası Ankara Sakarya çarşısında balıkçı dükkânları açılmıştı. Karadeniz'den çok bol kalkan balığı gelirdi. Millet balığı ayıklattır, etini alır; ciğeri, yumurtası balıkçıda kalırdı. Ben bunları balıkçılardan ucuz ucuz satın alır, Bursa usulü pişirirdim. Son yıllarda İstanbul'un değişik semtlerinde karşıma çıkan her balıkçıya fiyatından daha da çok teklif etsem de bulamıyorum. Balıkçılar "Müşteri artık bırakmıyor, alıyor." diye yanıtlıyorlar. Kırmızı eti doktorlar men ettikçe balığa rağbet arttı.

AVRAM ARANYAS (Ölümü 1950)

Babamın eniştesi Avram Aranyas'ın gözlerinde zekâ ve tam sözcüğünü bulamadığım bir ışıltı, karşısındakini matrağa alır gibi kendinden emin, soylu bir bakış anımsıyorum. Galante, Bursa Alliance okulunda aynı adı taşıyan öğretmen den söz etse de tarihleri bağdaştıramadım. Kendisi 1948'de eşimle onları ziyaret ettiğimizde, gençliğinde Eskişe-

* Yıllar önce bu kurabiyenin, İzmir Otobüs Terminali'nde, Ladino dilindeki boyo sözcüğünün çoğulu olan boyos adı altında, tezgahlarda satıldığını hayretle farketmiştik. Hâlâ da İzmir'in bir çok yerinde satılıyor.

Avram Alkaş Aranyas.

*Solda, Cumhuriyet öncesi Cabinait Portrait
fotoğrafhanesinde çekilmiş bir fotoğraf.
Yukarıda, Cumhuriyet sonrası çektiirdiği bir
fotoğraf.*

hir'de eşimin büyük babası Yasefaçi Bahar'ın yanında çalıştığını anlatmıştı. Benim bildiğim ünlü ipek sanayicilerinden Hacı Resuller'in, yönetimi ve muhasebesinin ondan sorulduğuydu. Hali vakti yerindeydi. Varlık Vergisi'ni bir facia gibi yaşadı. Konulan vergi maddi gücünü kat kat aşırıyordu.

Oğlanların katkıları yeterli olmamıştı. Büyük oğlunun kozadan iplik çıkarma işi yapan küçük bir fabrikası vardı. 40'ta veya 41'de, bizlere fabrikasını gururla gezdirmişti. Açıktaki kaynar kazanların başında kadın işçiler vardı. Kazanların içindeki kozalardan çekilen iplikler, tepedeki bobinlere sarılıyordu. Bu fabrika da Varlık Vergisi'ne gitmişti.

Avramaçi, Aşkale'ye gönderildi. Tren Ankara'dan geçmiş, istasyonda bir süre kalmıştı. Ailece onu görmeye gitmiştik. İstasyonda onu bağdaş kurmuş oturuyor bulduk. Bitkin, kocamış görünüyordu. Gözleri iyi görmüyordu. Yorgun olmalıydı. Trene nerden, nasıl bindirilmişti? Bursa'dan öyle bir tren kalkmazdı. Bilecik'e kadar nasıl getirilmişti? Kompartımanın içi giderek karardı. Aşkale yolcusu Bursalı kompartıman arkadaşları, bizleri avutur gibi ona ihtimam göstereceklerini

tekrarlarken, ailece gözlerimiz dolu, üzgün, vedalaştık. Aşkale dönüşü aileyi gene aynı evde yaşar bulduk. Bu nasıl olabilmişti? Maliyenin 1943 yılının Kasım ayında evi satışa çıkarcacğını haber alan, Ankara'da ihtiyat askerliğini yapmakta olan ailenin büyük oğlu Leon, babasının yanında çalıştığı ünlü fabrikatör Hacı Resulzade Mehmet Bey'e bir mektup yazarak evi satın almasını rica eder. Aksi halde yaşlı annesi ve hasta erkek kardeşi çok müşkül vaziyette kalacaklardır. Hacı Resulzade eve bir salı günü gelip mezat usulüyle evin satılacağını haber aldığını ve merak etmemelerini söyler. Cuma günü yapılan açık artırmada sözünde durur, evi satın alır. Emektârını maddeten destekleyip Aşkale'ye gitmekten kurtarmamış ama ailesinin zora düşmesine de gönlü elvermemiş. Ev onun sayesinde kurtulmuş, geride kalanlar taşınmak mecburiyetinde kalmamışlar. Onu şükranla, hayır dualarıyla anarlardı.

Bu günlerde Evimisi satılacaktır, evimisi yabancı bir Ele gitmemesi için, meşkur Evi tarafınısından satın alınarak ve munasip göreceğinis icarla ailemisi verirsanis, ALLAH karşusunda büyük bir iyilik ve fevkalade bir insaniyetlik yapmış olacaksınız, ve aynı zamanda Hepimisi hayatımisi müddet: ce sislere minnettar ve medyun kalacağis.

Başınısı agartığımıs ve şahmete koyduğumusdan af buyurmanisi rica sil: Hürmetle iki elleriniisden Üperin.

Sevgili mahtumlarinis Mehmet ve Ahmet beylere selamlarımı sunarim, ayruc: Tevfik beye derin saygılarımı sunarim.

Sabık emektarınıs" Hacı Avram'n oğlu
Leon Aranyas

Avram Aranyas'ın oğlu Leon'un, Hacı Resulzade Mehmet Bey'e yazdığı mektuptan bir bölüm, 1943.

Avram Aranyas, Aşkale dönüşü toparlanıp işine devam etti. Aynı evde oturdular. Birkaç yıl sonra çocuklar da İstanbul'a yerleşince yaşlı çift İstanbul'a geldi. 1950'de Yüksek Kaldırım Yokuşu'nun Büyük Hendek sokağına, köseyi dönmeyen küçük bir binanın ilk katına yerleştiler.

Bursa'daki evle kıyaslandığında bu evin odaları küçük, tavanları basıktı; etraf bana karanlık, kasvetli görünürdü. Onları böyle bir evde görmek beni üzerdi. Hoş. metropol İstanbul'da, o yıllarda merkezi bir yer olan Galata'da, Bursa'daki gibi bir ev ne arardı? Bir daha da görmedim o şakacı, tath büyüklerimi. Arka arkaya Hakk'ın rahmetine kavuştular.

* * *

Günümüzde sanayisiyle kendinden söz ettiren Bursa, dünyada yirmi şehirle kardeş şehir durumundadır. Bunlardan biri de İsrail'in Herzlia sahil şehri... Bu seçimde İsrail'e yerleşmiş Bursa kökenlilerin bir etkisi olmuş olabilir mi?

Bursalılar kimliklerine sadıktırlar, bir arada olmayı severler. İsrail'e göç edenler Kudüs'te, Olei Bursa adını verdikleri, Bursalılar Sinagogu da denilen, kendilerine özgü bir sinagog edinmişlerdir. Orda toplanırlar. Kudüs bir Osmanlı şehriyken göç edenler, böyle bir sinagog veya toplantı yerinin yapılmasına öncülük etmişlerdir. Sinagog 1933'te Bursalı Bayan Rahel Benini'nin bu yeri hibe etmesi sayesinde yapılabilmiştir. Sinagogun varlığı Bursa anısını canlı tutmaktadır.

Toplantı yapıldığı kadar, düğünler, bayramlar, şenlikler de orada yapılır. Şehrin merkezinde olduğundan yıkılma olasılığı düşündürüyorsa da, genel kanı Bursalıların kökenlerini unutturmamak amacıyla bir yenisini yapmakta geç kalmayacaklarıdır.

ORDAN BURDAN

**Bursalı Babam Jak Yako Morhayim
Edirneli Annem Sara Biçaçi Morhayim
Geçmişleri, Kişilikleri, İzdivaçları ve Çağrıştırdıkları**

Babam, 1899'da Bursa'da doğmuş, 1955'te Ankara'da ölmüştü. Ailede ona Yako derlerdi. 1870'lere doğru açılan Alliance okullarının, Yahudi toplumu üstünde Frankofonlaşma etkilerinden biri de adlar üstüneydi. Babama da okulda o zamanın havasına uygun olarak, Jak demeye başlamışlardı. Kızlar okula gönderilmese de adları değişime uğramış, Bursa'da yaygın olan kız isimlerinden Hursi, Marguerite; Kadun da Luiz olmuştu.

Benim de genç kızlık soyadım Morhayim'in, bazen Fransız dili ve imlasına uygun olarak Morhaim olarak yazıldığı olurdu. Soyadı yasası çıktığında babam soyadını aynen alabilmişti. Büyük bir ihtimalle Türkçe "mor" sözcüğüyle başlamış olmasından kaynaklanmış olmalı. Ortaokuldaki tarih hocamız, sonradan daha da ünlenecek olan ve genç yaşta vefat eden Osman Turan'dı. Değişik bir talebe-hoca ilişkimiz vardı. Dersi anlattıktan sonra bazen bana da tekrar ettirir, sorduğum suallerden hoşlanır, uzun uzun yanıtlar, ders saati kaynar, sınıf bu durumdan pek memnun kalırdı. Bir gün derse girip kürsüsüne yerleştikten hemen sonra "Bedia, soyadın Morhayim'in manası ne?" diye sormuştu. Tabii kem-küm etmem üzerine Turan bey, "Senin gibi tarihe meraklı biri nasıl bilmez?" diye şaşırmış, "Sor soruştur." türünden çıkışmış, kızmıştı. Bu soyadı üstüne kendime göre araştırma yaptımsa da yetersiz kaldı, beni tatmin etmedi. Neyse ki sonraki derslerdeyse konuyu bir daha açmamıştı.

Ankara'ya yerleşince Beki yerine Bedia daha uygun olur diye düşünmüştük. Ortaokul mezuniyet günü, o zamanın baş muavin hanımı beni bir tarafa çekip nüfus kağıdında kayıt-

lı olan Beki adını kullanmam gerektiği uyarısında bulunmuştu. Bir daha hiç Bedia adını kullanmadım. Şaşan ama sorgulamayan, anlayışlı arkadaşlarım da bir süre sonra Beki demeye başladılar.

Prof. Avram Galante, Morhayim'in bir soyadı olmadığını yazmış. Benimle röportaj yapan yazar Yahya Koçoğlu soyadının Süryani kökenli olma olasılığını ileri sürmüştü. Mor Süryanice efendi, ağa demekmiş. Bu durumda Hayim, İbranice kökenli, Yahudilerde sık rastlanan bir isim olduğuna göre Mor-Hayim, Hayim Ağa demek. Ben de buna dayanarak "Büyük büyük babam bir toprak ağasıydı." desem, "Babaanem de -deli lakaplı Yuda'nın kızı olduğunu kim ne bilecek-Baruhlardandı." deyip fiyakalı bir özgeçmiş döktürebilirim. Her neyse Süryanice, İbranice gibi Sami dillerindendir. Aramenceyle de yakın akrabadır. Bu son dil de milâttan önce, Yahudilerde kullanılan bir dil olduğuna göre -İsa bile bu dili kullanırmış- mesele yok. Soyumuz, kökenimiz milat öncesinde vardı. Baba tarafım sayesinde Yahudiliğimiz yüzde elli kanıtlandı. Artık Naziler bizi tereddütsüz gönül rahatlığıyla gaz odalarına gönderebilirlerdi.

Bütün kabahat bende. Babam, amcam yaşarken sormak vardı. Üstelik babamın iki amcasını da yakından tanımıştım. Olduça yakışıklı, uzun boylu adamlardı. İstanbul'da yaşayana, çapkınlığıyla kendinden söz ettirir, bir Müslüman kadınla ilişkisi olduğunu karısı da kızları da bilir, fakat boşanmak söz konusu olmazdı. Benden yaşça biraz büyük kıızıyla çok iyi arkadaştık. Evimizde aleyhinde söz edilip ayıplandığından olmalı, babasına olan sevgisi beni şaşırtırdı. Moiz amca ise Bursa'da yaşardı. 1930'lar sonrasında İstanbul'a geldiğinde bizim evde misafir kalırdı. Çıtıptı, başında oyalı yemenisi, gözleri ıslıl ıslıl, uzun boylu kocasının yanında kısacık kalan bir hanımı vardı. O yıllarda babamın Bursalı yengesi Kadunaçi Baruh İstanbul'da yaşamasına rağmen öyle bir yemeni takardı.

Moiz amca eşine adıyla seslenmez, sözcükleri uzata uzata ahenkli bir tonda güzelliği ve gençliği çağrıştıran “donze-yaaa” veya “luna en kinze - ayın onbeşi” diye seslenirdi. O yüzden olsa gerek, ismini bilmiyorum. Karısını gerçekten güzel mi bulurdu? Mutlu etmek mi isterdi? Bursalılara özgü bir sesleniş miydi? Alay mı? Yoksa sevgi göstergesi miydi?

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler, Yahudilerin kutsal topraklarına çok az sayıda giriş vizesi veriyorlardı. Tek vizeden yararlanmak için ak evlilik* manasında “Marriage Blanc” dedikleri evlilikler yapıyorlardı. Dul kalan yaşlı Donzeya hanım, savaş yıllarında Bursa'da yaşarlarken, Filistin Bürosu aracılığıyla İsrail'e aileleriyle birlikte göç etmiş iki oğlunun yanına gidebilmek için, organizasyonun** bulduğu, kendinden yaşça küçük bir adamla yalancıkdan evlendirildi. İlk olarak nikâh masasında gördüğü damadı, tören dönüşü yengemin evinde “Aptal mıyım; kocayı kim boşar? Hem genç hem güçlü görünüyor. Böylesi ne işsiz kalır, ne çocuksuz bırakır.” benzeri sözlerle öyle bir anlatışı vardı ki, katıla katıla gülmekten gözlerimiz yaşarmıştı. Dedim ya nüktedandı Bursahılar.

II. Dünya Savaşı öncesinde, değil üzerinde işlemeli örtüyle televizyonun, radyonun bile başköşeye kurulmadığı o endişesiz yıllarda, akrabalar, daha çok da konu komşu gece ziyaretlerinde bir araya gelinirdi. Bu toplantılarda hal hatır muhabbetinden, ortada dolaşan dedikodulardan, pazarda artan fiyatlardan sonra, kart, fincan, tombala gibi aile oyunları oynanırdı. Bu eğlence faslında bazen de ebeveynler çocuklarını ortaya çıkarır; şiir, şarkı söylemeye, dans etmeye zorlarlar, beğenildikleri ölçüde gururlanırlar, mutlu olurlardı. Bazen de fıkra dağarcıkları zengin, taklit becerisi olan kimseler ortaya atılır, fıkra anlatır veya onlara ısrarla fıkra anlattırı-

* Kağıt üstünde, yalancı evlilik.

** Türk resmi makamlarının da kabul ettiği Agence Juive.

lırdı. Kahramanı Coha olan fıkralar.* Bu arada Ladino, Türkçe, Fransızca şaşırtıcı kelime oyunları... Örneğin bir Fransız, bir helvacı dükkânına girer, “Qu’est-ce que ça?” diye sorar. Dükkâncı “kes kes” anlar durmadan helva keser.

Bir Türk, bir Fransız ve hanımını yemeğe davet eder. Elde kadeh “Şerefimize” der. Fransız, evsahibinin, karısına “Cherie Finnisez” yani “Sevgilim, içkini bitir, fon dip yap.” dediğini sanır, alınır vs.

Bazen de Fransızca paralayarak üst sosyal tabakadan görünmeye çalışanlar ve cahil sıradan insanlarla alay eden tekerlemeler ve belden aşağı fıkralar, meddah türü bir gösteri gibi sergilenirdi. Etraftakiler güler, kahkahalar atarken, biz çocuklara bunlar bilmece gibi gelir, bir şey anlamazdık. Kimileri büyükleri bön bön izlerken kimileri de anlamış gibi sırtırdı.

Babam da o zamanlar daha çok kullanılan bir deyimle ‘hoşsohbet’ bir adamdı. Israr üzerine Bursa kadınlarının, hamam sefalarını, gelin kaynana atışmalarını Bursahlılara özgü sözcük ve deyişlerle bir güzel taklit ederdi. Sakin sakin oturduğu yerden ses tonu değişiklikleri, mimikleri, özellikle gülen gözleri, manalı bakışlarıyla efendice taklit eder, güldürdü. Ama 1946’da İstanbullu, Balatlı bir beyin dünürlerinin evinde milleti eğlendirmek amacıyla sergilediği bir oyunu yadırgamaktan da öte uygunsuz bulmuştum. Bir gazete yaprağından büyük bir külâh yapıldı. Bükülü ucu esas oyuncunun poposuna bir çengelli iğneyle tutturuldu. Oyuna istekliler, elde alev alev çıkmakları veya yanan kibrit çöpleriyle külâhı tutuşturmak üzere etrafını sardı. Baş oyuncu, külâhı tutuşturmalarını engellemek amacıyla durmadan döndü, sıçradı, kaçıştı, koştu. Arada hazır olanlar pür neşe oyuna özgü bir şarkıyla tempo tutup işin matrağında, oynayanları kışkırtıp duruyordu.

* Coha, Nasreddin Hoca’nın benzeri bir Yahudi tip.

No la puez asender / la kakula del papeel
Sen tutuşturamazsın / kağıt külalı

Bu oyunun bizim evde normal büyüklükteki bir holde oynandığını gördüğümde, çabuk tutuşan gazete kağıdının yanına neden olacağı korkusuna kapılmıştım. Bahçede, açık havada, avluda oynanması gereken, gençlere uygun bir oyun.

* * *

Savaş babamı değiştirmiş, daha ciddi mi yapmıştı? İş durumundan çok Yahudi olmanın korkusu uykularını kaçırıyor, sigara tiryakiliğini artırıyordu. Günde üç paket sigara içiyordu.

İstanbul'a geldiğimizde akrabalar, sırayla yemeğe çağırıp bizi ağırlardı. Ankara'ya yerleşmiş aydın bir arkadaş çevresi olan, çok okuyan, politikayı günü gününe üç gazete (İstanbul'dan gelen *Cumhuriyet*, *Journal d'Orient* ve Ankara'dan *Ulus*), ajans haberleri, yabancı dergilerle muntazam olarak izleyen babamı sual yağmuruna tutarlar, durumu anlatmasını isterlerdi. Biz Yahudilerin tedirgin ve huzursuz olduğumuz yıllardı...

Hükümet kararları, savaşın seyri, Türkiye'nin Almanların safında savaşa girme olasılığı, korkutucu söylentiler toplumumuzu dehşete düşürürdü. "Ya bolimoz - Mahvolduk" derlerdi. Babam onları yatıştıracak mantıklı yanıtlar verirdi, ama kendi dediğine inanmış olsaydı bu derecede karamsar olmazdı. Almanlar hududu geçtiği an ciddi ciddi ailece intihar etme kararı vermişti. Annem de kabul etmiş görünüyordu. O zaman onu haklı bulmuş olmalıyım. Yıllar geçti, gene de o günleri, o kararları düşünür dururum. Bu son yaşlılık yıllarımda ne çok değiştim. Zaferden emin olmadan savaş kışkırtanları; kahramanlık destanı yazmak uğruna tarih boyu gençleri birbirine kırdıranları, teslim olmaktansa burçlar-

dan atlayarak ölümü seçenleri de -Yahudi tarihinde Romalıların Masada Kalesi kuşatması olayı- tasvip etmiyorum. Az da olsa Nazi kamplarından dönenler oldu. Er geç imparatorluklar çöker, yönetimler değişir. Ölümüne savaşmak vatan-severlik mi?

Hem intihar da korkaklık mı, cesaret mi? Kime yarayacaktı? Gene de babam haklı olabilirdi. 2003 yılında Yahya Koçoğlu'yla yaptığım bir röportaj hem *Radikal* gazetesinde hem de Yahya Koçoğlu'nun *Hatırlıyorum* isimli kitabında yer almıştı. Yazının sonu benim bir tespitimle noktalanıyordu. Nazi Almanyası'nın propaganda bakanı J. Goebels bir konuşmasında "Hepinizin tanıdığı güvendiği iyi bellediğiniz bir Yahudi arkadaşınız vardır. O artık sizin arkadaşınız olmamalı. O kötü bir yaratıktır." diyerek Almanları yönlendirmişti.

Ben sınıfın, annem apartmanın, babam da arkadaşlarının iyi Yahudi'siydi. Bizi koruyabilecekler miydi? Ercan Apartmanı'nda üç komşuyla sıkı fıkı, gece gündüz görüşürdük. Yaşlı vali emeklisi Sait Kıymaz Bey bizi muhakkak korurdu. Kıymaz soyadının bir manası vardı, boşuna koymamışlardı.

Sadrazam Kamil Paşa'nın küçük oğlu yaşlı Selahaddin Bayur da öyle. Daire kapılarımız yan yanaydı. Üçüncü komşumuz tek çocuklu bir çift ve hanımın annesinden oluşurdu. 1939 yılında bizim apartmana taşınmış olmalılar. Bir tek bayramlarda tebriğe giderdik, öteki komşularla olduğu gibi ne gündüz ne de gece gidip gelmelerimiz olmazdı. Daha doğrusu genç çiftle olmazdı. Hoş onlara da gelen giden olurdu. Genç hanım öğretmen, adam mühendisti. Yaşlı annelerinin ve taşındıklarında iki üç yaşında olan çocuğun ömrü bizim evde geçerdi. Uslu, sessiz bir çocuktı. Tek kusuru iştahsız ve yemekte mızımız oluşuydu. Anneannesi yemek sahanı elde bize getirirdi. Bizimle yemek yemeyi severdi. Biz iki kardeş onu çok sever, oyalardık.

Bizlerde sıfatla, yenge, abla gibi niteliklerle seslenmek âdeti yoktur. Yaşlı İlkin hanıma nasıl hitap ederdik, hatırla-

mıyorum. Kızının ayıplaması üzerine Büyük Hanım demeye başladık. Onu çok severdik. Hattâ düğün töreni sonrasında fotoğrafıda çekilen aile resminde ona yer verecek kadar aileden sayardık. Bir seferinde tek başınayken kalp krizi geçirmişti. Koşa koşa gidip üç dört apartman ötesindeki doktorunu ikna ederek getirmiştım. Bu olayı unutmaz, beni kayırırdı. Annem de onun kızının gür bir burun kanamasını, kocası ve annesinin ölüyor feryatları arasında durdurabilmişti. Hoş, kapılarımız bitişik olduğundan her sıkıntıda, hastalıkta, ihtiyaçta başvurdukları bir komşuyduk.

Torun okula başladıktan sonra da Büyük Hanım bizim evde saatlerce oturur, namaz vakti oturma odasındaki bir divanda namazını kılardı. Bize namaz kılarken önünden geçmememiz gerektiğini öğretmişti. Annem evde namaz kılması olayını uğurdan sayardı. Bizler hasta olduğumuzda Büyük Hanım okur üflerdi. Sokağa çıktığında başına saçını tam da örtmeyen bir siyah vual örterdi. İstanbullu'ydu. Genç yaşta öksüz kalmıştı. Boğazda eniştesinin yalısında yaşarken denize girdiğini, iyi bir yüzücü olduğunu anlatırdı. Çok da güzel olmalıydı. Komşu yalıda genç bir doktorla bakışmaları olmuş. Onu tam isteyeceklerken, eniştesi onu bir arkadaşına, üstelik kuma olarak vermişti. Evlendikten ve bir kızı olduktan sonra adam Londra'ya tayin olmuş, iki hanım aynı evde yaşamışlardı. Bir kaç günlüğüne olsun hanımlarını yanına çağırılmamıştı. Büyük Hanım "Kocamın değil, kızımın sayesinde bir şeyler gördüm." derdi. Kızı Paris'te okurken bir süre onun yanında kalmıştı çünkü...

Yıllar geçmişti. Arada babam da, Sait ve Selahaddin beyler de ölmüş, hanımların her biri bir taraflara taşınmıştı. Annem bizlerle yaşıyordu. Ercan Apartmanı'na kat çıkmış, Büyük Hanım ve ailesi bir süre başka bir eve taşındıktan sonra tekrar apartmana dönüp daha büyük bir daireye yerleşmişlerdi.

Annemle güle güle oturun ziyaretine gitmiştik. Misafir

odasının duvarında tavana yakın bir yerde bir küçük resim asılıydı. Resimde Hitler ve önde gelen üç bakanı görülyordu. Şaşmış, bakakalmıştım. Öğretmen olan eski komşumuz açıklama ihtiyacını duymuştu: Oğlu delikanlıydı. Çocukluğu evimizde geçmiş olan oğlunu komünizmden korumak amacıyla böyle yapmıştı. Yıl 1957, savaşın bitiminden, Nazizm rejiminin lanetlenmesinden, başındakilerin Nürnberg'te yargılanmalarının üzerinden nerdeyse on yıl geçmişti. Aklıma geldikçe beni düşündürür. Babam haklı olabilirdi. Hoş! Savaş öncesi küçük yaşta intihar sözcüğünün ne manaya geldiğini biliyordum. İstanbul'da okula başlayıp da babamın hastalığı yüzünden ara verdirilen o yılda bir akşam babam hasta yatağında intihardan söz ederken ve annem de ağlayarak ona katılacağını söylerken; odada olan yengem, amcam, komşu hanım, beni ve bebek kardeşimi göstererek dil döküyorlardı. Bizler TV çocukları değildik. Anlamamız, kavramamız kolay olmazdı. Ama herkes ağladığına göre çok kötü bir şey olmalıydı; ölüm gibi.

Babam hastaydı. İlk devrin tanınmış Yahudi operatörü Barbut, daha sonra Rum operatör Ezgurdeyoz ameliyat etmiş, hastaneye girip çıkmış, gene de iyileşmemişti. Kocakarı tedavisi mi demek lazım bilemeyeceğim, kim önermişse bu kez de bir Edirneli hanım galiba her gün gelip yarayı göztaşı mı, göktaş mı bir şeyle dağlıyor, babamı acıdan bağırtıyordu. Bu hanım tedavi seansını öğlen yemeği öncesine ayarladığından, bitirdiğinde sofraya kurulurdu. Tedavi faydasız olduğunda annem "Hastaya eziyetten başka bir şey de yapmadı. Pişkin, bir de sofraya davetli misafir gibi kurulur, etlisiyle tatlısıyla yemek sunmamı bekler, hazırlayacağım diye bu arada benim de canım çıkardı." diye soranlara dert yanardı.

En sonunda *Ordan Buradan Altmış Yılın Ardından* isimli kitabımın "Ev Tekin Değildi" bölümünde uzun uzun anlattığım gibi, babam yaşlı bir komşu hanımın akıl almaz mistik tedavisi sayesinde kurtulmuştu. Komşu Madam Leon, iki oğlu da diş tabibi olan saygın bir Yahudi hanımdı. Ailesinden

gizli, sevabına bu işe girişmişti. Babam intihardan söz ettiği için, o gece dayanamamış tedaviye karar vermişti. Ne tür bir tedaviydi, bilemeyeceğim. Bir sabah avcuma küçücük bir paketçik sıkıştırıp karşımızda, tramvay yolunun öte tarafında kalan, merdivenle inilen sokaktaki kuyuya atmamı istemişlerdi. Sokağı biliyordum. Hem o kuyu bizim oturma odamızın penceresinden görünürdü. Kuşkusuz annem de pencereden beni izlemişti. Ağır kapağı biraz itelemiş, aralamış, atmıştım. Ertesi sabah ise benzer bir paketçigi Karaköy köprüsünden denize atmaya göndermişlerdi. Çocuktum, önemsenmek, işe koşturulmak belki de hoşuma gitmişti. Köprü eve yakındı, yolu biliyordum. Ama ya gönderenler? Babamı bu tedavi iyileştirmişti. Kontrat bitiminden önce, bizden önceki kiracılar gibi hemen taşınmıştık; lanetli, uğursuz, tekin olmayan denilen Okçu Musa Camisi'nin bitişindeki o apartman dairesinden.

Babam kardeşlerin en büyüğüydü. Babası öldüğünde anlaşılan Alliance okulundan daha mezun olmamıştı. Bir yaz tatilinde süt kardeşiyle bir eşek kiralayıp Bursa civarındaki köylere bir şeyler alıp satmak amacıyla yola koyulmuş. O yıllarda Bursa esnafıyla köylüler arasında, bir tür al gülüm ver gülüm, değiş tokuş ticareti olağandı. Ama ikisi de deneyimsiz, saf çocuklar... Köyün birinde bir açıkgoz parça parça kurşun levhalarını bunlara kakalamış. Malı yükledikleri eşeğin arkasından kâr hayalleri kurarak şehre girerlerken, o zamanki zabıta durdurmuş. Karakolda levhaların, bir cami minaresinden sökülmüş oldukları tespit edilerek çalınmış mal bulundurmaktan alıkoyulmuşlar. Neyse ki gerçek hırsız veya aracı çabuk yakalanmış.

Babam Alliance okulu mezunuydu. Ülke dahilinde bu okullarda okuyanlar genelde maddi olanaksızlıklar yüzünden sonuna kadar okuyamaz, mezun olamazdı. O yılların Bursa Alliance okulunda üçüncü Reisisicumhur Celal Bayar'ın da eğitim gördüğünden bahsedilir. Okul, babamın mezun olduğu yıl sene sonu için bir gösteri hazırlar. Rossini'nin Sevil Berberi Opera-

sı'ndan bir bölüm olsa gerek, babam başrollerden biri olan berber rolünde sahneye çıkmış. Babamın öldüğü yas ayında olmalı, Bursalı bir komşumuzun annesi yaşlı bir hanım, Bayan Şenmelek, taziyeye gelmişti. Morhayım tarafından akrabamız deyip anlatmaya koyulmuştu. Mezuniyet yılında okulda yapılan gösteride babamı izlemişti. O törende babaannemin ağladığını, etraftakilerin de "Böyle bir oğlun olduğu için iftihar et, ilerleyecek, senin de bahtını değiştirecek" gibi sözlerle kutladıklarını anlatmıştı. Törenden bir süre sonra babaannem de ölmüş.

Babam nüfus kağıdına büyük yazıldığından, genç askere gider. Terhisine doğru hastalanır, askerî hastanede yatar. İyileşir gibi olduğundan taburcu ederler. Halsiz ve çelimsizdir. Askerî birliği başka bir yere nakledilmiştir. Ne sevkiyatı yapılır, ne yol gösteren olur. İşin fenası askerlik yaptığına dair doğru dürüst bir kağıt sahibi de değildir. İstanbul'da iş aramaya koyulur. Evlendiğinde İstanbul'da, Taksim'de Grand Garaje diye bilinen bir lastik, otomobil levazımatı ithalatçı şirketinde kâtiplik ve muhasebecilik yapmaktadır. Bir kaç yıl sonra gene Taksim'in en gözde yerinde Yıfak Pa-las Apartmanı'nın altında, hem caddeye hem de yan sokağa bakan köşebaşı dükkânında bir Rum ortakla Hudson Otomobilleri acentasını açarak ticarete başlar. Ortak Kiryako Engolopulos bekârdır ve o yıllarda çok büyük bir zenginlik belirtisi sayılan lüks, üstü açık, özel arabası vardır. Böylesinin peşinde kadın kız çok olur. Onlara çapkın denirdi. Ayaspaşa'da deniz manzaralı, güzel döşenmiş, geniş misafir odası, annesinin ikram tarzı, Bankalar Caddesi tramvay yolunda oturan benim gibi bir çocuk için değişik bir dünyaydı.

Her şey yolundayken beklenmedik bir kaza durumumuzu sarstı. Özel arabasıyla Maslak yolunda bir kazaya sebebiyet vermek zannıyla ortak Kiryako Bey tutuklandı. O yıllarda az sayıda kaza olduğundan daha çok önemsenirdi. Gerçek fail bulunana kadar avukat vb. masraflar yüzünden babamın işleri aksadı. Tam rahatlayacaklarken babamın yukarda sö-

zünü ettiğim hastalığı ve ameliyatlar onları maddeten zayıflattığından mı yoksa ilk anda parlak gelen bir iş teklifine mi kapıldıklarından mı bilemem, Doğu'dan Ankara'ya yerleştirilmiş tarım ve hayvancılıkla uğraşan Ercan ailesinden iki kardeşin para yatırıp işe ortak olma ve Ankara'da da bir şube açma tekliflerini kabul ettiler.

Babamın bundan sonraki iş yaşamı, o yıllarda memleketin ticaret hayatını anlatan bir tarih sayfası gibidir. Anadolu'dan tüccarların İstanbul'a gelişlerini anlatır. Ermeni Tehciri ve Mübadele'den sonra azınlıkların ağırlıkta oldukları ticaret alanı Yahudilere kalır. Bu da göze batmaya başlar, önlenilmesi, değişmesi gereken bir durum olarak sadece eleştirilmekle kalmaz antisemitizme yol açar. Trakya Olayları, Varlık Vergisi gibi.

Ankara'nın ilçelerinden Haymana'da çok büyük bir toprak sahibi olan, ziraat ve hayvancılıkla uğraşan, Kürt kökenli Ercan ailesinden Ali ve Bektaş kardeşler ticarete atılmak ister. O yıllarda babam zaman zaman iş için Ankara'ya gittiğinden tanışıklardır.

Babama ve ortağına büyük sermaye ile ortak olmak, işi büyütmek teklifinde bulunurlar. Amerika'daki ilgililer "Bunlar sürü sahibi, ticaretten anlamaz." diye çekimser yaklaşırlar da babam ve ortağı "Yönetim bizde olacak, Ankara'da da şube açarak işi büyüteceğiz." teminatını verince, Hudson Otomobilleri ve International Kamyonlarının temsilcileri olan babam ve ortağına, bu iki kardeş de katıldılar.

Kızılây'da, altında büyük deposu olan lüks bir mağaza kiralandı. Babamın Türkçesi, özellikle telaffuzu iyi olduğundan, Ankara'nın atmosferine daha uygun bulundu. Babamın Ankara'da kardeşlerin genç olanıyla, İstanbul'daki Rum ortağın ise ağabey ile beraber iş yapması mutabakatına varıldı. Ankara'daki dükânın tabelası ve camına "Ali Ercan ve Şeriki" yazılmış, bir Yahudi ismi koymaktan çekinilmmişti. Oysa İstanbul'da bu isimler yadırganmazdı. O zaman kırmızı beyaz renkli tabelada "Jak

Morhayim ve Kiryako Engolopulos" yazısı vardı. Babam İstanbul'da çalışan elemanlarından Rum Andon'u Ankara'ya aldirtti. Ercan'lar da himaye ettikleri yaşlı bir Ermeni kadına dükkânın temizlik ve kahve servisini yapma işini verdiler.

Babam birkaç ay gitti geldi. Ankara'da ev açmak, oraya yerleşmek istemiyordu. Benim okul durumumu da düşünüyordu. Musevi Lisesi'nde okuyordum ve lisan öğreniyordum. İstanbul'da çocuksuz olan amcamlarda kalacakken yengem son anda vazgeçmişti. Sonuçta 1937 sonbaharında Ankara'ya taşındık. Ben on, kardeşim dört yaşındaydı. Ankara'yı çok sevdim. Annem de çabuk adapte oldu. Kocasından ayrı yaşamazdı. Bazı bazı tatlı bir beğeniyle söylenirdi, "Senin Türkçen iyi olmasaydı, Ankara'da biz ne arardık?"

Savaş öncesi, iki yıl işler çok parlak geçti. Savaşla beraber mal gelmesi azalıp durakladı.

Ali Ercan da İstanbul'a taşındı. Boş kalan depo o zaman ki vali Tandoğan'ın isteği doğrultusunda Sürreya Pavyonu adı altında, Ankara'nın gözde, nezih bir gece kulübüne dönüştürüldü. Bu arada İstanbul'daki Rum ortak işten ayrılmış, göç etmişti. Savaş sona erer ermez, ABD'deki merkezden bir Amerikalı müfettiş Ankara'ya geldi. İngilizce çevirmenlik yapmak üzere babam beni bazı görüşmelerin yapıldığı, o zamanın meşhur Karpiç Lokantası'na götürdü. Müfettiş ısrarla Rum ortağın neden ayrıldığını sorup durdu, onu öğrenmeye gelmiş gibiydi. Ancak Ercanların aleyhinde bir durum gelişmeden olay kapandı.

Bu arada, babamın teşvikiyle İsviçre'ye yüksek tahsile gitmiş olan Ercanların küçük kardeşi Tefvik de tahsilini tamamlamış ileri görüşlü bir müteşebbis olarak memlekete dönmüştü.

Üç kardeş İstanbul, Taksim'de işleri yürütüp Man Sana-yi Fabrikası'nı kurdular. Babam Ankara'da kaldı, Ercanlar'dan hakkını hiç aramadı. Bu, Anadolu'dan İstanbul'a ticaret akışını simgeleyen tipik bir olaydır.

Babamın sesi oldukça güzeldi. Gençliğinde İstanbul Tah-takale çarşısındaki Çorapçı Han Sinagogu'nda, bayram gün ve gecelerinde ücretsiz hazanlık (müezzinlik) yapardı. Evliliğinin ilk yılında onu dinlemeye giden annem, oradaki hanımların konuşmalarından belki de rahatsız olmuştu. Dediğine bakılırsa hanımların oturduğu bölüm küçükmüş; izdiham oluyormuş. Ayakta kalsalar da hanımlar babamı dinlemek için kalıyor, ondan beğeniyle söz ediyorlarmış! O da, Gala-ta'ya taşındıktan sonra gitmez olmuş.

O yıllarda babam sisit* takar, sabah sabah din kitabı elinde, okurdu. Savaş yılları ve sonrasında zaman zaman belki yine okudu ama sisit takmadı. Avrupa'da Yahudilerin akıl almaz durumunun onu değiştirdiği düşüncesindeyim.

Oysa kendi anlatmıştı, yetiştirdiği yıllarda Bursa'da çocukların dinî eğitimi önemsenirdi. Üç-dört yaşındaki çocuklar yaz-kış fark etmez, sabah sabah sinagoga götürülürlerdi. Soğuk havalarda ısınmaları için imbikten rakı yudumlatırlarmış! Daha sonraları, 1940'larda bile Yaşar Öztuzcu'nun anlattığı gibi, çocuklara din bilgisi verilmeye çalışılmış. Sinagoga gelmediği zamanlar büyük babası haftalık harçlığını vermezmiş.

* * *

Bizim evde akşam yemekleri daha bir özenli olurdu. Babam çok az yer, meze severdi. Hazır bir şeyler getirmemişse de bir problem olmazdı. Ev yapımı çeşitli tuzlanmış balıklar muhakkak bulunurdu evde. Yenişehir'deki tek balıkçı, Ankara'daki Se-faretlere balık getirdiğinde babama da ayırırdı. Savaş yıllarında bile balıksız kalmazdık. Babam da peynircilik yaptığı dönemde ona parçalanmış peynirlerden oluşmuş bir teneke beyaz peynir hediye ederdi. Böreği çok seven babam için az bulunan beyaz un, börek için kullanılırdı. Annem bu konuda çok maharetliydi.

* Bele takılan püsküllü kemer.

Ailede ve komşular arasında ünlüydü. Çeşit çeşit yemek yapar, sofrayı donatırdı. Babam bazı akşamlar tek bir kadeh rakı içer, keyiflenirdi. Annem de “ya dertten ya zevkten” der, su bardağına rakı damlatırdı. Payıma düşen anason kokusu hoşuma giderdi. Gene de cuma akşamları başkaydı. Geleneksel bir şekilde renkli geçerdi. Babamın keyfi varsa şarap kadehi elinde, okuduğu kısa bir duayla geceye başlanır, neşeyle sürdürülür, yemek bitiminde sofradan kalkmadan annemin öncülük ettiği, geceye özgü bir şarkıyla devam eder, arkadan akla ne gelirse ailece bir süre şarkı söyledikten sonra, babamdan ısrarla bir solo şarkı isterdik. Çoğu zaman “Vite! Vite on S'éveille a Seville euh!...” diye başlayan Sevil Berberi'nden aryayı söyler, arkasından ünlü Batılı üstatlardan liedlere, barkarollardan Fransız popüler şarkılarına geçer, Sefarad şarkılarına, Klasik Türk Müziği'nin gözde ağır bestelerinden, Serhat türkülerine, İstanbul kantolarına, akla ne gelirse parça parça söyledik. Özellikle annemin dağarcığı oldukça zengindi. En sonunda yorgun düşer susar, gerçeğe dönerdik, bir acayip hüznün çökerdi üzerimize.

Bu kadar eğlence de olmazdı. Olmamalıydı. Dünyada savaş vardı.

Savaşla beraber Ankara'daki dükkân boşalınca, babam ortaklarının uçsuz bucaksız toprak sahibi oldukları Karagedik köyünde peynir imalatı yapmaya koyuldu. Edirne'den iki Yahudi usta getirtti. Bütün hafta köyde kalıyor, hafta sonları geliyordu... Giyim kuşamına düşkün o İstanbul efendisi gitmiş, aynı köyde savaş öncesi yapılan bir sünnet düğününde gördüğüm, bayramlıklarını giymiş kasketli köylülere benzemişti. Hazır para tez tükenir, ne kazansam kâr hesabıyla bu yorucu işe girişmişti.

Biz iki kardeş de, günümüzde TED Okulları denilen Maarif Koleji'nde, yani paralı bir okulda okuyorduk. Babam, tatilde kendi gelmesine de biz iki kardeşi birkaç günlüğüne İstanbul'a gönderirdi.

Babamın ölümünde kardeşim “Babam bizleri düşünme-

di. Ankara'da olmasaydık ikimiz de çok daha iyi izdivaçlar yapabilirdik." demişti. Bu beni çok şaşırtmıştı. İki kardeş çok iyi anlaşırdık. Gayrimiz saklımız yoktu. Haklı bulmamış, üzölmüşüm. Kardeşim sevdiği ama babamın tasvip etmediği bir gençle evlenmiş, bir aşk izdivacı yapmıştı. Maddi sıkıntısı hiç olmamıştı. Şimdi düşünüyorum da eş seçiminde değilse de bazı konularda haklıydı.

En son 1938 yılında Ankara'dan gelip Büyük Ada'da, Pansiyon Levi'de yaz tatilini geçirmiştik. 1939 yazında Fransa'daydık. 1946'ya kadar Adalar'a yazlığa gitmedik. Ankara'daydık. Oysa İstanbul'da olanlar ne yapıp edip kızlarına varlıklı bir koca bulmak amacıyla, tanışma olanağı fazla olan Adalar'da yaz sezonu için ev tutarlardı.

İstanbulu eşim beni Ankara'da tanıyıp talip olmuştu. Kız kardeşim ise TED Ankara Koleji'nden mezun olduktan sonra, sırf Fransızca öğrenmek için, Notre Dame De Sion'da iki yıl leyli okumuştu. O yıllarda İstanbul'da tanıştığı, zamanın gözde gençlerinden birine âşık olup evlenmişti. Her şey zaten İstanbul'da olup bitmişti. Kısmet.

Her şey göreceli. Kısmet der geçerim. Yaşam boyu hiçbir konuda şikâyete hakkım olmadığını düşünmüşümdür.

Babam İstanbul'a dönmeyi, yeni bir iş kurmayı göze alamamıştı. Oysa İstanbul'da iş olanakları her zaman daha elverişliydi. Belki de bizim okul nakil işi bile onu düşündürmüştü.

Ercan Kardeşler İstanbul'daki dükkânı sahiplenmişlerdi. Babam sessiz kalmış, hakkını aramamıştı.

* * *

Çocuk yaştan elime ne geçerse okumayı sevdim. Gece yarısı uyandığımda bile okurdum. Ankara'daki ev daha küçük olduğundan bitişik odada yatan babamın az uyuduğunu farketmiştim. Yatağının yanındaki apliği yakar, yastığının altındaki kitabını çıkarır, okurdu. Annem şikâyet etmeden ışıktaki uykusu-

nu sürdürmeye çalışırdı. “Bütün gece uyumadı” der, durumu anlatır, dert ederdi. Hoş kendi de yastığının altına kolay yapılabilecek türden yün işini koyar, uykuyu tuturamazsa o da yününü örerdı. Babam bazı geceler kapıya usulca vurur, kısık sesle “Sabah okula gideceksin, uyu.” derdi. Sabah sabah bizleri şımartır, bize tiryakisi olduğu bir Türk kahvesi yapar, yatağına getirirdi. Savaş yılları ve sonrasında da, içine üç beş kahve tanesi eklenmiş nohutu taze taze kavurur, el değirmeninde öğütür, pişirirdi. Kahve o zamanlar büyük lükstü. Adana’dan gelenler bir küçük kese kağıdı kahve çekirdeği hediyesiyle gelirlerdi. Pek de makbule geçerdi, tekrar tekrar teşekkür ederdik.

Bundan bir kaç yıl önce, Amerika’da yaşayan hasta kızımın yanındayken, küçük kızım da birkaç günlüğüne gelmişti. Bir ara istemeyerek konuşmalarını duydum. “Bu annem de bütün gece uyumaz, nasıl ayakta duruyor, hayret.” diye beni konuşuyorlardı. Yadırgandığımı bilmiyordum. Bu halimden şikâyetçi değil, aksine memnundum. Dünyaya uymaya gelmedim der, düşünür, mutlu olurdum. O an, babama mı çektim diye düşündüm. Ama o yıllar savaş yıllarıydı, babam kendisini uykusuz bırakan tedirginliğinde haklıydı. Yahudi olmak ne demektii!!

Eşim “Baban yumuşak adam, tüccar olmamalıydı.” derdi, annem de ona benzer şeyler söylerdi. Babamın Taksim’deki büyük dükkânını anımsayan günümüzün önde gelen bir sanayicisi de, bir görüşmemizde benzer düşüncede olduğunu dile getirmiş, “Taksim’de bir zamanlar onun olan dükkânda hak iddia edebilirdi.” demişti.

Ölümünden önceki yıllarda Kızılay’ın karşısında, Soysal Apartmanı’nın altındaki bir zamanlar otomobil acentası olan dükkânın bir bölümünde züccaciye, beyaz eşya, gümüş satışı yaptığı bir mağazası vardı. Babam burayı yeni baştan düzenlemiş, dekore etmiş, borca girmiş, huzuru kalmamıştı. Dükkânın bulunduğu Soysal Apartmanı’nın sahipleri kendilerine ait bütün adayı yıkıp yeniden inşa etmeyi düşünüyorlardı. Kızı-

lay'ın bu en güzel köşesindeki koca araziyi zamanında metre karesi bir kuruşa almışlardı. Babamın samimi olduğu apartman sahiplerinden Celal Bey dükkânın etrafını durmadan doluştur, ölçer, arşınlarken babamın iyice sinirleri bozuluyordu. Ona bir şey diyemezdi. Ama evde başka bir laf etmez olmuştu. Geceleri uyuyamıyordu. Ne dersek onu yatıştıramıyorduk. Ani bir kapatmada borcunun altından kalkamamaktan korkuyordu. Ne babam yaşarken dükkânından oldu, ne Celal Soysal Bey dükkânın yıkılıp yerine yapılan görkemli binayı gördü, ne de genç yaşta ölen tek evladına bu binayı görmek nasip oldu.

Babam gündüz iyiydi, oyalanıyordu. Annemin deyişiyle dükkân bir kahvehane gibiydi. Özellikle resmî dairelerin dağılma saati olan beşten sonra dolardı. Arkadaşları uğrar, sohbet koyulaşırdı. Gözden düştükten sonra bilge kişi Hasan Âli Yücel'i babamla ayak üstü sohbette gördüğümü anımsıyorum. Ankara politik bir şehirdir. Sohbetlere günün olaylarıyla başlanır, araya tarih, din vb. konular da girer, kitap değiş tokuşu yapılırdı. Bu arada gelen müşteri tanıdık değilse babam ilgilenmezdi. Arkadaşlarından Ragıp Rıfkı Özgürel hemen hemen her akşamüstü uğrar, dükkânın kapanış saatine kadar kalır, bir sohbettir giderdi. Özgürel, babam 1956'da öldükten sonra bana kendi yazdıklarından bir kitapçık getirmişti. Oldukça ilginç bir başlığı vardı: *Ölmüşlerinize Hemen Konuşmak İster misiniz?* Kitapçığı halen saklıyorum ama defalarca elime aldysam da okumak gelmedi içimden.

Babam, bir parti buzdolabı ve çamaşır makinesini güvendiği, tanıdığı kimselere, senetsiz sepetsiz, sadece bir deftere kaydedip veresiye vermişti. Öldükten sonra yanında çalışan tezgâhtar, eşim, ben, ne kadar uğraşıp kapı aşındırırsak da fazla bir şey toplayamamıştık. Sadece kendine değil, kızına da buzdolabı alan, yani iki buzdolabı borçlanan biri kapıyı hızla suratımıza kapatmıştı. Bu durumda en çok zarar gören annem çok üzülmüş ama şaşırmamıştı. "Baban, İngiliz malıdır, sağlamdır; alın, yavaş yavaş ödersiniz deyip evleri-

ne göndermiştir.” demişti. Toptancı tüccara borçlarını ödemek damatlarını zorlamıştı. Ama onu çok sever, sayarlardı. Şikâyetsiz katlandılar.

Tasfiye, veraset üzerine kontrole gelen maliye memurlarını inandırmak da beni uğraştırmıştı. O zaman bu zaman bir dükkân sahibinin veresiye verdiğini gördüğümde dayanamam, ikaz etmeden duramam.

Babamın Vakitsiz Ölümü

Anne-babam, benim evimde misafirlerken yeni eve taşınma hazırlıkları içindeydiler.

Babam o gün kendisini halsiz bulmuş, dükkâna gitmemişti... Eşi dikkatliydi, büyük apdesti katran görünümündeymiş, telaşlanıp doktor çağırmıştı. O gün bir yaşına basmış torunu Rezzan, kalkmasını istediği dedesinin ayakkabısını zar zor taşıyarak yatağına koymuştu. Babam üçüncü gün daha da güçsüz durumdaydı ışıktan rahatsız oluyordu. Yastığının altındaki kitap öylece duruyordu... Tekrar gelen aynı genç doktor konsültasyon önermiş, Ankara'nın tanınmış profesörlerinden Zafer Paykoç getirtilmişti. Profesör acele kan verilmesi gerektiğini söylemişti. Kan bulunabilecek yerleri aileye anlatırken, babam “Mukkaderat; öleceksem bileyim.” diye doktora sormuştu. Doktor başını okşamakla geçiştirmişti.

Kan, mutfak ocağında Ben Mari* (*Mari Banyosu. Kaynar su içinde bir şeyi ısıtmak. Sanayiye, kimya endüstrisinde, hattâ mutfakta yemek yapım ve ısıtmasında kullanılan bir metod. Bazı kaynaklar İskenderiye’de, 1. yüzyılda Marie adında bir Yahudi kimyager, din bilgini bir kadının, bazısı da orta çağlarda yaşamış bir Fransız Yahudi kadının icadı olarak gösterir.) usûlü çözülürken, “Bu kan da nerede kaldı? İyi değilim.” son sözleri olmuştu... Yaratılışına uygun bir kabul leniş, yumuşak bir gidiş. 29 Aralık 1956, yaş 55-56.

Babamın kızlarına değil bir fiske vurmak, sesini yükselttiğini bile hatırlamıyorum. Anneme de hayır diyemezdi. Annem de isteklerinde aşırıya kaçmazdı, anlayışlı, müşfik ve destekleyiciydi. Tatlı dilli cilvesiyle babamı ikna etmesini bilirdi. Her zaman bir tarafa koyduğu bir parası olur, babamın bir ödemede darda kaldığını farkettiğinde çıkarır verirdi. Kırk yılın başı bir münakaşa durumunda babam uzatmaz, karşı koyma jesti gibi kapıyı çeker giderdi. Biz iki kardeş pek memnun olurduk. Babamın bir saat sonra annemin sevdiği nadide mezeler ve bir kutu pasta ile döneceğini bilirdik. Böyle şeylere para harcamaktan kaçınmazdı. Müsrif sayılabilirdi. İstanbul'da olsa belki çiçek getirebilirdi. İstanbul'da Yahudilerin oturduğu semtlerde 1940'lar öncesi bile özel günlerde bahara rastlayan Pesah (Hamursuz) Bayramı'nda seyyar satıcı çiçekçiler olurdu. O yıllarda rengârenk, değişik çiçeklerden buketler satarlardı. Oysa Ankara'da, Yenişehir'de yıllarca tek bir çiçekçi dükkânı vardı. Fiyatlar ucuz değildi. Savaş yıllarında, hattâ sonrasında bile her şey maddi açıdan değerlendirilir, yararı olmayan bir şey alınmamaya çalışılırdı.

Evlenme Olayı (1925-1926)

Gençliğinde varlıklı, yüklü drahomalı kızlar kendisine teklif edilirken, babamın annemi seçmesi olağan değildi. Annem öksüz kalınca; yaşlı, zengin üvey ablaları annem ve teyzemi yanlarına almıştı. Okula devam etmesi söz konusu olmazdı. Çok az devam edebildiği Alman okulu sayesinde Latin harflerini öğrenmiş olması, sonradan Türkçe açısından ona çok yarar sağladı. Ablaları, o yıllarda âdet olduğu üzere, bir hahamın eve gelip ona Raşi harfleriyle okuma yazma öğretmesini ve bir terzinin yanında dikiş öğrenmesini yeterli görmüşlerdi.

Annem kendisiyle arasında az yaş farkı olan, kolejlerde okuyan, piyano dersleri alan yeğenlerini çaktırmadan izler,

bir şeyler kapmaya çalışmış. Bu arada fırsat buldukça piyano tuşlarında bir şeyler çalmış. Ablaları ona bir ud almayı uygun bulmuşlar. Üç-dört ders aldırıp piyanolarını tıngırdatmasını önlemişler.

Terzi hanım anneme dikiş öğretmeye hiç de hevesli değilmiş. Bunu fark eden annem ondan gizli, kağıtlara patron çıkarıp eve taşımaya başlamış. Yeğenlerine bir şeyler dikmeye koyulmuş. Bir süre sonra da sade modellerde de olsa ablalarına elbise dikmeye başlamış, ustalaşmış. Aile kalabalık olduğundan dikişlerinden başını kaldırmaz olmuş. Kendisini bir sığıntı gibi görüp huzursuz olduğundan bir süre sonra kız kardeşiyle beraber Sirkeci'deki ağabeyinin yanına taşınmış. Annesinden, terzilik için gerekli eşyanın yanısıra ayaklı bir Singer dikiş makinesi kalmış. Terziliğe başlamış. İş sahibi olmak, az çok para kazanmak onu çok mutlu ediyormuş. Müşterileri gün geçtikçe artıyormuş. Bu arada Sirkeci'de yaşayan ağabeyinin Küba'ya gidişi onu üzmüş, ama karşı çıkmamış.

Aynı evde babam üst katta, bir ailenin yanında, tek başına, pansiyoner olarak kalıyormuş. Annemle komşu evinde birbirlerini görmüşler. Merdivenlerde inip çıkarken rastlaşmışlar, konuşmasalar da bakışmalar başlamış, rastlaşmalar sıklaşmış. Annemin küçük kardeşi, yani teyzem durumu fark etmiş, annem sır saklaması için yeminler ettirmiş. Hem anlatılacak bir şey de yokmuş.

Annem gece vakti ud çalmış. Bir gece “*Sen bir öksüz / Ben bir garip / Alayım seni / Alayım da / Gurbet elde sarayım seni*” şarkısını çalarken, üst katta sofra başında olan babam da söylemeye başlamış. Komşu hanım sevabına çöpçatanlığa soyunmuş tabii, babamla işe başlamış. Anneme çitlatmamış bile. Öksüz bir kız, hayır mı diyecekti! Daha neler!

Babam çöpçatan hanımı yanıtlamaz, konuyu geçiştirir, kararsızlık gösterirken New York'a giden dayım, anneme bir giriş vizesi yollamakla kalmamış, orada bir koca adayı da ayarlamış. O yıllarda, dışarılara giden, göç eden erkekler genelde bekâr

olurdu. Devamlı bir iş bulduktan sonra, ev bark sahibi olmak isteseler de eş bulmaları problemdi. Göç ettikleri ülkelelerde Yahudi semtlerinde otursalar da, kendilerini hem yabancı his-seder hem de bazen ayrı tutulurlardı. Değil bir başka ülkenin, başka şehirlerin Yahudileri arasında bile farklar olurdu. Gel-dikleri çevreden bir eşle daha mutlu olacaklarını düşünür, ak-rabalarından mektupla çöpçatanlık etmelerini isterlerdi.

Savaşta kocaları şehit olan dullar, öksüz çocuklar prob-lem olmaya devam ediyordu. Yahudi Yetimhanesi yetersiz kalıyor, cemaatin geliri tüm dullara yardıma elvermiyordu.

Bu durumda yurt dışına gitmeye hevesli kız bulmak zor değildi. Kıtalar arası böyle evlilik ayarlamaları olağandı. Er-kek, kız tarafından hiçbir şey talep etmez, yol parasını da gönderirdi. Bu türde bir evliliği annemden küçük olan teyzem de yapmıştı. Ama teyzem gibi olanlar istisnaydı. Kızlar çaresizlikten giderlerdi. Teyzem oldukça güzel, alımlı, çok da gençti. Alliance mezunuydu. Annem evlendikten sonra onu yanına almıştı. Rahatı yerindeydi. Bir eczanede çalışıyordu.

Bu arada Emili adlı, hısımdan bir kıza İstanbul'dan Fransa'ya göç etmiş bir delikanlı talip olmuştu. Delikanlıyı, Leon Sadok'u tanıyan çoktu. Babası Çanakkale'de şehit düş-müş, annesine şehit maaşı bağlanmamış, çalıştığı demiryol-ları da millileştirilince işinden olmuştu. O da kızmış, göç et-mişti. Toulouse'da iş bulmuş, yerleşmişti. Emili'ye kim ne kadar dil döktüyse de kabul ettirememiş, Emili gitmek iste-memişti. Onu yaşlılığında tanıdım. Nedense de hiç evlenme-di. Durumu öğrenen teyzem, Emili'yle konuştuktan sonra, delikanlıyı araştırmış ve devreye girmiş. İkisi de Sirkeci semtinde oturduklarından delikanlı teyzemi hatırlamış. Memnun olmanın da ötesinde istediğimi buldum sevinci iç-inde mektuplar döktürmeye başlamış. Tabii ablaları bu işe ra-zı gelmemişler. Akıl verecek olmuşlar. Eksantrik, macerase-ver vb. küçültücü, hakaretimsi deyimler, sıfatlarla çullan-mışlar, caydıramamışlar. Haksız da değillerdi. Acelesi ney-

di? Hem Amerika olsa bir diyecekleri olmayacaktı, orda ağabeyleri vardı. Ama Fransa olmazdı. Dediği dedik, başına buyruk, çemberin dışına çıkmak isteyen teyzemi durduramamışlar.

1939'da Fransa'da teyzemlerde misafirken, sabah sabah beni de bisikletin arkasına bindirerek kurduğu işe götürüşü, tezgâhta kuruluşu öylesine hoşuma gitmiş, büyülenmişim ki, teyzemin beni yanında alıkoymak istemesi pek hoşuma gitmiştir. Teyzemin mutlu bir yaşamı olmuştu. Önemli olan da budur.

Annemin işine gelince; ABD'deki dayım uygun bulduğu, arkadaşı olan gence annemin resmini göstermiş olmalıydı. Beğenen damat namzedinin resmini de anneme postalamıştı. Yazışmalarını istiyordu. Hoş, o zamanlar herkes okuma yazma bilmediğinden, yazışmadan; onun bunun dediğine inanarak, sadece gönderilen fotoğrafı beğenerek giden fakir kızlar vardı. Annem gitmeye hiç de hevesli değildi. Duyulmasını bile istemiyor, ablalarının zorlamasından çekiniyordu. Gene de o evlerde sır saklanamazdı. Amerika'dan gelen mektup bir olay olmuştu. Konu komşu merak edip sormuştu. Açıkgöz teyzemin babamın kulağına gitsin diye söylemiş olması da muhtemeldir. Bir akşam üstü annem alt kattaki halasına uğramış. O evler apartman daireleri gibi müstakil değildi, her kattaki odalarda en azından iki aile otururdu. Çoğu zaman, özellikle muhacir diye tabir edilen, başka yerlerden gelen akrabalar aynı evde oturmaya bakarlardı. Annem yukarı çıktığında oda kapısı açıkmiş. Annem babamın odada oturup onu beklediğini görünce donakalmış. Babam akrabalara, özellikle kendi akrabalarına duyurmadan, onların karışmalarına meydan vermeden, işleri kestirmeden bitirmeye kalkmış. "Sen bir öksüz, ben bir garip, bize kim ne karışır" düşünmüş.

O zamanlar daha Medeni Kanun yoktu. Resmi devlet nikâhı diye bir şey bilinmezdi. Yahudi azınlıklar o zamanki ha-

*Sara-Jak Morhayim, 1925.
(Beki Bahar'ın anne ve babası)*

hambaşının izniyle, çoğu zaman evde, bir hahamın önderliğinde, bir nikâh akdiyle evlenirlerdi. Drahoma da istemediğine göre kim karışabilirdi? Oysa enişte beyler, aile büyükleri, anne babadan bile daha mesuliyet sahibi kesilmişler. Babam hakkında araştırma yaparken babamın akrabaları haberdar olmuş. Drahomasız bir kız! Olacak iş mi? Babam yok öyle bir şey deyip inkâr edip akrabalarını yatıştırma dursun, enişte beyler ABD'deki kısmeti yeğliyormuş. Ağabeyin uygun bulduğu biriyle evlenmek üzere annemi vapura bindirmekle işleri bitecek, hayatları kolaylaşacaktı. Babamı kabul etmeleri durumunda drahoma olmazsa da çeyiz vermeye, şanlarına yaraşır bir düğün yapmaya mecbur kalacaklardı.

Sonuçta kız tarafı olarak evlerinde tantanalı bir düğün yapmışlar. Erkek tarafı da törene gelmek mecburiyetinde kalmış.

* * *

Tiryaki Dergisi'nde Ocak 1998'de yayımlanan "Şimdi Okullu Olduk" yazımda babamdan şu satırlarla söz ediyorum: "Babam, Taksim'de ana caddede Grand Garaje isimli İngiliz Dunlop şirketinde çalışırdı. Pencereleeri Fransız Hastanesi'ne açılan bir odada yazı masasına kurulurdu. Babam ne kadar kazanırdı o zamanlar? Ailenin ilk çocuğuydum. Annem babam evlendikten kısa bir süre sonra, ikisi de öksüz olan hem halam hem de teyzemi yanlarına almışlardı. Amcam başka yerde yatsa da akşamları ve tatil günleri hep evdeydi."

* * *

Babacığım Ankara'dan ayrılamamış, Ankara'da ölmüştü. Anadolu'nun bir çok yerlerini gezmiş, ülke dışına çıkmamıştı. En büyük zevki bizleri imtihan etmektir. Sorular coğrafya ve tarih ağırlıklı olurdu. Bursa'nın Muradiyesi, Hindistan'daki Portekiz sömürge şehirleri... vs. Bizler bilemeyince bazen bir şiirden bir bölüm de ekleyerek, kendi anlatmaya koyulurdu. İnce ince ayrıntılara inmesine hem şaşırdım hem de yersiz bulurdum. Örneğin, Paris'in anıtları, Yahudi semtinin sokakları...

Sonra sonra çözdüm. Bazı yerleri, şehirleri kuşkusuz çok görmek isterdi. Herhalde ayrıntılarıyla bilmek oraları hayal etmesini sağlıyor, görmüş gibi oluyordu. Annem bu özlemini anlamış olacak "Baban bir şey görmeden gitti." der, üzülürdü. Oysa biz çocuk yaşta, onun sayesinde Avrupa görmüştük, İkinci Dünya Savaşı'nın o unutulmaz 1939 sonbaharında.

Babamı bildim bileli mide ağrısı çekerdi. İstanbul'da Atatürk'ün de doktorlarından ünlü Abrevaya'ya muayene olurdu. Ankara'ya yerleştikten sonra hiçbir doktora görünmemişti. Perhiz yapmaz, cebinde Carbonate De Soude yazılı küçük bir kutu, bir de küçük bir kaşık taşırdı. Bu durumu her anımsayışında kendimi suçlarım. Ani ölümü mide kanamasından olmuştu çünkü. Bizim evde misafirken yatağa düşmüştü. Halsiz görünüyor, yastığının altındaki kitabı öylece duruyor, ışıktan yakınıyor, hareketsiz duruyordu. Annem telaşlanmış, gelen doktora mide kanamasının tüm belirtilerini anlatmışsa da doktor teşhis edememişti.

Ankara'da Cebeci Mezarlığı'nda, sanat eseri bir mezar taşı altında yatıyor... Sanat eseri dedim. Kim takar ki sanat eserini? Kabartma İbrani harfleriyle silme yazılmış yatay taş paramparça, mermer parçaları etrafa saçılmış bulduk. Mermerciler iş çıksın diye çocuklara kırdırıyorlar dediler. Ama çocuk işine benzemiyordu. Tamir öncesi toprak eşelendiğinde çukur kısmına acayip harflerle bir şeyler yazılmış, bir kurdeleyle ters bağlanmış kocaman iki tahta kaşık çıktı ortaya. Büyü kaşıklarıymış. Toprağa gömmek için taşı kırmışlar. İnce, yerinden oynamış, kaymış bunca taş varken mezarlıktaki bu en kalın, sağlam, kırılması zor olan bu taş neden seçilmişti? Etrafa saçılmış parça parça mermer parçalarını beton harçla kaynaştırıp yatay bir taş oluşturdu ustanın biri. Dikey taşına kabartma olarak yazdırdığım, alışılmışın dışında uzun bir şiirde, nasıl bir insan olduğunu, ne kadar çok sevildiğini, onu ne kadar sevdiğimizi dile getirmiştin. Bu kitabe etkilemiş olabilir mi? Büyüden medet uman insanların kafasından geçenleri kim bilebilir ki?

Babam Ankara'da, annem ise yıllar sonra İstanbul'da öldü, gömüldü. Annem babamı da İstanbul'a nakletmemizi çok ama çok isterdi. Bir kaç yıl sonra bir ölüden geriye ne kaldığını iyi bildiğimden yavaşmadım o işe.

Ankara'da ölen teyzemi on yıl sonrasında 1947'de, yola

giden Mamak Mezarlığı'ndan Cebeci Asri Mezarlığı'na nakle-
derken, kalan kemiklerin azlığı şaşırtmıştı beni. Gözümün
önünden gitmeyen bir kafatası parçasında kalakalmış bir tu-
tam uzun saç. İki mezar kazıcısı da altın dişler diye söylen-
mişlerdi. Belki de o dişler için sonradan mezarı açmış, dişle-
ri almış olabilirler. O işçileri suçlamıyorum. Keşke o an sök-
türüp verseydim. Yaşlılıkla beraber, olan olmuş demeye ça-
lışsam da, gene "keşke" sözcüğünün arkasında ne çok şey ge-
liyor aklıma... O zaman yapabileceğim ne çok şey...

NÜFUS

HÜDAVENDİGAR (Bursa, İnegöl, Yenişehir)

<u>Yıl</u>	<u>Toplam</u>	<u>Yahudi Sayısı</u>
1883	1336492	3037
1897	1454294	3393
1908	1691277	4337
1914	616227	4126

NÜFUS SAYIMINA GÖRE

1927.....	1915
1945.....	1103
1955.....	382
1960.....	373
1965.....	331

Kaynak: J. Shaw Stanford, *The Jews of the Ottoman Empire and
The Turkish Republic*, MacMillan Press, Londra, 1991

Bursalı tüccar Yasef Kohen Öztuzcu
Soldaki fotoğraf: Aşkale'ye gönderilmeden önce (1938)
Sağdaki fotoğraf: Aşkale'deyken

Avram Aranyas'ın oğulları, fabrikalarında.

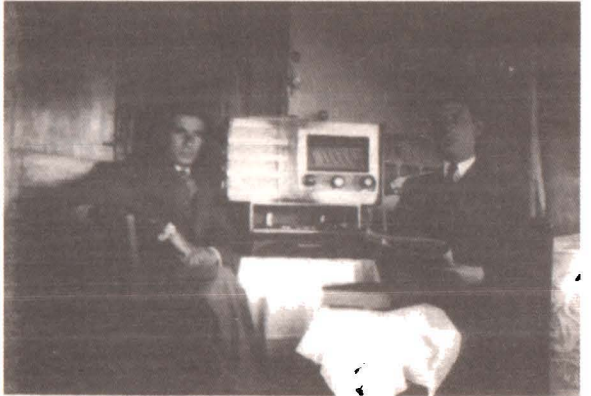
*Bursa gençleri Uludağ
yolunda, 1935*

*Bursa gençleri
Yalova'da, 1934*

*Aranyas ailesinin
evinde radyo günleri*

Anne tarafl kökenim...
Yahudi cemaati tarih olmuş...

Orestia
Orestias
Uskudama
Hadrianopolis
Edrenos
Edrenaboli
Edrene
Taht-ı Sani
Belde-i Tayyibe
Şehr-i Edirne...

EDİRNE

ANNEMİN DEDESİ EDİRNELİ (ANDERNELİ-ANDRİNOPLU) NATAN MALKİ (NATANUÇO PONPOZO)

Bu kitabın kapağındaki resim, benim misafir odamın onur köşesinde yer aldığı gibi değişik ülkelerin şehirlerinde yaşayan akrabalarımın duvarlarında da asılı. Örneğin Miami, Pittsburgh, Detroit, St. Louise (ABD), Kudüs (İsrail), Toulouse (Fransa) vb. Duvarlara fotoğraf asma modası kalktı. Çerçevesiz resimler sehpalara, etajerlere diziliyor. Tek istisnası, göğüsleri nişanlı, başları fesli paşa resimleri. Bu asalet merakı ve bunu kanıtlama gereği öylesine sarmış ki milleti, bu tür fotoğraflar sahaflarda, antikacılar da hatırı sayılır akçeye satıyormuş! Göğüste sıralanan nişanlara göre fiyat biçiliyormuş. Kime ne? Sonuçta satan memnun alan memnun, al gülüm ver gülüm. Birileri cüzdanını şişirirken, fotoğrafı sahiplenilenler de salonun en görünür duvarına asıp “Paşa dedem.” deyip kasılma olanağı ve hakkını elde etmekten, asaletini sergileyip kanıtlamaktan mutlu. Az şey mi?

Hoş, kapaktaki bu resim hem iki kitabımda hem de iki müzede yer alıyor... Birkaç yıl önce İsrail’den gelen yazar dostum Dr. Gad Nasi, duvarda gördüğü resmin bir kopyasını istemiş, verdiğim resmi o da Tel-Aviv’de Beth Hatefutsoth Müzesi’ne hediye etmişti. Müze bana bir teşekkür mektubuyla resmin büyütülmüş bir örneğini gönderince şaşırmıştım.

Resimdeki kişiler numaralandırılmış, isimleri, yaşadıkları ve ölmüş oldukları yerleri vb. içeren sorular sıralanmıştı. Müzede görmek nasip olmadı, tahta üstüne büyütüp asmışlar. Aynı resmi, 2000 yılında İstanbul’da açılan müzenin de istemesi üzerine verdim. Resim müzeye asıldıysa da, nedense gördüğümde bir burukluk duyumsadım. Bir tek “Malki Ailesi-Edirne” yazılıydı. Hoş müzeye verdiğim başka resimlerde o kadarı da yoktu. Oysa her resmin altına uzun uzun yazmıştım.

Kapakta görülebildiği gibi dokuz kişi var o resimde ve kimsenin göğsünde bir nişan yok. Fotoğraf Birinci Dünya Savaşı sonrasında çekilseydi, orta yerinde duran yakışıklı, filinta gibi delikanlının, annemin dayısı Mose Malki'nin göğsünde bir nişan olabilirdi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu cephesinde savaşırken iki bacağı da donmuş, dizine kadar kesilmişti. Evet nişan yok, rütbe yok. Gene de bana gurur veren bir resim. O yıllardan böyle bir aile tablosu pek kalmadı günümüze...

Resimde -yabancıların Andrinople dedikleri- Edirne'de Balkan Savaşı öncesi çekilmiş fotoğrafın altında fiyakalı "Leonidis Nicolaou" yazılı, fotoğrafçının ismi. O yıllarda bir şehirde böyle güzel bir kompozisyonda, renkte, sanatkârca fotoğraf çekebilen kaç fotoğrafçı olabilirdi? Resimde ilk göze çarpan özellik giyim kuşam. Gençler, ayakta olanlar son moda alafranga, Avrupalı mı, İstanbullu mı, ceketler giymişken, oturan yaşlı çift, annemin anneannesi, başında yemeni, omuzlarında pelerinle. Dedesi Natanuç o ise kürdî denilen, bir tür içi kürklü bir palto, başında küçük bir takkeyle görülmektedir. Resimde gençler objektife ciddi ciddi bakarken, yaşlı çiftin, özellikle adamın gözlerinin içi gülmekte. Bir gülümsemeden öte bir şey var o gözlerde çözemediğim.

* * *

1994-1995 yılında Amerika'daki torunum Defne Lea, Ankara'da üniversiteye devam ediyordu. Hamursuz Bayramı'nın ilk gecesini geçirmek için İstanbul'a gelirken Amerikalı bir çifti de bizlere yemeğe davet etmişti. Anlaşılan bizim bayram âdetlerimizi yakından görmek, tanışmak istemişlerdi. Torunum da bayram gecesini, nasıl olsa yemek çok olur diye düşünmüş olmalıydı. Erkek kapıdan girdiğinde donakaldım, yıllar önce ölmüş Trakyalı eniştem Jozef Çiprut'u görür gibi oldum. Benzetmekte haklıydım, adamın adı Mark Çiprut'tu. Babası

Bahar ailesi, Amerika'dan köklerini aramaya gelen Mark Çiprut ile

Edirne'den göç edenlerdendi. Aileden geri kalanları bulmak, kökenini araştırmak üzere gelmişti. Fotoğraf sanatçısıydı.

O gece daha bir özenle kurulmuş soframızda çok kişi vardı. Sofra başında bayrama neden olan tarihi olayları nakleden, *Agada* denilen bir kitapçık okunur... Okuma bitene kadar bir iki lokma bir şey yenir, bir iki yudum şarap içilebilir, yemeğe geçilmez. Arada bu bekleyiştten sıkılan, acıkan küçükler mızımızlanır, hareketlenir. Hatıra meraklıları fotoğraf çeker, film çeker. Ame-

Mark Çiprut'un kolaj fotoğrafı

rikalı misafir de poz poz fotoğraf çekti durdu. İki yıl sonra bir sergide de yer almış bir yapıtını gönderdi. Edirne'nin görkemli Yahudi geçmişini kanıtlayan öğelerini objektifine sığdırmış kolaj türünde bir resim. Kompozisyonda yer alanlar düşündürmekten öte acı geldi. Tümü yatay taşlardan oluşan, sonsuzluğu çağrıştıran, uçsuz bucaksız bir mezarlık. Dört yüz yıllık geçmişi olan bu gömüt alanı üstüne, bir zamanların sanat eseri büyük sinagogun ayakta kalan ön cephesi. Ve hepsinin üstünde başında kipa -takke- elinde bir kitap, eşim. Eğilmiş kitap okuyan bu yaşlı adam şehrin tarih olmuş geçmişine kadiş* mi okuyor? Değerli eserler bırakmış ünlü Yahudi ulemasını mı simgeliyor?

MALKİ

Bu soyadı üstüne İsrail Bet Hatefutsoth Müzesi'nin verdiği bilgiyi The Jewish Encyclopedia'dan da okudum. Tevrat'ta haberci melek olarak geçiyordu. Bu başlıkta Tevrat'ta bir bölüm olduğunu ve sözcüğün değişime uğrayarak pek çok ülkede soyadı olarak kullanıldığını yazıyordu. Ayrıca Malaga adasından göç edenlere de Malki deniyormuş. 17. yüzyılda Rodos'ta Ezra Malki adında ünlü bir din adamı yaşamış... Natanuço'nun büyük oğlunun adı da Ezra'ydı. Yahudilerde ilk çocuğa baba adı verildiğine göre Natanuço'nun babasının adı da Ezra'ydı demek. Her neyse, internette bir şeyler bulacağımı zannediyordum. Bu soyadı taşıyan, tarihe geçmiş Kierra** Êsperanza Malki'yi merak ediyordum. Tarihçiler Saray'a girip çıkan, kadın sultanların her türlü işlerini gören üç veya dört Kierra veya Kira diye anılan Yahudi kadından söz eder. Bu kadınların en ünlüsü Ester Handali, Safiye Sultan'ın -Bafa'nın-

* Kadiş: Ölümler için söylenen dua.

** Kierra sözcüğünün, gayri müslim kadınlar için hanım anlamında kullanıldığını ileri sürenler olduğu gibi, Mevlana'nın hanımı için de Kierra dendiğinden bu savı kabul etmeyenler de vardır.

hem alış verişini yapar, hem Venedik’le hem de İngiltere Kraliçesi Elizabeth’le mektuplaşmalarını yürütürmüş. Bu saray yaşamı, entrikalar romancıların da dikkatini çekmiştir. Ann Chamberlin’in bu konuda yazdığı üç ciltlik roman en iyi yabancı tarihi roman ödüllü olan Affaire du Coeur’u kazanmış, aslına sadık tarihi roman diye ilan edilmiştir. Roman Türkçe’ye de çevrilmiştir. Ancak, okuduğum bu romandaki olaylar gerçek olmaktan çok uzak... Örneğin Safiye Sultan saraydan tek başına çıkıp çarşıda Kierra’nın -kitapta Kiraze diye geçerdükânına gelip âşığıyla halvet oluyormuş. Olacak iş mi?

Ancak tüm tarihçilerin kabul ettiğine göre, Safiye’nin öldürüldüğü gece sipahiler Kierra’yı paranın ayarını düşürmekle suçlayıp paramparça edip köpeklere yem etmişler. Müslümanlığı kabul etmiş olsalar bile oğulları da benzer bir ölümden kurtulamamış.

İnternette Kierra hakkında pek bir şey bulamazken Malki sözcüğüyle ilişkili beni aradığım pişman eden, vaktimi alan yığınla başlık belirdi ekranda. Büyük dedemin adaşı, uzaktan da akraba olduğumuz, Bursa’da öldürülen diş tabibi, tekstilci-tefecî Natan Malki, 2003’te sırf Yahudi olduğu için öldürülen diş tabibi Yahya Malki’den tutun da, Suudi Arabistan’da sayısız organizasyonlar, şirketler... Anlaşılan bu soyadı Araplarda da çok yaygın. ABD’de de Kızılderililer’in Malki isimli bir müzesi var. İsrail’de de bir terör olayında öldürülmüş on beş yaşında bir kızın anısına, sakat çocuklar için kurulan Keren Malki Derneği ve daha neler neler... Ama aradığım Malki soyadlı Esperanza yok, büyük büyük dedem de. ABD’de sayısı ve soyadları bilinmeyen torunlarının çocukları yaşıyor, bulmak kolay değil. Yine de yaşasın internet. Mizah alanında David Malki adında ünlü biri var.

Doğu’da iki bacağı donup kangren olduğunda kesilen gazi Mose Malki’nin, bir mucize gibi Edirne’ye dönmesiyle iş bitmez. Karısı, askere giderken yolcu ettiği yakışıklı kocasının bu halde gelmesini kabullenemeyince evlilikleri bir sar-

sıntı geçirir. Bu durumda Edirne’de yaşamak istemezler ve Mose Malki evli ağabeyiyle beraber Kudüs’e göç eder. O dönemde, oralar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindedir. Kudüs’te edindiği bir köşede oturur, mevsimine göre kestane vs. satmakla geçimini sağlar. Bu durumda üç çocuk sahibi olur, hepsini okutur. Malki öldükten yıllar sonra, 1956’da Natanuço’nun torunu Nathan, İsrail’den bir ticaret anlaşması için Ankara’ya gelmişti. Araştırarak bizleri bulmuştu. Sonradan ABD’ye yerleşmiş, orada 1982’de görüşmüştük. Bir oğlu Hollywood’da gösteri işinde olduğunu anlatmıştı, üstünde durmamıştık. İnternette yaptığım bir araştırmada ABD’de mizah işinde David Malki adını buldum, belki Nathan’ın oğludur. Araştırmak gerek.

Edirne’nin, Trakya şehirleri arasında Yahudilik açısından üstünlüğünü Selanik’e kaptırmış olduğuna bakmayın. Edirne’nin zengin, araştırılmaya değer bir Yahudi geçmişi vardır.

Edirne, Trakların kurduğu Orestia adlı küçük bir yerleşim alanında, Roma İmparatoru Hadrianus’un (117- 138) emriyle şehre dönüştürülmüştür. Ve ismine atfen Hadriano-polis denmiştir. İmparator’un emri üzerine, bugünkü İsrail topraklarından -Judea’dan- Yahudiler getirilip buraya yerleştirilmiştir. Daha da öncesinde, Büyük Mabet yakıldıktan sonra, 70’te Romalıların Judea’dan sürgün ettikleri Yahudilerden buraya yerleştirilenler olduğunu iddia edenler de var.

Trakya, güneye inmek isteyen kavimlerin tehdidi altında zaman zaman bir savaş alanı olarak varlığını sürdürmüştür. Sırayla Hunlar, Slavlar, Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, tekrar Bulgarlar bu kavimlerin başlıcalarıdır. Bunlardan kimileri şehri alıp yağmalamış, ahaliyi kılıçtan geçirmiş, kimileri şehri sarıp açlığa mahkûm etmiştir. Şehir halkından toplanan altın ve mücevherat karşılığında çekip giden de olmuştur.

I. Haçlı Seferi’nden itibaren şehir bu akımlardan etkilenmiştir. Tüm bu badirelerin sonunda gene de Bizans İmpara-

torluğu şehre hâkim olmuştur.

Edirne'de Bizans döneminde yaşanan bir mucize hep kitaplarda geçer. Bir sinagogun saması -çalışanı- rüyasında bir papazın sinagogdaki Havdala şarap kabını kanla doldurduğunu görür. Şafakta sinagoga koşar, gerçekten de kabı kanla doldurulmuş bulur. Döker, yerine şarap koyar. Bu tertibi yapanlar kendilerinden emin bir şekilde, ilgili makamlara Yahudiler'in sinagog ayinlerinde şarap değil, kan içtikleri* ihbarında bulunurlar. Sinagoga yapılan baskında kan bulunmayınca Edirne Yahudileri kurtulur.*

1840 yılında Şam'da yaşanan ve hâlâ araştırmalara konu olan kan iftirası o zaman Avrupa'da yankı uyandırmıştır.** Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk kan iftirası 1545'te, Amasya'da olur ve kanlı sonuçlanır. Padişahın olaydan sonra gönderdiği fermanlar da bu durumu engellemez. Hristiyanların bu iftirası zaman zaman hortlar. En son 1871-72'te Edirne topluluğu da böyle bir iftiraya uğrar.

* * *

Avrupa'dan kaçıp gelenlerin ilk durak yerlerinden biri Edirne'ydi. Fransa Kralı VI. Carlos'un 1394'te kovaladığı Yahudilerin bir bölümü bu şehre yerleşti. Sarfati*** soyadına Edirne kökenlilerde halen çok rastlanır. Kara Veba'nın neden olduğu katliamlardan kaçanlardan da buraya sığınanlar oldu.

* 1. yüzyılda İskenderiyeli Apion adında bir yazar, Yahudilerin Fısıh Bayramı'nda yedikleri mayasız ekmeğe, öldürdükleri bir yabancınn kanını kattıklarını iddia eder. Bu iftira etkisini gösterir. Yirminci yüzyıla kadar hem Avrupa'da hem Osmanlı İmparatorluğu dahilinde bir Hristiyan ortalıkta görünmediğinde, bir Hristiyan çocuk kaybolduğunda, Hristiyanlar Yahudilerin onun kanını almak üzere kaçırıp öldürdükleri söylentilerini yayarlardı. Galeyana gelenler Yahudi mahallelerine saldırırlardı.

** Bkz. Jonathan Frankel, *The Damascus Affair*, "Ritual Murder" Politics, and the Jews in 1840, Cambridge University Press, New York, 1997.

*** Fransa'dan gelen Yahudilere o zamanki dilde -İspanyolca ya da İbranice- Sarfati deniyor. Daha sonra soyad haline geliyor.

Edirne'nin Osmanlılara geçiş yılı tartışmalıdır. Edirne'nin alınış tarihi olarak Halil İnalçık 1361 yılını kabul eder, 1960 yılında da şehrin alınışının 600. yılı kutlanmıştır.* Edirne 1. Murat zamanında Osmanlı İmparatorluğu'na katılır. Yıldırım Beyazıt sonrasında, Fetret döneminde şehzadeler arasında el değıştirmiştir. Devleti toparlayan II. Murat da Bursa, Ankara ve Şam'dan Edirne'ye Yahudileri getirmiştir. Bunlar Türkçe bildiklerinden şehirdeki Yahudilerin Türkçe öğrenmelerini sağlamıştır.

1454'te Edirne'den İzak Sarfati adlı, Fransız kökenli Alman Yahudisi bir din adamı, iki yeni göçmenin önerisi üzerine Avrupa'nın önde gelen Yahudi cemaatlerine bir sirküler yollar.** Bu mektupta Osmanlı topraklarındaki Yahudilerin rahat yaşamlarını, "Burada diktiğiniz ağacın gölgesinde oturur, çocuklarınızı istediğiniz renklerde giydirebilirsiniz. Kimse morartıncaya kadar dövmez." sözleriyle anlatır, göç ederek gelmelerini önerir. Böylece İberik göçünden önce Eşkenaz Yahudileri gelir.

Dünyada sayıları azalmış, İstanbul'da yüz kişiyi geçmeyen Karaylar, Bizans döneminde ve 16. yüzyıla kadar Edirne'de aydın bir toplum oluşturdular.

Edirne ilim merkezi sayılırdı. Karaylar içinde dinî olduğu kadar, farklı alanlarda da eser bırakmış değerler yetişmiştir. Elishah ben Moses Başyazı, Caleb Afendopulo, Yuda Abraham ben Jacob Bali vb. İstanbul'un fethinden sonra, Fatih'in emriyle, Edirne'deki Karayların büyük bir bölümü İstanbul'a sürgün edilmişler, merkezleri İstanbul olmuştur. Karaylar bir tek Tevrat'ı kabul eder, onun yorumu olan Talmud kitabını kabul etmezler. Bu yüzden Edirne'den sürgün edilenleri, Rabbanit denilen diğer Yahudilerin bir kesim uleması dışlamışlardır. Hahambaşı Elişa Mizrahi bağdaştırıcı

* Bkz. Ankara Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1993, s. 43

** Mektup: Bibliotheque - National Paris Anciens Fonds No. 291

davrandıysa da arkası gelmemiştir. Osmanlılar da onların ayrı bir cemaat başı seçmelerini kabul etmiştir. Geçen yıl TRT’de Baltık devletlerindeki Karayları tanıtan bir programın yemekler faslında, börek yapan bir kadının görüntüsünde Edirneli annemi görür gibi oldum. Börekas denilen küçük böreklerin kenarlarını aynen annem gibi maharetle kıvrıp dantelleştiriyordu. Oysa artık bir bardakla kesip işin kolayına kaçılıyor. Bu yıl İstanbul pastahane ve kahvelerinde börekitas -küçük börekaslar- satılmakta ve rağbet görüyor. Genelde içi patlıcanlı peynirli veya patatesli peynirli olan bu Yahudi börekleri beğeniliyor ve çok satılıyor. Börekitas küçük börek demek. Evvelce daha büyük ve etrafı kıvrır kıvrır yapılıyor, şişmanlamak korkusundan olsa gerek, daha bir ki-
barlaştı, küçük yapılır oldu.

Börekitas sözü geçtiğinde hep yapıışı sorulur. Anlatayım: Bir ölçek zeytinyağ -zeytinyağı fazla olsa da olur sızma değilse- bir ölçek su, bir tutam tuz kaynatılır. Ateşten alınarak, sıcakken un katıp karıştırılır, ezilir. Soğuyunca da yoğrulur. Hamur kulak memesi yumuşaklığında olmalıdır. Diğer yandan iç hazırlanır. Közlenmiş, süzgeçte suyu süzülmüş patlıcanın içine beyaz peynir, arzu edilirse biraz rendelenmiş kaşer eklenir veya patates püresi içine peynir konup bir iç hazırlanır. Unlanmış bir ekmek tahtası üstüne evvelce topak topak yapılmış hamur parçacıkları ince açılır, ortasına iç konur, bir ucundan kaldırılıp bastırılmadan örtülür. İnce belli bir çay bardağıyla kenarları bastırılarak kesilir. Üstüne yumurta sarısı sürülüp biraz peynir rendesi eklenip fırına verilir. Özellikle patlıcanlıları tavsiye olunur.

Edirnelilere özgü aynı hamur ve içle üstü açık, dört köşe yapılanlara *kezadas*; küçük dikdörtgenler şeklinde, tamamen kapalı, içi kavrulmuş soğanlı kıymalı böreklerle de *pasteles* denir. Aynı hamur bir yuvarlak tepsiye yayılıp içine patlıcanlı iç konarak, üstü hamurla kapatılır, pişirilir. Buna da *tapada* denir. Çay sofrasında kek gibi durur. Tapada sözcüğünün ikinci bir manası tesettürlü hanım demektir.

Karaylar özellikle İberik Yahudilerinin göçünden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda kalamadılar. Kırım'a, Avrupa'nın kuzeyindeki Baltık ülkelerine göç ettiler. Hazar Türkleriyle kaynaşarak bugünkü Karayları oluşturdular. Günümüzde İstanbul'da sayıları ancak yüz kişiye varır. Ayrı sinagogları, hocaları, mezarlıkları vardır.

* * *

Engizisyon sonrası İberik'ten gelen aydın kişiler, Edirne'de yüksek bir din okulu olan Yeşiva'yı açarlar. Buraya başka ülkelerden talebeler, hocalar gelir. Buradaki ünlüler arasında bu şehirden feyz alan, yapıtlarını burada oluşturan, cuma geceleri tüm dünya sinagoglarında söylenen Leha Dodi ilahisinin söz yazarı, din adamı S. ben Mose Alkabetz (1505 - 1584) ve koyduğu bazı ana kurallara göre din uygulamaları sürdürülen Yosef Caro (1488-1575) vardır.

16. yüzyılda şehrin Yahudi nüfusu artar. Geldikleri yere göre adlandırılıp sekiz ayrı "cemaat" başlığı altında resmî kayıtlara geçer, ayrı sinagoglar açar, çeşit çeşit yardım dernekleriyle de örgütlenirler.

Hatıratlarında bu şehri de konu eden H. Dernschwam* ve R. Lubenau'ya göre Yahudiler orada şarap işiyle uğraşmaktadırlar. Ayrıca eğlence sektöründe sonu "baz"la biten her çeşit hünerli gösteride (hokkabaz, cambaz vb.) baştadırlar. 1559'da Edirne'deki ilk matbaayı açarlar.

Edirne o yıllardan sonra süratle gelişir. Bir tıp medresesi, sonradan Edirne Şifahanesi olarak tıp literatüründe önemle yer alır. Şifahane gibi ümit verici bir sözcük varken hastane sözcüğü nereden çıkmış ki? Bir şifahanenin kapısından içeri adımını atan hasta, derdine şifa bulacağı yere vardığını duyumsar, rahatlar. Hasta ve hastanenin birbirlerine

* H. Dernschwam: Bohemyalı seyyah. İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü 1923'te yayımlandı.

olan bu bağılıkları sevimsiz gelir bana. Latince kökenli hiçbir dilde de bu türemişlik, bildiğim kadarıyla yoktur. Hastane Latince bir konaklama yerinden türemiştir o dillerde.

Edirneli Yahudi saray doktorlarından söz edilse de bir tek 1678'de burada ölüp gömülen Yehuda Hamon'u Edirne'yle ilişkilendirebiliriz. Onun saray hekimliği IV. Mehmet zamanına rastlar. Bu sultan, Edirne'de yaşamayı severdi. Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en huzursuz yılları onun dönemine rastlar. Annesi Turhan Sultan ve maiyetindekilerle, İstanbul-Eminönü yangını sonrasında Yahudilere davranışı ve Yahudi saray hekimlerini Müslümanlığa zorlayışı bizi bu yargıya vardırır.*

* * *

Mimar Sinan'ın dev yapıtı Selimiye ve görkemli kervan-saraylarıyla şehir daha da ünlenir. Edirne, Sabetay Sevi olayı nedeniyle de kendinden söz ettirir. Mesih iddiasına inananların çoğalması ve Sevi'nin padişahın yerine geçeceği iddiaları resmî makamların da dikkatini çeker. Sevi, Gelibolu'dan apar topar getirilir. 1666'da Edirne'de, sarayda Padişah IV. Mehmed'in özel yerinden izlediği bir celsede yargılanır. Oklarla çeşitli silahlara hedef olup sağ kalırsa mesihliği kabul edilecektir. Bazı kaynaklara göre Sabetay Sevi'nin çevirmenliğini saray hekimi Hayatizade Mustafa Fevzi Efendi yapar. Bu hekim Musevî asıllıdır. Mose Abravanel olarak ünlüyken, saray hekimi olduktan sonra Müslümanlığı kabul etmek durumunda kalmıştır. Çevirmenlik süresince Sabetay'ı etkilediğini, yol göstermiş olabileceğini ileri sürenler tabii ki var. Sabetay mesih olduğu iddiasını geri alır, Müslümanlığı kabul eder. Aziz Mehmed Efendi adını alır. O zamanlar Müslümanlığı kabul edenler ödülendirilirdi. Sevi de, Sarayın ka-

* Bkz. Marc David Baer, *The Ottoman State Non Muslims and Cnversion o Islam in Late Seventeen Century Volume*, Doktora tezi, Chicago, Illinois, June 2001, s. 120.

pıcıbaşılığına atandı ve aylığa bağlandı. Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre, Müslüman uleması, bu konuyla ilgili yargılamada dikkatli olup Sevi'yi özellikle Yahudilerin gözünde ne bir aziz ne de bir mazlum -martyr- durumuna düşürmemeye dikkat etmiştir.

Yargılama sonrasındaki yaşamı Müslümanlıkla Yahudilik arası bir gidiş geliştirdi. Yahudiler bu durumu, bir göl balığı olan sazan balıklarının suda yüzüşüne benzeterek, onun inancına bağlı olanları eskiden sazanikos -küçük sazanlar-diye adlandırırlardı. Bir zamanlar onlardan muamin diye de söz edilirken, günümüzde dönme veya Sabetayistler, Selnikliler gibi sözcükler kullanılmaktadır. Osmanlı Yahudilerinin üstünde bu olayın etkisi büyük olmuştur. Bir kırılma noktası sayılır. Cemaatin ileri gelenleri korkup yeniliklere karşı koymuşlar, eğitimi kısıtlamışlar, yurttaki azınlıklar içinde cemaatlerinin en fakir, en cahil duruma düşmelerine neden olmuşlardır.

* * *

Anlaşılan İstanbul başkent olsa da padişahlar Edirne'de yaşamayı sever, zaman zaman orada kalırlardı. Özellikle bazı düğün ve sünnet törenlerini, günlerce süren görkemli kutlamalarla Edirne'de yapmayı yeğlemişlerdir. Bunlar bir şenlikten öte, çok boyutlu incelenmesi gereken kültür olaylarıdır. Bu şenliklerde Yahudi oyuncu sanatkarlar hep vardır. Şenliklerin en ünlüsü IV. Avcı Mehmed zamanındaki sünnet düğünüdür. 1675'teki bu şenlikte, yüz kişiyi aşan bir seyirlik topluluk olan Edirne Yahudi Kolu'ndan başka, İstanbul'dan geldiği anlaşılan Yahudi Samurkaş Kolu da ünlü Zina oyununu sergilemiştir. (Oyunda konu edilen zina olayı kadının recmi ile sonuçlanmadığı gibi komikleştirilmiştir de. Kadın da erkek de başlarına bir hayvan işkembesi geçirilip bir eşeğe ters bindirilip sokaklarda gezdirilmek suretiyle cezalandırılır.)

O zamanlar kol diye adlandırılan, Yahudilerden oluşan bir oyunculuk ve hüner grubunun Edirne'de var olabilmesi, zamanın toplumu hakkında da bir fikir vermektedir.

Gene aynı yıllarda Maftirim denilen, varlığını hâlâ koruyan dinî musiki korosu ilk olarak bu şehirde kurulur.

18. yüzyıl başında Edirne'ye gelen İngiliz elçisinin hanımı Lady Montegue, Yahudileri anlatırken olumsuz ifadeler kullanır. Yahudilerin, o günlerde varlıklı ve paşa gibi gözde, zamanın ileri gelenlerinin yanında, imtiyazlı kişi kimliğiyle çalıştıklarını vurgularken yadırgar gibidir. Yazılarında Edirne'yi ele almış olan Montegue  nemsenirdi. Onu anmak, onurlandırmak istercesine, şehrin düşmandan kurtuluş günü törenlerinde bir faytona kurulmuş, Lady Montegue gibi giyinmiş, elinde güneş şemsiyesi olan bir genç kız etrafı selamlayarak geçerdi...

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Ruslar şehri bir süre ele geçirirler. 1878-79 yıllarında da ikinci kez zapt ederler. 1850'de Edirne'de Portekiz'den gelen Yahudilerin olanakları çerçevesinde eğitim verilen yeni bir okul oluşturulur. Beş yıl süreyle hem Fransızca hem de İbranice eğitim verilir. Bu arada Maskil* aydınlanma fikirleri de aşılanmaya çalışılır. Din  çevreler bu tür fikirleri sakıncalı bulduğundan okul kapanır.

1873 yılında bir Ermeni'nin ortada g r nmeyişinin ardından, nehirde boğulup öldüğü ortaya çıkar. Hristiyanlar buna inanmaz. Yahudilerin, kanını almak, Hamursuz ekmeklerine katmak için öldürdüklerini yayarak halkı galeyana getirir. Olay bir Kan İftirası'na döner. Yahudilere sataşmalar olur.

1892-1895 yılları arasında hukuk mezunu bir Yahudi, Robert Mizrahi Edirne'de yüksek bir devlet memuru olarak vazife görür. Fransızca tuttuğu g ncesinin erişebildiğim bölümünde, zamanındaki iki valinin yönetiminden söz eder. Bu

* Maskil: Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerine paralel olarak Yahudiler'de görülen Reformist hareketin başını çeken aydınlar.

günlükte Edirne Yahudileri hakkında da bilgi olmalı.* Kanlı Makedonya isyanları ve Selanik Olayları'nda Yahudiler de Müslüman halk kadar mezalime uğrar. 1912'de Edirne'yi Bulgarlar ele geçirir. Bu durum hem Makedonya'dan hem de Bulgaristan'dan göçlere neden olur. Edirne'de Yahudi nüfusu artar, yirmi binin üstüne çıkar.

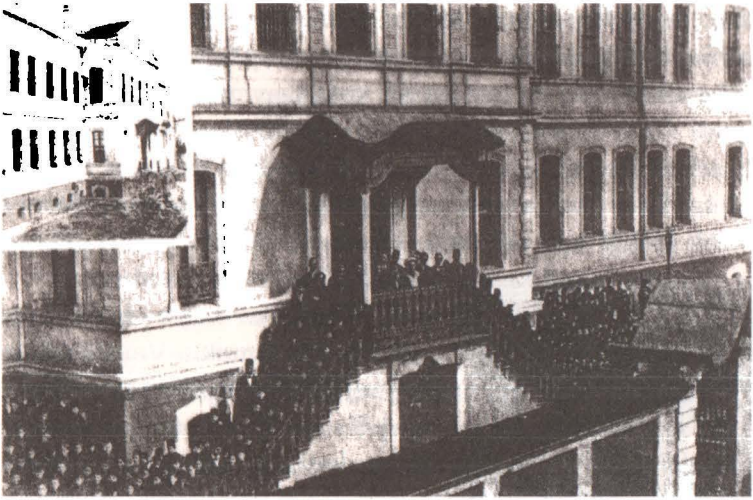
* * *

Osmanlı İmparatorluğu dahilinde ilk Alliance okulları 1867'de erkeklere, 1870'te kızlara olmak üzere Edirne'de, Macar göçmen, ünlü sosyolog Şarkiyatçı Yozef Halevi (1827-1917) önderliğinde açılır. Bundan evvel de okullar vardır. Eğitim o yıllarda çok önemsendiğinden, bu okulun açılması resmî makamlar tarafından çok olumlu karşılanır. Okulların açılış-kapanış törenleri veya etkinliklerinde, mülki erkân hep davete icabet eder, hazır olurdu. Edirne Yahudileri çocuklarının eğitimi, yabancı dil öğrenmelerini öylesine önemserdi ki, bazı öğrencilerin etkilenip Hristiyan olmalarını göze alarak çocuklarını yabancı okullara gönderirlerdi.

Masraflar karşılanamadığından, binanın da giderek harap olmasından 1913'te Alliance kızlar okulu kapanır, karma eğitime geçilir.

Alliance okulları, merkez Paris'in denetimi ve büyük çapta sponsorluğu altındaydı. Okul müdürü merkeze muntazaman mektupla rapor gönderirdi. Fransızca ağırlıklı, Fransız kültürü doğrultusunda bir müfredat uygularken, bir sanat okulu gibi de, öğrencilerin el emekleriyle geçimlerini sağlayabilecekleri atölye çalışmaları yapıldı. Alliance kurucularının bir amacı da Yahudilerin Türkçe öğrenmelerini sağlamaktı. Bu sayede Yahudiler Türk toplumuyla entegre olabilecek ve diğer azınlıklardan geri kalmayacaklardı.

* Prof. Atilla Çetin bu günlüğün Münir Zincirli tarafından tesadüfen bulunduğunu yazıyor. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S: 24.

Edirne'deki Alliance okulu

1890'da Alliance okullarından mezun olanlar, Cercle İsrailite adlı bir okuma kulübü kurdular ve zamanla kültür alanında başarılı çalışmalar yaptılar. Bunların arasında bin ciltlik bir kütüphane oluşturup okurlara ödünç kitap verme hizmeti de vardı.

Bazen, Paris'teki merkeze karşı koyan, kafa tutan okul yöneticileri de olurdu. Paris'te bulunan ve araştırmacılara açık tüm bu yazışmalar, bu zengin Alliance arşivi, Edirne'deki yaşam hakkında oldukça bilgilendiricidir. Özellikle kız okulunun müdiresi Madam Guéron'un, Edirne'nin 1912-1913'teki feci kuşatma yılını nerdeyse günü gününe, büyük bir üzüntü içinde kaleme alışı, tarihi bir belge niteliğindedir.*

Madam Guéron özel yaşamında tasvip edilmeyen ilginç davranışlar sergiler: Kocasının intiharından altı ay sonra bir öğretmenle ikinci evliliğini yapar. Hoş, böyle bir olay günü-

* Bkz. *Journal Du Siege Dandrinople*. Les Editions Isis, Istanbul, 2002.

1912 kuşatmasını gezgin tarihçi Gustave Cirille de yazmıştır. Ünlü İtalyan tiyatro yazarı ve fütürizmin öncülerinden Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944) de *Zang Tumb Tumb* adlı manzum bir tiyatro eserinde muhasarayı anlatmıştır.

müzde de dedikodulara, kuşkulara neden olabilirdi... Madam Guéron, dediği dedik, geçimsiz, cemaat yöneticileriyle ihtilafa düşen biri olsa da gerçek bir vatanseverdir. Toplayabildiği on yedi dikiş makinesiyle, okulda gönüllülerden bir ekip kurar, askerlere çamaşır diker, kız talebelere hastane için bandaj hazırlatır. Askerlerin yattığı hastaneyle ilgilenir. Şehirde yiyecek kıtlığı had safhada iken hastanedeki yaralı askerler için evlerden reçel kavanozları toplar.

Bir şehri muhasara etmek... İnsanlarını yavaş yavaş açlıktan, hastalıktan kırdıra kırdıra öldürmek... Ve ordusunun iase yollarını kesmek, onu aç aç savaşmaya mecbur etmek. Şehrin tepesinde o yıllara ait bir savunma hattı, günümüzde heykelden savaşçılarıyla canlandırılmış, bir müzeye dönüştürülmüş. Yer yer günlük yemek listesi, karavana tablosu asılmış. Bu kadar yetersiz bir beslenmeyle nasıl da kahramanca savunmuşlar Edirne'yi!

* * *

Şeker öylesine bollaştı, öylesine tüketilir oldu ki, tıp dünyası bunu kara listeye aldı. Tatlandırıcılar şekerin tahtına oturdu. İnsan bünyesine yararı hiç mi yok?

İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olmamıza rağmen, silah altında yarım milyona yakın kişi vardı. Erata, şeker yokluğunun neden olabileceği hastalıklara karşı pancar yedirildiği söylenirdi. Şeker öylesine az bulunurdu, öylesine pahalıydı ki. Şekerin yerini tutması için incir, kuru üzüm yenirdi. Muhasara sonrasında Bulgarlar galip geldi. Bulgar Ordusu halka şeker dağıta dağıta, sokaklarda resmi yürüyüşe geçti. Yahudiler üzgün ve tedirgindi. Bulgarlarla temastan kaçınıyorlardı. İşgal ordusu kumandanı, o zamanki Edirne Hahambaşısı Becerano'yu* makamına çağırıp Yahudilerin tutumunun nedenini sormuş. Becerano şöyle açıklamış: "Ka-

* 16 dil bildiği rivayet edilen hahambaşı.

dının biri büyük bir aşkla sevdiği eşini kaybetmiş, ortada parasız pulsuz kalakalmış. Geçim derdi yüzünden kadını evlendirmişler. O da çarnaçar kabul etmiş. Yahudilerin durumu da bu.”

* * *

Bu çalkantılı yıllarda Trakya Yahudi erkeklerinin, iş için ailelerini geride bırakarak, Amerika'ya gittiği görülür. Örneğin annemin kuzeni Mose Biçaçi Amerika'ya gider. Hanımı evde, sırmalı kurdele imalatıyla aileye bakar. Dediklerine göre Mose Amerika'da birkaç yıl kaldıktan sonra bir yastık dolusu altınla ailesini almaya gelir. Hanımı da annesi de kalmak için diretince tek başına Amerika'ya döner. Bir süre sonra gene gelir, aynı senaryo tekrarlanır. Aileyi ikna edemez. Edirne'de birkaç yıl kaldıktan sonra Samsun'a yerleşir. Birkaç yıl orda kaldıktan sonra ailece İstanbul'a gelseler de, bu sefer kızlar ağır basar, tekrar Samsun'a dönerler. Bu da 20. yüzyılın başında Yahudi bir ailenin göçebe yaşamının hikâyesidir.

* * *

Beyaz yakalı hanım, beş çocuklu Sara Biçaçi'dir. Kayınvalidesi, eltisi ve görüncesinin de yer aldığı bu fotoğraf Amerika'ya çalışmaya giden Mose Biçaçi'ye gönderilmek üzere çekilmiştir.

1919-1920, Edirne.

Balkan Savaşı'nda Yahudilerin de şehitleri, gazileri olur. Savaş Ladino şarkılarına vatanseverlik ve acıyla yansır.

La Tunca korye de sangre sin pekado.

...

*İjikoş keridos yora la manziya /
Ke amargo la muestra patriya*

Tunca nehri günahsız kanlarla akıyor

...

*Sevgili çocuklar vatanımızı /
Acıya boğan felakete ağlayın.*

Annemden duyup bellediğim bu şarkının melodisi acıdır, sözleriyle örtüşür. Zaman zaman mırıldandığımda tüylerim diken diken olur.

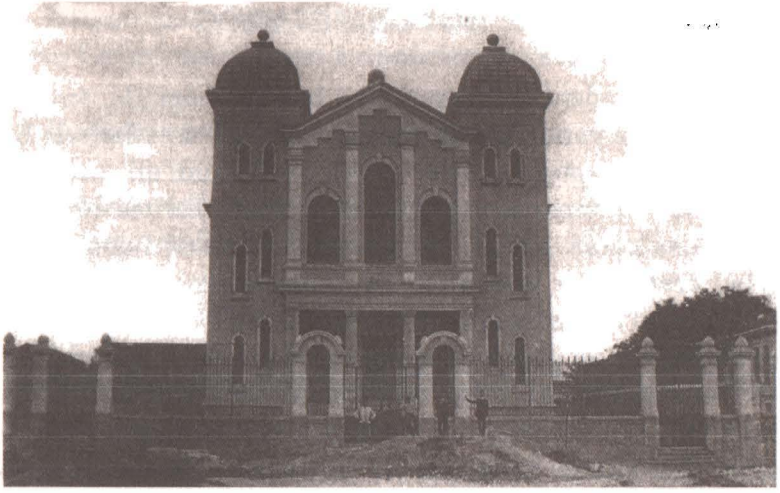
Bir düet, bir balad olan başka bir şarkıda ise Balkan savaşlarında Osmanlı ordusunda dragoman -çevirmen- olarak vazife görürken esir düşen ve yedi yıl sonra dönebilen askeri eşi tanıyamaz, kocası hakkında bilgi edinmek üzere sorular sorar. Adam durumu anlamak, karısını sınamak ister, kocasının kolları arasında öldüğünü ve son anında ikisinin evlenmesini vasiyet ettiğini söyler. Kadın “Yedi yıl bekledim. Bir yedi yıl daha bekleyeceğim... On dört yıl sonra gelmezse de gene hiç ama hiç evlenmeyeceğim.” der. Şarkının sonu tabii mutlu biter...

SİNAGOGLAR VE BÜYÜK SİNAGOG

1905'te nedeni tartışmalı olan büyük yangında, varolan 13 sinagog da yanar. Bu da yangının Yahudi semtlerinde büyük tahribat yaptığını gösterir. Pek çok Yahudi aile evsiz kalır. O yıllarda toparlanmaya çalışan yöneticiler tek bir sinagog yapma kararı alırlar. Avrupa ülkelerinin de maddi katkısıyla, Fransa'dan getirtilen bir mühendisin planına göre, 1907'de eski bir sinagogun ön tarafında Edirne'nin, hattâ imparatorluğun en görkemli sinagogu inşa edilir. Burada ısıtma olmadığından kış günü millet paltoyla otururdu. Yanbaşında bulunan, *midraş* denilen küçük bir sinagogda soba yandı. Son yıllara kadar bu yer kullanıldı. Büyük sinagoga ancak cemaatin elit tabakası, zenginleri kabul ediliirdi. Sosyal duruma veya mesleklere göre küçük sinagoglar da vardı; hamallar sinagogu gibi.

1970'te olmalı, Avrupa dönüşü Edirne Sinagogu'nun kapısına vardığımızda şaşır kalmıştık. Birkaç gün önce, Viyana'da, bir sanat eseri gibi gördüğümüz sinagogun benzeri önümüzde harabe gibi, ama bir bütün olarak duruyordu. Kapıdan girdiğimizde kanat çırpışlarından oluşmuş bir koro karşıladı bizi. Başımızın üstünde güvercinler kaçar gibi uçuşmaya başladı. Bizleri yadırgamaları kısa sürdü. Kondukları, uçtukları yüksekliklerden bizleri süzer gibiydiler. Mabet artık onlarındı... Kırık tepe camlarından, kubbeden girip çıkıp mekâna yerleşmişler, imparatorluklarını kurmuşlardı. Aynı hafta *Şalom Gazetesi*'nde, bu konuda çağrı niteliğinde bilgiçe (!) bir yazım çıktı. Aklımca yerine getirilmesi kolay bir öneride bulunuyordum! Cam yerine oralara ucuz tarafından tel geçirilebilirdi. Kanımca yağmurdan, kardan çok kuşlar zarar veriyordu... Anlaşılan o yıllarda sinagog, miyadını doldurmuş, çökmesi normal, sıradan bir bina olarak görülüyordu.

Yahudiler dünyanın dört bir tarafına yayılsalar da doğ-

Edirne'deki Büyük Sinagog'un inşaat bitme aşamasındayken çekilmiş bir fotoğrafı.

dukları yeri unutmazlar. Tarih boyu bin kişilik bir toplumu aşamamış olan Ankara Yahudileri, birkaç yıl önce sinagogları tamirat gerektirdiğinde, en başta İsrail'den olmak üzere para gönderdiler... Edirneliler eli sıkı olarak tanınırlar ama tamiratı yaptırmamalarını sırf bu niteliklerine bağlamak haksızlık olur. Mantıklıdırlar. Belki de haklıdırlar. Kimin için onarılacaktı, kim kalmıştı ki? Hem birçoklarının göçü zorunlu ve acı doluydu. Kolay mı muhacir olmak, yerinden yurdundan olmak, yaban elde geçimini sağlamak?

Nereye giderse gitsin, kendini gurbette hisseder kişi. Gene de mabet bu kadar büyük olmasaydı, cemaatin akarı yeterli olsaydı ve şehrin o zamanki yöneticileri şehrin geçmiş dokusunu koruma duyarlılığını gösterebilirlerdi, o sinagog bir anıt gibi ayakta kalabilirdi.

1980'de Yahudi cemaati diye bir toplum kalmayınca, Edirne Vakıflar Müdürlüğü yasal hakkını kullanarak, bakımsız kalmış, yıkılmaya yüz tutan sinagoga el koyar. Trakya Üniversitesi restorasyona girip sinagogu şehre kazandırmak istese de bütçesi elvermez. İstanbul Yahudileri de bir

konserle para toplamaya çalışırlar, ancak toplanan para yetersiz kalır. Evkaf tekrar sahiplense de sinagog bakımsızlıktan çöker. Günümüzde bahçesinde inşa edilen binaların arasında, bir tek ön cephe kalmıştır o sanat eserinden. Oysa turistlere gösterilen bu tek duvar, şehre zenginlik katacak bir anıt, iftiharlık bir müzeye dönüştürülebilirdi...

* * *

Edirneliler herkese tipine, yaşayışına uygun bir lakap yakıştırmaya pek meraklı olduğundan, annemin dedesine de Natanuç Ponpozo demeye başlamışlar... Annem özellikle yaşlı bir Edirneliye soyunu sopunu belirtmek istediğinde gururla "Natanuç Ponpozo'nun torunuyum" derdi ve mesele kalmazdı. Natan adına eklenen uç ekini anladık, yaşlılık, saygı belirtisi bir ek... Ama soyadı olan Malki yerine neden Ponpozo? Meddah, bestekâr, şair olan Natan'a halk arasında konuşulan Ladino dilinde "Natanuç el Kompozitor" diyeceklerine, Edirnelilere özgü azizliğe uğramış, tiye almışlar, "Natanuç Ponpozo" demişler. Soyadını unutturmuşlar. O da matrağına adı geçtiğinde veya bir yazışmada "Natanuç Pon-

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ
Prof.Dr. Osman İNCİ

Trakya Üniversitesinde restore edilecek Edirne Büyük Sinagog binası yararına düzenlenen **ERENSYA SEFARADİ** müzik topluluğunun **ÖZGÜN SEFARAD MÜZİĞİ** konserini onurlandırmanızı saygı ile diler.

TARİH: 11 Ocak 1998

SAAT : 20.00

YER : Atatürk Kültür Merkezi Konser Salonu- Taksim/İstanbul

Trakya Üniversitesi'nin Büyük Sinagog'un restore edilmesi için düzenlediği
konser davetiyesi, 1998

pozo / *El ke nunka tuvo repozo* -huzuru tatmamış kişi” cümlesini de eklermiş.

Annemden yaşça hayli büyük, annemle baba bir, anne ayrı teyzem Bienvenida, Natanuçó’nun torunu değildi. Ama sözü edildiğinde dayanamaz, onun hem besteleyip hem de sözlerini yazdığı bir şarkıyı söylemeye başlardı... Sözler bana ilginç gelir, aşktan değil günün ekonomisinden söz eder, fikir verir...

*El kaviko ya suvyo
A trendaydoz i medyo
Tosta garvanso i beve
Por ke non ay remedyo
Sin untar pan i medyo
No vos puedei pasar
A mi garvon çera
Kreyemeş un poko
Ke ya va salir loko....*

Çevirisi:

Kahvecik

Fırladı otuz iki buçuğa

Yok başka bir çaresi

İş kaldı nohut kavurmaya

İçmeye

Bir buçuk somun ekmeği

*Bandırmadan da doymuyorsunuz**

Çıra gibi yanan kömüre döndüm

Az bir anlayın halimden

Çıldırmaq üzereyim ben

* Çocukluğumda yayvan porselen kâselere doldurulmuş kahveye, kalın kesilmiş veya koparılmış ekmek parçalarını bandırarak kahvaltı eden yaşlı bir iki hanım anımsıyorum. Eski bir alışkanlık olduğu kadar o yıllarda dış problemleri olanların çokluğundan da olabilir.

Şiirin bir sonraki kıtasında sabundan söz eder. Sabun imalatıyla da ünlüydü Edirne. Hâlâ imal edilen, insanı aldatacak kadar gerçekçi bir şekilde meyve şekillerine benzetilen sabunlar Edirne'den gelen hediyelerdendi. Çocukluğumda bazı yemek masalarının ortasında, büyük tabaklarda bu sabunlar sergilenirdi.

Bazı şarkı sözleri açıklayıcıdır, düşündürücüdür, hep önemsemişimdir. Antik Çağ'daki komediler gibi abartı da olsa, gerçek yaşamı anlatır. Örneğin Natanuço da, uygunsuz veya söz edilmeye değer bir durum olduğunda hemen şarkıya dökermiş. Annem, evli bir adamla genç bir kadının aşkını, Meriç kıyısında buluşmalarını anlatan, anonim diye bilinen ünlü "Esterina Sarfati" şarkısının onun eseri olduğunu söylerdi! Şarkı kimin olursa olsun yaşamdan bir kesiti, toplumun olaya bakış açısını, değer yargılarını yansıtır. Bir gezinti yerinde, nehir kıyısında dile düşeceklerini bile bile gezmek... Hoş o zamanın Yahudileri şehirlerini Paris'le kıyaslamayı çok sever, Edirne'ye de "Küçük Paris" derlerdi ve gururlanırlardı.

Nehirler şehirleri suyla, yeşille taçlandırır. Ama taşıtığında yıkar, yutar, geçer... 1890'larda Tunca bir anda coşmuş, yatağına sığmamış, taşmış. Önüne çıkan bir adamı kapıp götürürken, iyi bir yüzücü olan Hayim Razon adında bir arkadaşı onu kurtarmak üzere suya atlamış. İki de boğulmuşlar.

Bir toplantıda yüzücülükten söz açıldığında, annemin Samsun'da yaşayan Edirneli kuzeni Moses Biçaçi "Denizde yüzmek de iş mi! Bizler Edirne'de nehirde yüzerdik." deyip böbürlenince şaşırmıştım. Zormuş nehirlerde, tatlı suda yüzmek. Spora meraklı Yahudi gençleri 1900'lerde nehirlerde yüzer, yarışmış. İsrail'e ilk göç edenlerden, yüzücülüğüyle ünlü sporcu bir gence, ön dişleri altın kaplama olduğundan Altın Dişli lakabını koymuşlardı... Altın Dişli, sadece denize değil, kuyulara düşen çocukları da kurtarmasıyla tanınırmış.

Natanuço'nun evi, yüksek duvarlarla çevrili bir bahçe içindeymiş. Bahçede bir asma ağacı mı, bir sarmaşık mı öylesine gelişmiş ki Natanuço duvarda bir delik açıp dalın birini dışarıya çıkarmış. Zamanla duvarı saran yeşillik sokağa da güzellik katmış mı bilemiyeceğim ama, Edirneliler belden aşağı bir yakıştırma yapıp yaymışlar: "Natanuço dışarı çıkarmış."

Bahçe içinde bir ev. Lady Montague de, günümüz akademisyenleri de, Edirne'nin bahçeli evlerinin kentle bir uyum içinde bütünleştiklerine dikkat çekerler. Halen iki Musevi ailenin yaşadığı bu şehirde, bazı eski Yahudi evleri, bizleri gezdiren rehberlere göre günümüzde de farkedilebilirmiş. Bu iki üç katlı ahşap evlerin sokak kapılarına, birkaç basamakla çıkma olanağı varken, hafif dönen bir düzenleme sonucu yedi basamakla çıkılıyor. Rehberler bu durumu haftanın yedi günüyle ilişkili olarak açıklasa da, 86 yaşındaki Nissim Eskenazi'ye göre bu durumu genelleştirmemek lazım. Eskenazi, 1950 sonrasında satın aldığı, hanımı Sol'un anneannesine ait, Cumhuriyet Caddesi'ndeki dört basamakla çıkılan evi örnek olarak gösteriyor.

* * *

Anneannemin ölümünden bir süre sonra, küçük oğlu Sami dayım da Küba'ya gider. Türkiye'den ayrıldıktan kırk yılı aşkın bir süre sonra, 1960'ta, Castro'nun başa geçmek üzere olduğu günlerde, Ankara'ya gelip bizde birkaç gün kalmış, gittikten az sonra da ölmüştü. Aile Miami'ye göç etmişti. Birkaç yıl önce anne babalarının yurdunu görmeye geldiklerinde tanıştığım kuzenlerim, ağız birliği etmişçesine "Türkiye'yi gördü ya, mutlu öldü." diyorlardı. Öylesine çok anarmış. Alaturka müzik hasretiyle gelmişti Türkiye'ye. Ne gazino ne plak beğendirebiliyorduk, taa ki dükkânın birinin deposunda çok eski taş plaklar bulana kadar. Tabii tümünü özel olarak ambalajlatmış, satın alıp götürmüştü... Tipik bir Yahudi göçmeni.

Ülkemizde 1930'lu yıllarda "Türkçe Konuş" kampanyası başladığında, Yahudiler İspanyolca konuşmakla suçlanırlardı. Göçten itibaren, dört yüz yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen Türkçe konuşmuyor olmaları olacak iş değildi.

Elli yıl önce İsrail'e göç edenler evde hâlâ Türkçe konuşup bizim TV kanallarını seyredip sinemalarda Türk filmlerini kaçırmıyor, yaz tatillerini de Antalya'da geçiriyorlardı. Evet buradan İspanya kökenli Yahudi olarak gittiler, orada Türk kesildiler... Durumu izleyen, araştıran yabancılar hep öyle söylerler.

Dayım da, ailece bildiğimiz gibi Natanuço'nun varlıklı olduğunu, Viyana'yla ipek ticareti yaptığını söylemişti. İpek deyince Bursa gelir akla. 1891 yılında, soyadı Papu olan Edirne Musevi Hastanesi'nin müdürünün bir çiftliği, bir koza yetiştirme merkezi ve bir ipek imalathanesi varmış. 1925 yılı Edirne Ticaret Erbabı kayıtları arasında Mosse Taranto adında bir tüccarın, Rüstem Paşa Hanı'nda koza ve zahire işini yaptığı yazılıdır. Aynı yılda Yahudilerin koza satılan pazardan alım yapmaları yasaklanır. Fiyatlar düşer. Üretici köylüler zarar etmeye başlar. Köylülerin şikâyetleri ve baskıları sonucu yasak kalkar. Yahudilerin alım yapmaları sağlanır, fiyatlar normale döner. Bu da Yahudilerin piyasada ne kadar etkili olduğunu gösterir.

Dayım, Natanuço'nun, Viyana'da ticaretin yanı sıra, Yahudi basınında, aylık bir dergide yazı yazdığını söylemişti. Bu bildiğimiz bir şeydi, ama hangi isim altında yazıyordu? Derginin adı neydi? Sormamıştım. Araştırmak gerekir.

Annem ise onun bir "Cugeton - Meddah" olduğunu söyler, saraya bile girip çıktığını eklerdi. Cugeton meddah mı demekti yıllar önce? Onu anımsayan yaşlılar da annemi doğrular. İlk topluluklarda anlattıklarıyla milleti gülmekten kırıp geçirirmiş. Ancak sözleri üzerine düşünüldüğünde bunların aslında bilgece olduğu anlaşılırmış. Bir keresinde gittiği kalabalık bir toplantıda bakmış, herkes küme küme ayrıl-

miş, aralarında konuşuyor. Yeni geleni ne gören ne hal hatırlayan var. Bir iskemle çekip bir duvarın karşısına oturmuş, duvarla konuşur gibi pantomime başlamış. Bir süre sonra topluluk işin farkına varıp onu seyrederken durumu da kavramış.

Kitabın kapağında görülen resmin orijinalinin dört bir tarafını, pli pli, ince ipekten bir su çevrelerdi. Tepesinde de bir küçük kafa. O oyuncak kafanın boynunun etrafında da pli pli geniş kırmızı bir yaka vardı. Yüzü kireç beyazı, tepesi kara bereli, Fransızların Pierro dedikleri folklorik kişinin benzeri bu küçük kafa, neden oraya uygun görülüp yapıştırılmıştı? Babamın evinde resme her baktığımda “Au claire de la lune, mon ami Pierrot” isimli Fransız folk şarkısını anımsar, mırıldanırdım.

Yahudilerde isim öylesine önemsenirdi ki, kızkardeşim anneannemin adını taşıyor diye annem fotoğrafı ona vermişti... Bende ve diğer akrabalarda olanlar, sanatkâr Engin Kavukçu'nun fotoğrafının fotokopisi.

Tahminen Natanuç 1912'de artık hayatta değildi.

Zafer kazanılıp Edirne tekrar Türk idaresine geçtiğinde de, Cumhuriyetin ilânında da Yahudiler büyük etkinliklerle, coşkuyla, mutlulukla kutlamalar yaparlar. Törende vali de, şehrin kalbur üstü kişileri de hazır bulunur. Konuşmalarında Yahudilerin savaş yıllarındaki vatansever tutumundan övgüyle söz ederler. İmparatorluğun dağılmasının neden olduğu göçler, Balkan Savaşı, Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı tüm Trakya halkı gibi onları da maddi manevi kayıplarla yıpratmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında toparlanırlar. Yahudilerde büyük bir gelişme ve refah görülür. Mudanya mütarekesinden sonra tüm Yunanlılar, Yunanistan'a göç etmişler, Ermenilerin çoğu da şehri terk etmişlerdir. Ticarî alanda ortaya çıkan boşluğu Yahudiler doldurur... Kırsal kesimde, ticarî ilişkiler içinde ağa durumunda olanlar bile vardır. Anlaşılan bu

da göze batmaya başlar. Bir imparatorluk yerine bir ulus-devlet, bir milli devlet kurulmuştur. Milliyetçilik doruktadır. Oysa Osmanlılar döneminde durum farklıydı. Azınlık cemaatleri hem büyük toplumla hem diğerleriyle yan yana yaşar, fakat iç içe yaşamazdı.

Türkçe, bir Lingua Frankua -resmi dil- durumundaydı. Çoğu iki dilli bu cemaatlerin anlaşmaları zor olmazdı. Kadınların Türkçesi ise, çarşı pazarda alışveriş yapabilecek yeterlilikteydi. Bu yıllarda içte ve dış dünyada yaşanan bazı olaylar, basında Yahudilere karşı suçlayıcı dozu gittikçe artan antisemit yazılar, karikatürler, yalnız İstanbul'da değil yurt genelinde görülüyordu. Edirne'de yayınlanan Paşaeli gazetesinde de böyle yazılar yayımlanırdı.

* * *

1930'larda Avusturyalı Yahudi bir yazar olan Franz Werfel'in (1890-1945) *Musa Dağı'nda Kırk Gün* adlı kitabının, Hollywood'da, MGM stüdyolarınca filminin çekileceği haberi gelir. Bu haber üzerine Türk basını antisemit yazılarla, karşı cephe alır. Evli, çoluk çocuk sahibi bir adamın, musallat olduğu Elza Niyego adındaki bir Yahudi kızı, yüz vermediği için öldürmesi üzerine, İstanbul'daki cenazesine Yahudilerin aşırı katılımı, suçlamalara, yargılamalara bile neden olur. Hükümetin Türkçeleştirme siyaseti doğrultusunda "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası, yer yer karşılıklı nahoş atışmalara, sataşmalara ve olaylara yol açar. Vali ve dahiliye vekaletinin, savcılar harekete geçirmesiyle suçlular cezalandırılır, olaylar önlenir. Edirne'de cemaat ileri gelenleri, aydınlar bir komisyon kurup kampanyaya ciddi bir destek verir, madde madde kararlar alır, duyurur. Dindaşlarından her yerde Türkçe konuşmalarını ister. Sinagogdaki vaazlar, derneklerde tüm etkinlikler Türkçe yapılmaya başlanır. Kanımca, dindaşlarına bir uyarıda bulunmak, yol gösterici ve rehber olmak kadar, efkâr-ı umumiyei yatıştır-

mak istemişlerdir. Ancak olaylara engel olamazlar. Bu olayların en kötüsü de 1930'larda maarif okullarında, talebeler arasında yaşanır. Öğretmenlerin bir kısmı duruma kayıtsız kalmanın da ötesinde, Yahudi öğrencilere düşük notlar verir. Bu nedenle bunalan, okula devam etmek istemeyen gençler ve bazen de aileler göç etmeye başlar. Cemaatin sayısı giderek azalır.

Gene de yardım dernekleri vardır. Yahudi yetimhanesi, hastanesi, Küçük İstikraz Sandığı vb. kurumlara Bene Berit'e bağlı Aharon Locası yardım eder. Ayrıca loca üyeleri İsrail Danon adına bir de kütüphane oluştururlar. Daha sonra o kitaplar yok olur gider.

TRAKYA OLAYLARI (1934)*

Yıllar yılı bu olaylar bir tabu olarak kabul edildi, söz edilmedi. Hem bu olaylardan mağdur olan Yahudiler hem de Yahudi cemaati ileri gelenleri, olayın vehametine rağmen devlete zarar vermeme düşüncesi ile ketum davrandılar.

Esasen göç alan ve bir hudut şehri olan Edirne'de 1908'de de Yahudi aleyhtarı olaylar olmuştur. Hudut yakınlarındaki özellikle Bulgar ve Yunan azınlıklar o zamanki hükümeti endişelendiriyordu.

1934'te daha çok doğudaki Kürtler için çıkarıldığı ileri sürülen, Mecburî İskân Kanunu yürürlüğe girer. Kanun, bazı hassas yörelerdeki Türkçe konuşmayan azınlıkların, nüfusun %10'unu aşmasını önlemeyi amaçlar. Kimilerine göre bu kanun Trakya Olayları olarak tarihe geçen Yahudi aleyhtarı olaylara yol açar. İlkın Çanakkale, Kırklareli'de başlayan olaylar Edirne'ye de sıçrar. O yılın Haziran sonu Yahudi dükkanları boykot edilir. Yahudilere ekmek ya satılmaz veya fa-hiş fiyatlara satılır. Temmuz başı civar köylerden gelen, taşlı, eli sopalılar dükkânları yağmalamaya, evlere girip kırıp

* Bkz. Rifat N. Bali, *1934 Trakya Olayları*, Kitabevi Yayınları, 2008

dökmeye ve kadınları taciz etmeye başlar. Durum iki üç gün içinde Yahudiler'in evlerini barklarını gülünç fiyatlara satıp işlerini tasfiye ederek İstanbul'a göçe zorlanmalarına varır. Çarnaçar, alelacele İstanbul'a kitlesel kaçış başlar. Kimi akrabalarının yanına sığınır, kimisi de Yahudi cemaatine yerleştirilir. O günlerde tramvay yolunda, Okçu Musa Camisi'nin yanında, oturduğumuz apartmanın penceresinden izlerdim; siyah arabalar, taksiler içinde geçenler az ilerdeki alanda indirilirlerdi. Gelenlerin alanın gerisinde kalan büyük, harap bir binaya yerleştirildiklerini sekiz yaşında olma rağmen bilirdim. Durmadan evde sözü edilirdi. Gelen akrabalarından Azuz ailesi, enişterisi Marko Franko'nun evinde kalıyorlardı. Onları görmeye gittiğimizde, benden biraz büyük olan kuzenim İnez, makinede nakış yapıyordu. O gün ve sonraki methiyelerle Edirneli kızların pek marifetli olduğunu, benim gibi İstanbullulara benzemediğini kafama dank ettirdiler. Edirne hanımları pek beğenilir, ideal bir eş kabul edilirdi. Öyle ki bu durum Ladino bir deyimle yol açmıştır; "Mujer D'anderne, marido D'estanbol-Eş olarak Edirneli kadın, koca olarak da İstanbul erkeği". Edirneli kadınlar yumuşak başlıydılar, iyi bir eş ve iyi bir anneydiler, giyim kuşamda, gezmede tozmada kocalarını zorlamazlardı. Edirneli erkekler hasis olarak nitelendirilirlerdi. Kanımca yaşadıkları ortam onların öyle olmalarını gerektiriyordu. Her neyse...

Bu zorunlu göç durumunun Ankara'ya, İsmet Paşa'ya iletilmesi üzerine, Temmuz ayında hükümet bu konuda bir bildiri yayınladı, bazı kişiler yargılanır, cezalandırılır. Kaçanların bir bölümü Edirne'ye dönse de, hava artık güven verici değildir. İstanbul'a ve dış ülkelere göç, hızını kesmez. Savaşın ilk yıllarında, 1940 yılında bir İşçiler Cemiyeti kurulur. Eliyezer Kanetti başkan olur. Fakir işçilere her tür yardımı sağlarlar. Bundan başka yardım dernekleri de vardır. İstanbul'a yerleşmiş Edirneliler de yardım gönderirler. Bu yıllarda Almanya'da Naziler, Yahudi aleyhtarlığını artan tempoda sürdürürken, ülkemizde de

her yöntemi kullanıp propaganda faaliyetlerinde bulunurlar. Birinci Dünya Savaşı'ndaki beraberlik, Almanlarla dostluğa, onlara hayranlığa yol açtığından taraftar bulmakta zorlanmazlar. Burslu okuttukları talebelere ırkçılığı aşılarlar, ülkeye döndüklerinde onlar da bu tohumu ekerler. Medyaya kağıt vb. katkılarda da bulunduklarından, hemen hemen bütün gazeteci, yazar, karikatüristler kalemleriyle, çizgileriyle Nazilere destek verir. Bazı devlet adamlarının tutumu ve demeçleri de medyayı tasvip eder, yüreklendirir. Bazı araştırmacı yazarlar olaylarda o zamanın Trakya müfetişini ve valiyi mesul tutarlarsa da gerçekler Devlet Arşivleri'nden ortaya çıkacaktır...*

Savaş yıllarında, durum bu haldeyken, Yahudiler yirmi kura ihtiyatlar birden askere alınır. Talim yaptırılmaz, silah verilmez, işçi gibi kullanılır. Örneğin İstanbul'dan gelen bir kısım asker, Ankara'da, ilerde Gençlik Parkı adıyla anılacak parkta toprak işçisi gibi çalıştırılır. Bu da Yahudiler arasında tedirginlik yaratır, korkutur Temmuz 1942'de terhis edilip dönmelerinin verdiği mutluluk ve huzur uzun sürmez. Basında Yahudilerin ihtikar** yaptıkları yazılmaktadır. Kasım ayında Varlık Vergisi adıyla yeni bir vergi yürürlüğe girer. Savaş yıllarında hükümet haklı olarak bütçesine gelir sağlamak istemektedir. Anadolu tüccarı da İstanbul piyasasına hâkim olmak ister. Ne var ki verginin özellikle Yahudileri hedef aldığı anlaşılır. Çok kişiye tahakkuk ettirilen vergi tutarı, varlıklarını aşan ölçüdedir. Bu durumu hazmedemeyen hukukçular vardı, bunların bazıları son kuruşuna kadar verip de tamamını denkleştirememiş, bir kısmı karşı gelmiş, bir kısmı da hiçbir ödeme yapmamıştı. Bunların dışında hiçbir ayırım yapılmadan herkes Aşkale ve Sivrihisar çalışma kamplarına gönderilip bir süre çalıştırılır.

Bohor Eskenazi adlı birinin, berber dükkânında tıraş olurken "Başvekil Saracoğlu ne yaptı?" diye söylenmesi, tu-

* Bkz. Rıfat Bali, *Trakya Olayları, Bir Türkleştirme Serüveni*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

** İhtikar: Vurgun.

tuklanmasına yetmiştir. Bu arada yanlış değerlendirmeler fikra gibi anlatılır. Seyyar bir iğde satıcısının tahta el tezgâhını da müsadere edip açık artırmada satışa çıkarırlar. Adamın durumunu yakından bilen, ona acıyan Müslüman bir dükkân sahibi, bu tezgâhı satın alıp adama hediye eder.

Salaş bir köfteci dükkânında müşteriler yemek yerken, vergi memurlarının geldiğini gören Yahudi patron müşterilere “Tamam, gidin.” der. Müşteriler para ödemediği ayrılırken haciz memurları kapacak, masa, tabure gibi eşyalardan başka ızgarayı, hazır çiğ köfteleri de arabaya yüklerler.

* * *

Savaş yılları sonrasında ekonomik durum düzelir. Almanya’nın savaşı yitirmesiyle antisemit durum azalır. Gene de yaşamın normale dönmesi zaman alır. Halkın düşüncesi, hissiyatı bir anda değişmez. İstanbul’a yerleşim veya dış ülkelere göç sürer. İsrail Devleti’nin kurulmasıyla da göç hızlanır. İlk gidenler doğal olarak idealist Siyonist gençlerden çok, dilenecek kadar fakir fukara olanlardır. Yeni devlet, onlara mesken ve iş vermekte, sosyal güvencelerle de yaşam daha problemsiz, daha huzurlu kılınmaktadır.

1927’de 13000 kişi olan Edirne Yahudileri, 1960’ta 438 kişiye düşer. Bu Edirne’ye özgü bir şey değildir. İstanbul dışında, Anadolu’daki Yahudi cemaatler de aynı seyri gösterirler.

1960’lara doğru Edirne, genelde daha huzurludur. Küçük ve orta çapta dükkân sahibi esnaf, nüfusa oranla çoktur. Cumhuriyet Caddesi’nin iki tarafındaki birçok evde Yahudi aileleri oturmaktadır. Tümü resmî okullara devam eden talebelere sataşan yoktur. Tabii cumartesi de ders olduğundan, sinagoga gitme, din eğitimi alma olanakları kısıtlıdır. Yine de pazar sabahları ısıtması kolay olan küçük sinagogda çocuklara din eğitimi verme çabaları sürer.

Bu arada çarşıda, ticaretin her türlüşünü yapan Yahudi

dükkânları artar. Sokaklardan değişik saatlerde Yahudi seyyar satıcılar geçer. Sebze, bahçe sahibi biri taze sebzeleri küfelerde satarken, eşeğinin iki tarafına yerleştirdiği tahta dolaplarda *Avigdor* -taze ekmek- satar, Buzcu Kınalı diye bilinen biri kapı eşiklerinde buz kalıplarını kırıp parçalayarak evlere taşır, Baruh Taragano dilimlenmiş kabak tatlısı satar. Bunlardan bazıları zamanla dükkân sahibi olmakla kalmamış, zengin denilebilecek duruma da gelmişlerdir. Buzcu Kınalı tatlıcı dükkânı açmış, müşterilerine badem ezmesi ikram ederdi. Kabak tatlıcısı, Ali Paşa'da bonmarşe benzeri dükkânında müşterilerine parfüm sıkardı.

Ticarete daha yatkın olmaları, müşteriye dostça yaklaşımları, anlayışlı davranışlarından kaynaklanan bu gelişme tekrar antisemit olaylara yol açar. Yahudiler bu durumu kışkırtıcı veya rekabet olarak yorumlar, abartmaz. Konuştuğum eski Edirneli esnaflardan, 89 yaşındaki Nisim Eskenazi "Bu durumlarda da dost olmaya çalışırdık." diye anlatıyor. İkinci vakti geçen mısırcıdan bir mısır alıp rakibi olan komşusuna ikram etmek, adı antisemitiste çıkmış ama işinin ehli bir gözlükçüye numaralı gözlük siparişi vermek, Müslümanların bayramlarını kutlamaya gitmek dostluk kurmak için birer bahaneymiş.

Aşağıda örneğini verdiğimiz türden diyaloglarda gördüğümüz gibi komşu esnaftan takılanlara kızmadan, dostlukla cevap verilirmiş.

Komşu: Duydun mu? Almanlar Yahudilerden sabun yapmışlar.

Yahudi: Eeh bir işe yaramışlar desene.

Bir başkası;

Komşu: Nisim Efendi seni tavana asacağım.

Yahudi: Almanlar altı milyon öldürmüş, olacak altı milyon bir... Olsun.

Tüm toplumu ilgilendiren daha ciddi durumlar da olmuştur. Örneğin Mehmet Fırıncılar adlı bir zahireci tüccarın işleri nedense aynı işi yapan Yahudilere göre daha az kârlı-

dır. O da, 1960-1970 yıllarında olmalı, bazı arkadaşlarıyla Siyonizmle Mücadele adlı bir dernek kurar. Edirne'nin en işlek meydanında, okunaklı bir el yazısıyla, on beş günde bir yenilenen bir tür duvar gazetesi çıkarır. Yahudi aleyhtarı yazılar yazmakla kalmaz, Yahudiler arası bazı hoş olmayan olayları, kişileri de ortaya çıkarır. Örneğin, açıkgoz, dolandırıcı bir Yahudi - bir toplumda iyisi de kötüsü de tabii ki olur- hiç evlenmemiş, kocamış bazı kişilere yardım edip bakacağı vb. vaatleriyle kandırmış, ellerinden vekâletname alarak, mallarına, mülklerine, paralarına konmuş. Sonra da doğru dürüst bakmak bir yana, soyduğu Kömürcü Yomtov adlı bir yaşlıyı, antisemit bir lokantacının sadaka kabilinden vereceği bir kâse çorbaya muhtaç bırakmıştı. Mehmet Fırıncılar, bunları duvar gazetesinde adamın pejmürde resmini de koyarak yazmıştı. Yahudiler böyle soysuz adamlardır demeye getirmişti.

Muayenehanesine genelde Müslümanların geldiği, sevilen, sayılan Dr. Bayar Bağcıoğlu'na birileri sokakta sataşınca polise şikâyet eder. Gelgelelim olayı kanıtlayacak tanık bulamaz, sataşanlar ceza almadan kurtulurlar.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında normal askerlik süresi dört sene yi bulurdu. Bunun sosyal yaşam üstündeki etkisi görülür. Askere gitmeden evvel, genç çiftler birbirlerine âşıksa, aralarında sözleşmişlerse, dünürlerim Ester Matalon-Marco Özsarfati gibi, kız hem askerliğin bitmesini, ardından yirmi sınıf ihtiyat askerliğinin de bitmesini, hem de gencin bir iş bulmasını beklerdi. Onlar 1948'de evlenebilmişlerdi.

*Ester Matalon ve Marco Özsarfati'nin düğün fotoğrafları.
Edirne, 1948.*

O zaman yaş farkı pek fazla olmazdı. Askerlik dönüşü nişanlarda ise durum farklı olurdu. Örneğin, yakışıklı, uzun boylu Nisim Eskenazi 1946'da kendinden on yaş küçük, boyu boyuna denk, güzel Sol'a talip olduğunda, nişanlanmaya hazırlıklı ve hevesli olmayan kıza, ailesi baskı yapıp kabul ettirmişti. İlk talip tepilmez diye bir inanç vardır Yahudi toplumunda. Oysa aile o yıllarda, Edirne'de duyulmamış bir drahoma verecek kadar (2500 lira) varlıklıydı. Ama genç, askerliğini bitirmişti. Sigarası, kumarı, içkisi yoktu. En önemlisi kız kardeşi yoktu. Erkeklerin, annelerinden çok özellikle küçük kız kardeşleri geçimsiz, kıskanç olarak tanımlanır. Yahudice *kunyadikas* - küçük görümceler- sözcüğü gelinlerin ve halkın dilinde *kulevrikas* -küçük yılanlar- olarak geçerdi.

* * *

Drahoma konusunda masaya oturmak olağandı. Pazarlıkta kız tarafı drahoma ve çeyiz verirken, ev eşyası, düğün vb. masrafların tamamını erkek tarafı yüklenirdi. Düğünler görkemli sinagogda yapılır, muhteşem olurdu.

Genelde yeni evlilerin ekonomik durumu ayrı ev açmaya yetmezdi. Birkaç yıl erkek ailesiyle oturmak büyük bir avantajdı. Bir işe atılabilmek için gereken sermayeyi biriktirme olanağını sağlardı. Bu arada gelin hanım, görümcelerin kahrını, kaynananın da dırdırını mecburen çekerti.

* * *

Mandıracılık, peynir ustalığı Trakya Yahudilerine özgü bir meslekti. Kaşer dediğimiz peynir türünü de ilk olarak onların yaptığı söylenir. Mandıracılık üç ay sürerdi. Sonra işsizlik başlardı. Seyyar satıcılık, tezgâhtarlık derken, az bir sermaye denkleştiren veya bir ortak bulan kendi dükkânını kurardı.

Yahudi gençler o yıllarda, günümüzde akla gelmeyecek

işlerde de çalışırlardı. Örneğin örste demir dövmek, at nallamak vs. gibi. Tabii bunlar geçici işler olur, bir süre sonra ticarete geçme olanakları aranırdı.

Selanik'teki Yahudi toplumunun yaşamı, sosyal ve kültürel olayları Edirne'yi hep etkilerdi... Yeni açılımlar yapılmasında yabancı konsoloslar da çok etkili olurdu. Selanik'teki Rus ve Yunan konsolosluklarının açtığı Avrupa Kulübü 1868'de Edirne'de faaliyete geçti. Yıllık bir ücret karşılığında herkesi üyeliğe kabul ediyordu. Edirneliler burada düzenlenen balo, maskeli balo, konser, tiyatro gibi vb. etkinlikler sayesinde birbirleriyle tanışırlardı.

Daha sonraları cemaat küçülmüşse de bazen kendilerine özgü, bazen de umuma açık derneklere üyeydiler. 1950'lerde bile Kulüp dedikleri küçük bir lokalde toplanırlar, bayramları kutlarlar, Purim'de balolar bile tertiplerlerdi. Günlük sade kıyafet içindeki bir çiftin dans ederken çekilmiş bir fotoğrafının altına "1965-Kulüpte Purim Balosu" yazılmış!

Oysa Balkan Savaşı öncesinde, görkemli Avrupai balolar verilirdi Edirne'de. Anneannemin böyle bir baloda giydiği tuvaletin -o yıllarda zaten kadınlar hep uzun elbiseler giyerlerdi- dantellerinden, annem benim ilk balo kıyafetime bluz uydurmuş, bir kısmıyla da çocuk yorganı yapmıştı.

Edirne Yahudi yaşamında balo, bu Batı, bu asri eğlence türü incelenmeye değer bir konumdadır. Örneğin 1912'de çekilmiş bir fotoğraf, Alliance Okulu birinci sınıf talebelerini, bir "Çocuk Balosu"nda gösterir. Okulun geniş, meydan gibi avlusunda küçük çiftler dans pozunda, büyük bir yarım daire oluşturmaktalar. Önde kızlar birbirine benzer beyaz elbiseler giymiş, erkekler de siyah takımlar. Resme dikkatle bakıldığında kızların arkasında, kızların kavalyelerinin bir kısmınının da kız olduğu görülür! Anlaşılan erkek azlığını kapatmak amacıyla bazı kızlar siyah okul formalarıyla baloya katılmış, kuşkusuz oldukça fiyakalı beyaz elbise yap-tıramayanların da kavalye olmaları uygun bulunmuştur.

*Edirne, 1965
Kulüpte Purim Balosu*

*Edirne'de Alliance Israélite Mektebi çocukları (Kızlar Okulu)
1912 Purim Bayramı Balosu. Bazı kızlar erkek giysileri giymiş, kavalye
durumundalar.*

1969'da Edirne Yahudilerini araştırmak üzere şehre gelen Amerikalı kadın gazeteci, yazar Ida Cowen, sonradan Ankara'ya da gelmiş, durumu anlatmıştı. Amerika d6nüşü New York'ta yayımlanan *Jewish Life* dergisini postalamıştı, iyi ki saklamışım. Yazar, şehrin geçmişindeki ünlü kişilerle başlamış makalesine... Sonra da orda yaşayanlarla röportajlar yaparak bir durum değerlendirmesine varmış. Bu arada, o zamanın ileri gelenleri, onunla ilgilenip güzel bir şekilde ağırlamışlar. Ülkemiz halkına özgü yardımseverliği, konukseverliği Amerikalı gazeteciye Edirneliler fazlasıyla gösterip kanıtlamışlar...

Edirne söz konusu olduğu için konukseverliği belirtmek, vurgulamak gerekli. Yazar Edirne'ye vardığında tüm bildiği cemaat başkanının adının Yuda Romano olduğudur... Çarşıda dükkân sahiplerine sorar, herkes yardımcı olur, o da şaşıır. Bu Yahudi anlaşılan çok seviliyor kanaatine varır. Yuda Romano, Goodyear lastiklerinin Edirne temsilcisidir. Edirne'de Yahudi sayısı üç yüz kişiye inmiştir. Bir tek pazar günleri toplanabildikleri bir kulüp vardır. Yahudilerin dükkânları küçükse de geçimleri iyidir. Gene de cemaatin yardım ettiği on fakir aile vardır. Yanılmıyorsam şehrin iki doktorundan biri olan Dr. Sami Haras, kendisine şehir ve civarını gezdirirken, doktoru tanıyanların çokluğu, hudut boyundaki kurumaların doktora gösterdiği saygı, sevgi ve özellikle itimat, gazeteciye şaşırtır. Cuma akşamı da onlara yemeğe konuk olur. Cowen böyle bir gecede menüde, Eşkenazların ilk yemeği olan balık köftesi -gefüllter Fisch- yerine börekas ve pişmiş yumurta olmasına şaşıır. İlk kez yediği bu yemeği açıklama gereğini duyar. Sefaradların özel ilk yemeği olarak anlatır börekası.

Edirne Yahudi mutfağı da ünlüdür. Bazı yemekleri belki de annem bile yapmadığından ben bilmem. Yemekler yokluğa, varlığa, savaş yıllarına göre de değişirdi. Örneğin Yaşlı Madam Kalvo, kalın kalın soyup attığımız kereviz kabukları

için “çöpe atılmazmış, pırasa ve ıspanak gibi köfte yapılır-
mış.” diye anlatmıştı. Annem de bayat ekmekleri *frojalda* de-
nilen bir börek veya dilim dilim kadayıf gibi tatlı yapardı.

Bana gelince... Nedendir bilmem, *marzipan** deyince ak-
lıma Edirne gelirdi. İki yıl önce turistik bir gezide bu ilişkiyi
çözer gibi oldum. Rehberin söylemesine gerek kalmamıştı,
turdakiler badem ezmesinin bu şehirde her yerden daha gü-
zel ve ucuz yapıldığını bilerek gelmişlerdi. Çarşıdaki küçük
dükkânın önünde kuyruk oluşturduk.

Badem ezmesi sünnet düğünlerimizde ikramı şart bir yi-
yecekti. Altmış yıl önce sünnetlerde koca bir parça pandis-
panya -İspanya ekmeği- üstüne baklava şeklinde kesilmiş,
bir badem ezmesi parçası konmuş paketler ikram edilirdi. O
yıllarda şişmanlama derdi yoktu, daha küçük bir paket, ha-
sislik olarak kabul edilip dedikoduya yol açabilirdi. Maddi
olanakları elverenler Doğru Yol’daki** Belifante adlı şekerci
dükkânında yaptıırırdı. Bazen de eş dost evde toplanıp yapar-
dı. Otuz yıl önce bu iki malzemenin küçük boyda oyuncaklar
içinde konuklara sunulması âdetti. Yirmi yıl önce de yalnız
küçük bir parça badem ezmesi ve bademler konulmaya baş-
landı. Son üç yılda ise sadece ve sadece birkaç badem şekeri
içeren minnacık bir poşet, küçücük oyuncak çerçeve benzeri
bir şeye tutturulup sunuluyor. Badem ezmesi-pandispanya
ikram etme geleneği mazi oldu. Bizim badem ezmesi, saf ba-
demden buz gibi olurdu. Sünnet içinse bunun ustaları eve ge-
tirilir, evde yaptıırılırdı. Yaşıtıım iki erkek annesi Edirneli Sol
Eskenazi nasıl badem ezmesi yaptıırdığını gururla anlatır.

Bir zamanlar çocukluğumda sokaklarda küçük yuvarlak-
lar halinde satılan pandispanya da yapılmaz oldu.

Sünnetler evde yapılır, kirvenin oturacağı özel koltuk si-

* Marzipan, arzu edildiğinde renklendirici ve lezzet arttırıcıların da ek-
lendiği, öğütölmüş badem ve şekerden yapılan bir tatlıdır.

** Bankalar Caddesi’nden 6. Daire’ye çıkan tramvay yoluna Doğru Yol
denirdi.

nagogdan getirtilirdi. Son yarım yüzyılda Edirne'nin sünnetçisi olmadığından, sünnetçiler İstanbul'dan gelirdi.

1966'da Madrid'de pastahane, süthane benzeri küçük bir dükkânda, sarılı küçük çörek paketleri gözüme ilişti. Resimli kağıtlarının üstünde "Masapan de los Reyes Catholicos İsabelle De Castilia i Ferdinand D'Aragon - Katolik kralları Kastilyalı İsabelle ile Aragonlu Ferdinand'ın badem ezmesi" yazısı beni afalattı, bir buluş yapmışım gibi heyecanlandırdı. Sünnet törenimiz sonrasında ikram edilmesi gelenekselleşmiş bu tatlı, 1492'de Hıristiyanlığı kabul etmeyen Yahudileri kovan bu kral ve kraliçenin tatlısı mı oluyormuş?! Satıcı elinde kalmış bu kağıtları, çörekleri sarmak için kullanıyorum diye başladı, uzun uzun anlattı. Masapan bademden yapılmış, Madrid'de zor bulunsa da Toledo'da pastanelerde satılmış vs. vs. Sonradan edindiğim Bernardo de Quiros adlı bir İspanyol yazarın *İspanya Yahudileri* adlı kitabında, Bulgar Yahudilerinin de, İspanyol tatlısı masapanı halen yaptıklarını hayretle kaydetmişti... Yanılmamıştım. Gene de neden sünnetlerimizde pandispanya denilen kek parçası üstüne, İspanya kökenli olduğu şüphe götürmez badem ezmesi konuyordu?! Neyin anısına? Bir açıklaması olmalı...

* * *

Yahudi ve Türkler arasında komşuluklar, gidip gelmeler az da olsa olurdu. Yahudiler bayramlarda kutlamaya giderler, ama karşılığını görmezlerdi.

Bu şehirde en son kalanlardan, halkın sevdiği saydığı Dr. Yasef Bayer, üç oğlu da gidince dayanamamış, İstanbul'a yerleşmişti. Bir oğlu doktor, bir oğlu diş tabibiydi. Geçmişte böyle bir babanın, bu tür meslek sahibi çocuklarının aynı şehirde kalması, daha tanınmış ve başarılı olmalarını sağlardı...

Ne var ki liseyi bitiren gençler üniversite tahsilleri için İstanbul'a gelirler, onların peşinden anneler gelip ev tutar,

babalar hafta sonu gidip gelmeye başladılar. Kadınlar fırsat buldukça Edirne'deki eve çeki düzen vermeye gider, idare ederlerdi. Üniversite sonrasında daha yüksek tahsil için başka bir ülkeye gitmemişse, İstanbul'da kalan genç yüzünden yaşam bir süre aynen sürer. Anne-baba bu arada yaşlanmış veya bu tür yaşam bıkkınlık getirmiştir. Edirne'deki evi satar -Edirneliler kirada oturmayı sevmez, bütçeleri elverdiğinde ev satın alır- işi tasfiye eder, İstanbul'a temelli yerleşirlerdi... Bu süreç bir doğa kanunu gibi Edirne Yahudilerini günümüzde üç kişiye indirmiştir. Bir zamanlar Edirne halkı için yıllarca canla başla çalışan, yaşlılığında İsrail'e göç eden Yuda Romano'nun oğlu, terzilik yapan Bayan Bela ve onun boşandıktan sonra tek kalınca Edirne'ye dönen ağabeyi. Hepsi hepsi üç kişi. Yeni kuşak Edirneliler, Yahudileri bilmezler. Edirne mezarlığında *Haham de Laz Luvyaz* -Yağmurların Azizi din adamı- diye bilinen bir haham gömülü. Kurak geçen yıllarda Müslümanlar, "Mezarı başına gidin, yağmur için dua edin" diye Yahudilere hatırlatır, ikaz ederler, onu evliyadan sayarlarmış. Oysa Ahiler diyarı Ankara'da üç dinin temsilcileri hoca, papaz, haham önde, halk arkada, beraber yağmur duasına çıkarlardı.

Bir de eski çağlarda Yahudilerin dinî ayinlerde yer verdikleri ilahiler ve tasavvuf ilahilerinin etkileşiminden ortaya çıkan Maftirim denilen bir tür oluşmuştur. Bu oluşumun öncüsü 16. yüzyılda yaşayan Şlomo ben Mazaltov adlı bir bes-tekâr şairdi. Yahudi din adamlarıyla Mevleviler, birbirlerinin ayinlerini-mabetlerinde izlerler, beraber terennüm ederlerdi. Bu müzik bu dostluğun sonucu olarak zenginleşip pekişti.

ROMANLAR / ÇİNGENELER

“Ver elini dünya deyip düşmüşler yollara, kök salmadan toprağa. Karasabana sarılmak, orakla buğday biçmek onlara göre iş olmamış hiç.”

Böyle başlamıştım araştırma yazıma 1993'te.* Ve Edirne'den söz açmışken onları geçiştirmek olmazdı... Başka yerleri bilmem ama İstanbul caddelerine gökkuşağının renklerini katan, güzel kokular saçan, göz alıcı aksesuarı, biblolarıdır onların çiçek tezgâhları. Yok edilmemeli, yerinde bırakılmalı. Belediye düzenlemeye kalkmamalı. Çocukluğumda yani 1930'larda tanışmıştım onlarla, mısır zamanıydı. Evimizin karşı köşesindeki kaldırımda onlardan bir hanım oturur, korumak istercesine iki ayağı arasına yerleştirdiği hasır sepette, peştemal benzeri kumaşlarda sıcak tutmak üzere sarıp sarmaladığı haşlanmış mısır satardı. Çocuk işte, canım çeker, ister, mızımızlanırdım, annem de dayanamaz alırdı. Hijyendi, mikroptu değil de, abur cubur yemekten sayar, iştahımı kapatacak diye almak istemezdi.

Diğer yandan Yahudi anneleri onlardan çekinir, belki de İstanbul'da İsrailiko diye anılan bir olaydan etkilendikleri için çocuklarını korkuturlardı. Dilendirilmek üzere İsrail adlı bir Yahudi çocuk kaçırılmış; iki üç yıl sonra bir köşede görülmüş; teşhis edilip ailesine teslim edilmiş. Bu adli olayı çocukluğumda annem Ladino yazılmış bir kitapçıktan defalarca okumuş, anlatmıştı. O zamanlar korkmuş olmalıyım.

Aralarında yaşamış Belçikalı araştırmacı yazar Jan Yoors, *The Gypsies* adlı eserinde, Avrupa'da bazı kimselerin, istemedikleri bebeklerini onlara verdiklerini, çingenelerin de çocukları çok sevdiklerini, onlara iyi baktıklarını, bir iftiradan çok savunma niteliğinde yazar.

1937'lerde yerleştığımız Ankara'da ne Çingen ne de mısır

* Bkz. *Şalom Gazetesi* - Eylül 1993 “Holocaust Memorial Museum'dan “Opre Roma” makalesi, *Ne Kendi Tanır Ne Söz Edeni Vardır* adlı kitapta da makalenin özeti çıkmıştır. s. 53-59.

satıcısı vardı. Bizanslıların Atsigani dedikleri bu topluma Av-rupalılar Tzigan derken, bizde Çingene denmiş. Bir türlü alışa-madım şu Roman sözcüğüne, Musevi sözcüğüne alışamayıp kullanmadığım gibi. Neymiş? Bunlar daha asil, dokunulmazlı-ğı olan sözcüklermiş. Öyle önüne arkasına sıfatlar kondurup nahoş, pejoratif anlamlar verilemezmiş veya verilmemişmiş...

* * *

Şimdilerde Edirne, Roman vatandaşlarından dolayı da kendinden söz ettirir oldu. Her yıl mayısın ilk haftasında kutladıkları Kakava Şenliği -halkın Hıdırellez diye bildiği- bir festivale dönüştü. Tunca ile Meriç'in kesiştiği bölgede, ye-şillikler arasında coşkuyla kutlanan bu şenlik için artık tur-lar bile tertipleniyor. Turizm sektörü kadar onlar da sebeple-niyor, öylesine meraklısı, hoşlananı var.

Edirneli dedeler mezarlarından doğrulup bunları bir gör-seler nasıl da şaşarlardı? Değil şenliklerinde bulunmak, aynı kahvehanede oturmaz, aynı kaldırımında bile yürümezlerdi. Çingene der, ayrı tutarlardı. Ne çok şey değişti.

Türkiye Çingeneleri aynen Yahudiler gibi şanslı olmuş-lardır. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar, Avrupa devletleri gibi güzel yurdumuzu da istila etseydi, onlardan hayatta ka-lan olur muydu? Sanmıyorum. Her şeyi kaydetmeye meraklı olan Almanlar, onlara *asozial* demiş -öylesine- ve onları in-sandan saymamışlar ki, birçoklarının öldürüldüğü bilinen Avusturya'daki Malthaussen Kampı'nda onlara ait herhangi bir hatıra eşya yok, bir tek ölüm kayıtları varmış. Hoş, ne ya-zıları ne de yazarları vardı.

Savaş yıllarından çok sonra, hattâ 1971 Londra Toplantı-sı'ndan sonra, Hint Hükümeti "Opre Roma - Çingene ileri" de-yip soydaşları kabul ettikleri Romanlara sahip çıkmışlardır. Washington Yahudi Holocaust Müzesi'nde, savaş yıllarında başlarına gelenleri teşhir ederek Romanları ebedileştirmişler-

dir. Müze tasarım aşamasındayken Amerikan Ermeni Lobisi büyük paralar teklif ederek, Yahudi lobisinden bu müzede Birinci Dünya Savaşı'ndaki sözde Ermeni Soykırımının da teşhiri ni istemişlerdi. Bunu duyan İstanbul Yahudi cemaatinin ileri gelenleri Amerika'ya gimiş, Yahudilerin nezdinde teşebbüste bulunarak, onlara gerçekleri anlatmış ve bunu önlemişlerdir.

Bir yerde Romanların tarih boyu Yahudilerle kader birliği etmişlikleri de var diyebiliriz. Osmanlılar Avrupa'da ilerlediğinde, Yahudiler de Romanlar da Osmanlılar'a yardımcı oldukları için, Avrupalılar ellerinde kanıt olmadan onları casuslukla suçlar, ölümle cezalandırırdı.

Almanlar Türkiye'yi istila etseydi, günümüzde Romanların anısına olsa olsa Kakava adında bir anıt dikilecekti. Oysa günümüzde Edirne Çingene Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Derneği bile var.

Çingeneler altmış yıl önce yörenin en fakir, en hor görülen azınlığıydı. Mahalleleri bir mezbeleydi. Bazen düğünlerde iş bulsalar da, devamlı çalışabilecekleri bir iş alanı, bir sanayi dalı yoktu. Erkekleri sokaklarda seslene çağıra teneke, maşa, mangal borusu, arena adında bulaşık yıkamaya yarayan bir kum satardı. Sermaye gerektirmeyen, az para getiren bir seyyar satıcılık. Kadınları ise bir tek Yahudilerle temas halindeydiler. Diğerleri ev işlerinde yardımcı olarak köyden gelenleri işe alır, çingeneleri eve sokmazlardı. Çingene kadınları yalnız Yahudi evlerinde iş bulurdu. Daimi olmasa da çamaşırcı diye adlandırılan kadınlar eve gelip dağ gibi yığılmış çamaşırları tüm bir gün yıkardı. Hiç de kolay bir iş değildi. Beyazlar, solmaz renkliler, furfur denilen kömür mangalları üstüne yerleştirilen kazanlarda, bit ve bit yumurtası ihtimaline karşı kaynatılır, koca teknelerde çitilenir, çamaşır sularıyla akladılmaya çalışılırdı. İş bitiminde ellerinin derilerinin yer yer kabarmış, çatlamış, pul pul dökülmüş, parçalanmış olması olağandı.

Romanlar -Çingeneler- cumartesi günleri Yahudilerin oturduğu mahallelerde "ateşci, ateşci" diye seslenerek do-

lanırlar, Yahudiler o gün dinleri gereği ateşe dokunmadıklarından, kış sabahları soba yakar, öğle vakti yemekleri ısıtırlardı. Çamaşırcıların gündeliği az buçuk belliydi. Cumartesi günü ise Yahudilerin paraya dokunması günah sayıldığından, ateş yakıcılarına hizmetleri karşılığı yemek verilirdi. Cumartesi günleri Yahudi evlerinde çeşit çeşit yemek olduğundan, yemekleri kapkacaklara kor, götürürlerdi.

O zamanlar al gülüm ver gülüm, iyi ilişkiler içindeydiler, Romanlar da bu duruma duacıydı. Gel zaman git zaman şehirde Yahudi aleyhtarlığı bir hava başlayıp sürerken, Çingene hanımları, Yahudi işverenlerden zamanında ucuza çalıştırıldıklarından şikâyetçi olmaya başladılar.

Savaş sonrasında Yahudilerin durumu maddi ve manevi anlamda daha iyi olduğunda, Çingeneler onların evlerinde çalışmaktan memnun ve mutluydular. O kadar ki bazı aileler Israil'e göç ederken onlarla gitmek isteyenler bile olmuştur.

Onlara özgü, 20. yüzyılın başından kalma, geçim kaynaklarıyla ilgili bir türküyü sürdürelim konuyu:

Benim babam maşacıdır aman.

Ben de ateş üflerim aman aman.

Hem yakarız hem oynarız

Zevk ü de sefa süreriz.

O yıllarda Yahudilerle Romanlar arası ilişkiler bu kadarla kalmazdı. Bilemeyeceğim, dal endamlı tazelerin salına salına yürüyüşleri, buğulu kara gözlerindeki davetkâr bakışları mı çileden çıkarırdı, yoksa erkeklerin hamurundan, mayasından mı kaynaklanırdı, bazı Yahudi erkeklerin onlarla ilişkileri varmış, denilirdi. Dükkânın arka bölümlerine, depolarına, hattâ hanımları şehir dışına gittiğinde evlerine bile götürülenler olurmuş. Anlaşılan anlık beraberlikten öte, sürekli ilişkiler içinde olanlar da varmış.

Nedense şiirlerde, şarkılarda hep Roman kadınlarıyla yaşanan aşklar işlenir, güzellikleri yer alır. Roman erkeklerinin kemanlarıyla bütünleşmiş duruşlarından yayılan içli nağmelerinden hiç mi etkilenen kadın olmamış? Olmuştur.

Yarım yüzyıl önce gördüğüm, “Madonna of the Seven Moons” adlı bir İngiliz filmde iki ruhlu, iki yaşamı olan bir İtalyan kadının yaşamı anlatılır. Bir Çingene erkekle tutkulu yasak aşkı sergilenir. Kadının ölüm sahnesi hâlâ gözümde canlıdır. Kadın yatağında uzanmış, kocası, manastırda büyümüş dini bütün karısının göğsüne bir haç koyar, vedalaşır. Arkasından balkondan içeri süzülen yakışıklı Çingene âşığı (o rolde Stewart Granger çok başarılıydı) sevgilisinin göğsüne aşk sembolü tek bir kırmızı gül koyar...

ANNEANNEM ESTER MALKİ KANETTİ BİÇAÇI

Annem, çocuk yaşta kaybettiği annesinden söz ederken, ağlayacak gibi olur, “Yaşamı bir roman olur” der, yazmamı çok isterdi. Anneannemi başlı başına ele almak, ona göstermem gereken bir saygı gibime geldi...

Nathan Malki ailesinin ikisi kız, üçü erkek beş çocuğu olur. Büyük kızları Sara, Dr. Albert Kanetti ile Edirne’de evlenir. Kekeme olduğundan, zor konuştuğu için Edirnelilerin “El Mudiko”* diye lakap taktıkları bir oğlu olur. Sara genç yaşta ölür.

Anneannem Ester’in dramı da o anda başlar. Bu durumda Ester’in, ölen kız kardeşinin yerine eniştesiyle evlenmesi gerekir. Toplumda nerdeyse yasalaşmış bir gelenek.

Ailenin en küçüğüdür. Ablasıyla arasında epey yaş farkı vardır. En önemlisi henüz on üç yaşındadır. Alliance okulunda okumaktadır. İyi bir talebedir ve tüm iyi talebeler gibi okulun onu Paris’e öğretmen olmak üzere göndereceğini düşlemektedir.

* Edirne’de 1950’lerde yaşamış olan Mudiko (Kekeme) diye adlandırılan şahısla aynı değildir.

Ailesi itiraz kabul etmez. Hem iyi bir damattan olmak hem de torunlarını bir el kızına bırakmak olacak iş mi? Akılları almaz. Ester kafa tutsa da onu haklı bulan olmaz. Direncini kırarlar, evlendirirler. Çarnaçar ablasının yerini tutar.

Bu evlilik düzenlemesinde madalyonun bir yüzünde Ester'in anne babası görünür. Peki ya doktor bey? Ona danışılmadan, onayı alınmadan, olup bittiye mi getirildi? Bu izdivacı bir tek o engelleyebilirdi... Gelinin yaşını ileri sürüp topluma, geleneklere karşı koyamaz mıydı? Belki kendi de aileden kopmak istemedi. Hem belki problemlı çocuğu için bu seçim uygun göründü...

Anneme göre doktor anlayışlı, müşfik davranır, Ester'i bir baba gibi şımartır, bir dediğini iki etmez. Edirne'nin renkli yaşamı, sosyal etkinlikleri, eğlenceleriyle onu oyalar, kendisini sevdirebilir. Karı koca olma durumu zaman alsa da gerçekleşir. Ester gebe kalır. Bir akşam meslektaşlarıyla yemekli bir toplantıya giden doktor, eve perişan döner. Acı içinde kıvrınmaktadır.

Eşine "Beni zehirlediler, zehirlediler." der, yere düşer. Sürünerek ecza dolaplarının bulunduğu yere gitmeye çabalar. Ester'in konu komşudan yardım istemesine zaman kalmaz, ruhunu teslim eder. Şaşkın, üzgün, için için kaderine isyan eden Ester, bir süre sonra bir erkek çocuk dünyaya getirir. Lohusa yatağının baş tarafına sırma işlemeleri kırmızı kadifeden veya atlas-tan bir tür duvar halısı asmak, benim gençliğimde bile, âdet-tendi. Üzerine lohusayı kem gözden koruyacağına inanılan bir demet ruda bitkisi ve bir nazar boncuğu ilâştirilirdi. Ester'in lohusa yatağının başucuna ise simsiyah bir kumaş asarlar. Çocuğa da bu tür durumlarda âdet olduğu gibi babasının adını korlar. Ester biri yeğeni, biri yeni doğmuş çocuğuyla birlikte babaevine zorunlu bir dönüş yapar. Toparlanması zaman alır. Yeni bir izdivaç onu korkutur. O yıllarda genç dulları evlendirmenin gerekli olduğu düşünülür, hattâ sevap bile sayılırdı. Ama dengi dengine bulmak da kolay olmazdı. Bu arabuluculuk, profesyonel çöpça-

tanılardan çok, eş dost aracılığıyla olurdu. Ester'in birkaç yıl sonra, üç yetişkin kızı da olsa, dul celep İzak Bıçaçı gibi varlıklı bir eş bulması kimilerine göre şans sayılırdı. Hem de talibin erkek evladı olmamıştı. Ester'in çocuklarını seve eve kabulleniyordu. Ester daha ne isteyebilirdi ki? Annem öyle anlatırdı...

Anneannemi tanımış olanlar ondan ince yapılı, hareketleri zarif, giydiğini yakıştıran güzel bir kadın diye söz ederlerdi. Resmi de bunu kanıtlar. İzak Bıçaçı ise boylu bosluydu. Edirne'de göbeğiyle ünlüydü. O kadar ki, genç kızken zayıf olmamıza rağmen göbekli oluşumuza dikkat çeken kuzenim Vida Çiprut, "Bizlere dede mirası göbek kaldı." derdi. Kanımca İzak Bıçaçı, huzur verici iyi bir eş olmuştu.

İzak Bıçaçı'nın önceki evliliğinden üç kız çocuğu olmuştu. Üçüncü kızının ismi İtalyanca "Hoş geldin" demek olan Bienvenida idi. Nasıl bir rastlantıysa Bienvenida son yıllarını İtalya'da geçirip orada öldü. Ester'den olan kızlarından birine de pek rastlanmayan Fransızca bir ad Hortans koymuşlardı. O da Fransa'da yaşayıp öldü. Anneme gelince, ismi Sara idi. Sara Müslümanlarda da kullanılan bir isim... Annem de ömrünü Türkiye'de geçirdi.

Ester, üvey kızlarıyla arkadaş gibi olmuştu. Okuma yazma bilmeyen teyzem Bienvenida'nın gözünde anneannem akıllı, bilgili, eşsiz bir hanımdı. Onu sevgiyle, hayranlıkla anlatır dururdu.

Sofya'da yaşayan bir genç, teyzem Bienvenida'yı görür ve çok beğenip talip olur. İki şehir arası söz kesilir. Damadın şirsel aşk mektuplarını tekrar tekrar üvey annesine okutan teyzem mektupları ezberlese de yanıtlayamaz. Bu iş Ester'e kalır. O da nasıl bir dil kullanmışsa iki genç arasındaki ateş kıvılcımı körüklenir, bacayı sarar. Bekleyemezler, teyzem Sofya'ya gelin gider.

* * *

Edirne’de hayvancılık, celeplik para getiren bir işti. Dedemin bahçesinde büyük bir havuzda hayvanlar Yahudi dinî kurallarına göre kesilir, kasaplarda satılacak duruma da getirilirdi. İstanbul’a sevk edildiği bile olurdu. Yahudi cemaatinin bir geliri de bu et kesiminden alınan bir tür vergiydi. Edirneli Biçaçiler babadan oğula, bu işi yaparlardı. Çocukluğumda, 1930’larda Şair Ziyapaşa yokuşunda büyük ünlü bir kasap dükkânını dedemin adaşı, kuzeni İzak Biçaçi işletirdi. Kasada, telefon başında şişman dul kız kardeşi Sofi otururdu. Son yıllarda bile kaşer et satan Müslüman yaşlı kasaplar onların ve Mose-Eliye Biçaçi kardeşlerin yanında çocuk yaşta çıraklıktan yetişmişlerdi. Ama İstanbul’a yerleşince işi kasaplığa döndürmüşlerdi.

Anneannemin, ikinci eşi olan dedemden, ikisi kız, üç çocuğu olur. Dedem 1909’da Edirne’de ölür. Annem babasını hiç hatırlamazdı. 1970’lerde Edirne’de babasının mezarını bulmak onu çok mutlu etmişti.

Anneannemin doktor eşinden olan oğlu yakışıklı Albert’le, dedemin ilk karısından olan güzel kızı Roza arasındaki aşk saklanamaz duruma gelir. İkisi de çok gençtir. İşin evlilikle noktalanmasına Roza’nın anne tarafı karşı çıkar. Roza, yaş farkına rağmen, Mısır’a kervan işleten Kırklarelili zengin Çiprut ailesinin oğluyla, Jozef ile evlendirilir.

Trakya kökenli Çiprut ailesi başlı başına araştırılmaya değer, yüksek tahsile önem veren bir aile. Ünlü avukat Sara Geron Çiprut’un* babası Edirneli avukat Şapat Jozef Çiprut (1877-1956), eniştemin kuzeni, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bir gün, ezan vakti, Edirne’de bir caminin minaresine çıkar, şerefeden herkesi şaşırtan güzel bir sesle, makamında ve kursesiz ezan okur. Bunu bana yıllar önce nakleden yaşlı teyzem Sara Biçaçi (ö. 1965) “Hepimiz merakla sokaklara, onu

* Türk Hukukçu Kadınlar Derneği ve uluslararası federasyon üyesi. *Hukukçu Kadınlar Marşı*’nı bestelemiştir. Bu marş ilk kez Napoli’de çalınmıştır.

dinlemeye çıkmıştık.” diye de eklemişti. Anlaşılan bir iddia sonucu bu gösteriye kalkışmıştı. Yoksa din değiştirip Müslümanlığa geçmiş değildi...

Albert dayım karasevvalıdır, duramaz. Bir süre sonra ABD’ye göç eder. Yahudilerde parçalanmış aileler, gurbete giden çocuklar olağandır. O yıllarda ulaşım koşulları ve ekonomik durum öylesine elverişsizdir ki kavuşmak hayal bile edilemezdi. Bu durum bir deyme bile yol açmıştır “muerte en vida -ayrılanlar birbirleri için yaşayan birer ölüdür.” Bu acı da kuşkusuz en çok anne kalbini dağlar.

Ya âşıklar? Otuz yıl sonra teyzemi, anneme, Albert’i unutamadığını itiraf ederken duymuş, şaşırmıştım. Aklıma geldikçe düşündürür beni... Yıllar sonra New York’ta evlenen dayımın eşinin adı da Roza. Bu bir rastlantı mıydı?

Jozef Çiprut

* * *

Ester’in iki kardeşi o zamanlar Osmanlı toprağı olan Kudüs’e göç ederken iki üvey kızının da İstanbul’a gitmelerinin ardından, Ester Edirne’de kalmak istemez. Tebdil-i mekân iyi olur der, çocuklarıyla İstanbul’a gelip Sirkeci’ye yerleşirler. Yalnızlık çekmeyeceğı, gurbet saymayacağı bir yer. O semt Edirne kökenlilerin yerleşim bölgesidir, akrabası çoktur. Biraz parası, mücevheratı, değer verdiği az bir eşyası ve bir torbada tapuları vardır. Tapular annemin önemsedığı başlı başına bir konuydu. Nakletmem gerek. Yıllar önce bu tapulardan sadece biri, anneannemin doktor eşinden kalmış olan, işe yaramıştı, o kadar. Doktorun ilk eşinden, anneannemin ablasından olan Mudiko isimli oğlu, yerini bildiğı arsaya bir ev inşa etmiş. Komşu bu arsada hak iddia edip mahkeme-

lik olmuşken, annemin ulaştırdığı tapu sayesinde dava Mudiko'nun lehine sonuçlanmış hattâ komşunun benim dediği araziden bir kısmı da onun olmuştu. Hepsi bu.

Annem zaman zaman babamın bu tapuları değerlendirmesini ister, ilgisizliğine kızardı. Vergisi verilmemiş, varisleri oraya buraya göç etmiş, sonuçsuz bir uğraş derdi babam. Babamın ölümünden yıllar sonra, 80'lerde, Edirneli dünürüm Marko Özсарfati annemin hatırını kıramadığı için tapu dairesine başvurdu. Tanıdık memur, tapulardan birine ait bulunan kayıttan büyük bir arsanın bir bölümünün "yola gittiğini", uğraşmaya değmediğini söyledi. Dünürüm de babam gibi vazgeçmesini önerdi anneme. Böylece uzun, kalın kağıda basılı, turalı o tapular duvar süsü oldular.

Annesi de anneanneme Edirne'den gelen yolcularla içine altın para koyduğu çörekler gönderirmiş. Annesi babası peşpeşe ölünce felaket günleri başlamış. Eldeki para erimeye başlayınca anneannem Davila Matbaası'nda işe başlamış.

O dönemde öz dayım Sami çocuk denecek kadar gençtir. Almanca, Fransızca paralamakta ama dilediğince iş bulamamaktadır. Anneannem çaresiz kalır. Seyyar satıcılık yap diye tuturur, zorlar. Hattâ bir gece eve almaz. Kız kardeşlerinin yalvarmaları, konu komşu onu yumuşatmaz. Buyruğunda ısrarcıdır, ödün vermez. Dayım evin karşısındaki kaldırımda sabahlar. Neyse ki eniştelere araya girer. Sirkeci'den kalkan banliyö trenlerinde mi, istasyonda mı, bir iş ayarlarlar.

Bunları okuyanların bazıları Yahudilerle işportacılığı, seyyar satıcılığı bağdaştıramayacaktır. Edirne kadınları sert, otoriterdir gibi sözleri hatırlayıp Ester'i acımasız, haksız bulacaklardır. Bunlar toplumumuzun geçmişini, yakın geçmişini bilmeyenlerdir. 40'larda, 50'lerde bile Yahudi hammallar vardı. Sokaklarda dilenciler gezinir, cuma sabahları kapıya gelip bayat ekmek toplarlardı. Günümüzün varlıklı kesimindeki birçoklarının dedeleri, babaları çocuk yaşta Çi-

çek Pazarı, Sultanhamam, Mahmutpaşa kaldırımlarında iş-portacılıkla işe başlamış, tezgâh, dükkân işini aşama aşama geliştirmiş, toptancılık, imalat, fabrika derken sanayici olmuşlardır.

Bir süre sonra Ester'in çalıştığı Davila Matbaası kapanır. Mücevherat ve para edecek ne varsa yok pahasına gider. Balkan Savaşı'nın yaraları sarılmadan 1. Dünya Savaşı başlamıştır. Cemaat fakirlere, dullara, yetimlere yardımda yetersizdir. Kısıtlı olanaklara sahip Ortaköy Yetimhanesine kabul edilen çocuklar, eğitim de gördüklerinden şanslı sayılmaktadır.

Ester'in iki üvey kızı Ortaköy'de dere boyunda, yanyana iki müstakil evde oturacak kadar zengin izdivaçlar yapmışlardır. Kaynana ve görünceyle oturduklarından aileye yardımları kısıtlı olur. Hoş, zengin fakir dayanışmasında bir deyim durumu iyi açıklar: *La kaza de el riko se vazya la de el prove no se inçe* - Zenginin evi boşalır, fakirinki dolmaz. Sevdiğim Türkçe bir deyim de var: Taşıma suyla değirmen dönmez.

Savaş bütün acımasızlığıyla sürmektedir. Anneannem dikiş makinesi olanların, Saraçhane'deki Askerî Dikiş Evi'nde* işe alınacağını duyar. (O günlerde makine çok az ailede bulunurdu) Zenginlik günlerinden kalma ayaklı Singer makinesini hamala yüklediği gibi Saraçhane'ye varır. Önemli olan makinedir. İşe uygun bulunur, alınır. Savaş yıllarında Saraçhane'de gayrimüslim bir kadın işçi durumundadır. Makine bir süre ekmek tekneleri, geçim kaynakları olur, mutlanır.

Çalışanlara eve götürmeleri için bazen zahire verirler. Akşam paydosunda erata verilenden somun ekmek. Kıtlığı çekilen, neden yapıldığı belirsiz kapkara ekmeklerin fahiş fiyatlara satıldığı o yıllarda, bu tür bir ekmek büyük nimet...

* 1864'te Mithat Paşa zamanında İstanbul Saraçhane'de Askerî bir Dikimevi açılır. Özellikle burada askerin gereksinimi olan deri ve kösele işleri dikilirdi. Günümüzde bu yerde İstanbul Belediye Sarayı yer almaktadır.

Genç kuşak o durumu ne kadar kavrar ya da anlayabilir bilmiyorum, abarttığımı sanabilirler. Düşünüyorum da günümüzde ne çok ekmek çeşidi var. O kadar ki, seçim yapmakta zorlanıyor insan. Kara ekmekler artık sıradan lokantalar da bile konuyor masaya. İsim yapmış lokantalarda dilimlenmiş ekmek yasaklanmış gibi. Sosyetik lokantalarda küçük topak ekmekler minnacık, bülbül yuvası sepetçiklerde lokma boyunda servis edilir oldu.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yokluklarını yaşamış annelerimiz kadar İkinci Dünya Savaşı süresince yetersiz sayıda karneyle alınabilen ekmekleri benim kuşağım da bilir.

Annem o makineye sevgiyle bakardı. Babamın ölümünden sonra eşyalar dağıldığında, makinayı benim ya da kızkardeşimin almasını istemişti. Günümüzde antika salonları süsleyen, Harb-i Umumi'den kalma o büyük makineyi eskiciye satmak onu çok üzmüştü. Sözü edildiğinde gözü yaşarırdı.

* * *

Ester genç yaşından beri astım hastasıdır. Nefes darlığı nöbetleri giderek artar. Dedikodu mu, haset mi, gerçek mi bilmem, yaşlı akrabaların anlattığına göre, anneannem Edirne'de bir baloda öylesine çok dansetmiş, terlemiş ki, şifayı kapmışmış.

İstanbul'daki yaşam koşulları anneannemi zamansız kocadır. 1917'de 37 yaşında ölür... 1938'de, on bir yaşındayken, mezarına yaptığım bir ziyarette, altta görünen Haliç manzarası beni öylesine etkilemiş ve büyülemişti ki, ölüm bana güzel gelmişti... Orada, kararmış mermer yatay taşlar üst üste denecek kadar aralıksız, otlar arasında, nerdeyse yarı gömülmüş durumdaydı. Gene de mezarı bulmak problem değildi. O mezarlığın ordinaryüsü Aruto diye anılan bir korucuydu. Teyzemlerin tanıdığıydı. O mezarlıkla öylesine bütünleşmiş-

ti ki, Hasköy mezarlığına gidelim denmez, kısaca Aruto'ya gidelim denirdi.

Anneannemin bir yanında torunu (Bienvenida'nın kızı), bir yanında mektuplarını yanıtladığı teyzemin e i, damadı Nisim Fahri vardı. "A k mektupları yazarları yanyana yatıyorlar." diye düşündüm. Mektuplar ona gelmese de, o sözler ona söylenmese de, a k satırları okumak ve mektupları yanıtlamak mutlu mu etmişti Ester'i?  ep evre akrabaları arasında yatıyordu. O kabristan yok artık. Yola gitti.

Babam da annem de evlendiklerinde  ks z d ler. Dolayısıyla büyükannem, büyükbabam olmadı.  ocuklu umda onları merak eder akrabalara sorardım. Babama soramazdım. Annem ise sormadan anlatır, anlatmak için vesile arardı. Babasızlık, savaş... Yokluklar içinde geçen çocukluğunun tek mutluluk kaynağı annesiydi. Annesine sarılarak yatarmı . Kolay kolay ne uyur ne uyuturmu . Anneannem, aklına eseni durmadan soran kızına sabırla hik yeler anlatarak, merakını giderir, onu e itirmi . Babam i  seyahatlerine çıktığında, annem biz iki kardeşi yatağına alırdı. Annesi gibi davranırken kuşkusuz çocukluğunu ya ardı. Aklıma geldikçe bir burukluk duyarım. Onun annesine verdiği sevgiyi ben ona göstermedim... Ben başka bir dönemin  ocu uydum. Franca la yiyen, yemek seçen tok bebelerdendim. Kendime ait bir yatak odam vardı. Okuma merakım ba lamı tı, elime geçeni anlasam da anlamasam da okurdum. Abur cubur yiyenler gibi. Annem yatakta bizlere Ladino dilinde yazılmış kitaplar okurdu. Benden yedi ya  küçük kardeşim, anneme sımsıkı sarılır, öyle uykuya daldardı.  kisi de durumdan mutlu görünürdü. Karde ime anneannemin adı konmuştu: Ester. Annem ona başka gözle bakardı. Karde imi o kadar çok sevdim ki o zamanlar onu ne kıskanır ne de bu durumu yadırgardım.

GALATA KARŞISI, SİRKECİ-EBUSSUUT CADDESİ (1930-1935)

Bu anlatıda yer yer Sirkeci ve hudutları dahilinde Ebussuut Caddesi geçiyor. Bu nedenle buradan bahsetmem gerektiğini düşündüm.

Annem babam evlendikten sonra ilk oturdukları semt olan Sirkeci'de kalsalardı, kafa kağıdımda sokak ismi olarak Ebussuut Caddesi yazılacaktı.

Babamın iş yerine daha yakın olacağından, ben doğmadan Ebussuut Caddesi'nden taşınmayı uygun bulmuşlar. Hem 1926 -1927'lerde Galata'ya taşınmak, sosyal sınıf atlamak gibi bir şeydi. Böylece de bendenizi Beyoğlu kazasının Galata Nahiyesi, Emekyemez Mahallesi'nin, Mektep Sokağı'nda doğmuş olarak kaydettirebilme mutluluğuna erdiler. Ben ise bana sormadan, danışmadan yüklenen hem "emekyemez" hem de "mektepli" niteliğini hak etmeye çalışır, dururum. Eminönü'de Sirkeci tren istasyonunu geçtikten sonra, Babıâli'ye çıkan yokuşun solundaki büyük cadde, Ebussuut Caddesi'dir. Bildim bileli o caddeye Ebussuut denilir. Değişmedi. Adını Suudilerden almış olamaz. 16. yüzyılda yaşamış ünlü aydın, din bilgini, yazar, şair Şeyhülislam Ebussuut Efendi'ye atfen konmuş olduğu bilgisine ulaştım. İstanbul'da bağınaz çevreler Karagöz-Hacivat oyunlarına karşı çıkınca; Ebussuut Efendi bir fetvayla izin verir. Bu fetva çok önemlidir. Basının, bir halk meclisinin, muhalefetin olmadığı yüzyıllarda Karagöz-Hacivat seyirlikleri, bu işlevi yerine getiren, sıradan insana, çocuklara ulaşabilen, bilgilendiren, sansüre de uğramayan bir kurumdur.

1930'larda caddenin en güzel binası, civarın en büyük oteli, Yeni Aydın Otel'i'di. Kaldırım hizasındaki demir kafesli pencerelerden otelin lokanta kısmı görünürdü. Merakla bakmadan geçemezdim. Otelin yanında birbirinin aynı bitişik üç ev de caddenin en güzel evleriydi. Bu yıl geçtiğimde yı-

kılmış olduklarını görmek beni üzdü. Annem babam 1925 yılında evlendiklerinde bu evlerden birinin bir katını kiralayıp oturmuşlardı. Her katta iki büyük oda vardı. Amcam 1937'de o evlerden birinin en üst katında oturuyordu. Arka odadan görülen geniş deniz manzarası büyüleyiciydi. Öyle bir evi bırakıp bizimkiler gibi Mektep Sokağı'na, amcamlar gibi de Şair Ziya Paşa Yokuşu girişindeki bir apartmana geçemezdim gibi geliyor. İçimdeki denize âşık çocuk, bunu kabullenemiyor. Annem babam Sirkeci'den taşınırsalar da oralardan kopamışlardı. Hafta ortası Edirne kökenli annemle, çoğu o semtte oturan akrabalarına giderdik. Tarihî kayıtlara bakılırsa, 15. ve 16. yüzyıllarda, Edirne'den hem gelen hem de sürgün edilen Yahudiler bu semte yerleşmiş.

Pazar ve bayram tatillerinde babamla amcamlara veya yengemin ablasıyla evli, babamın halasının oğlu Yomtov Menşelere gider orada toplanırdık.

Bu çocuksuz çiftin şımartılan bebeğiydim. Ben de onları çok sever, bıraksalar onlarda kalabilirdim. Babamın bu kuzeninin maddi vaziyeti müsaitken Sirkeci'den Galata'ya geçmek istemez, iş yerine yakın olduğunu ve bu semti sevdiğini söylerdi. Bizimkiler, annem ve yengem aftosundan - sevgilisinden- ayrılamıyor der, kızar, söylenirlerdi. Eşi de bilirdi. Kocasına toz kondurmaz, ona büyü yaptıklarına inanırdı. Geçmiş zaman, tam bilemiyorum falcı mı söylemiş, rüyasında mı görmüş, o sokakta, otelin karşı köşesinde olan ilkokulun kapısına yakın bir yerde, koskocaman kaya parçası gibi bir taş vardı; büyüyü o taşın altına gömmüşlermiş. Gece yarısı tek başına gidip ordan nasıl bir şeyse bulup çıkarırsa, kocası ona dönecekmiş. Çocuk aklımla merak edip gidip taş bakmıştım. Gömülü gibiydi, yerinden oynamıyordu. Tante Roza'nın hasta hasta bunu tek başına başarması olanaksızdı. O yıllarda kadınlar arası muhabette büyü hikâyeleri ve kocaların eşlerini aldatması, yemek tariflerinden çok daha ilginç gelirdi. Can kulağıyla dinler, anlamaya çalışırdım. "Ma-

rido -yakışıklı- koca başa bela. Yomtov yakışıklı, kadınlar da arsız.” Böyle sözlerle de durumu özetler, Yomtov amca’yı savunurlarken, eşi ona âşık olduğunu, ikazlara rağmen ondan vazgeçemediğini mahcup, mahzun anlatırdı. Dünya tatlısı çakır gözlü Tante Roza üstüne başka bir kadın! Olacak iş değildi. Durum beni hem üzer hem de korkuturdu.

Çocukluğumda sinemadan çok tiyatroya gidilir, evde sözü edilirdi. Ama gene de Greta Garbo, Rudolph Valentino gibi ünlü oyuncular da bilinirdi. Sinema dünyasının kraliçesi Garbo’nun bir Yahudi rejisöre âşık olduğunu ve evlenmediğini bilirdim, tüm bunları evde duymuş olmalıyım. 60’larda olmalı, sinema dünyasındaki Yahudileri konu eden bir kitapta Greta Garbo’nun sevgilisi olan söz konusu rejisörün, Mauritz Stiller’in resmini görünce şaşmıştım. Sert etkileyici yüz hatlarıyla Yomtov Amca’yla bu kadar benzerlik olabiliyordu. Yomtov Amca’nın da aynı pozu verdiği bir fotoğrafı vardı. Eh Garbo gibi bir dilber âşık olmuş, unutamamışsa Tante Roza’yı neden suçlardı ki? Yomtov Amca’nın, oturdukları evin giriş bölümünde oturan, hali vakti pek yerinde olmayan, evli, iki çocuklu bir hanımla ilişkisi olduğu bilinirdi. Karısının ölümünden hemen sonra kocasından boşanan bu kadınla evlenmişti. Bu evlilik onun aileden dışlanmasına neden olmuştu.

Evlilik aşka son mu vermişti? Kısa bir süre sonra boşanmışlardı. Bizler Ankara’daydık, ayrıntılarını bilemiyorum. Bir kaç yıl önce yeni tanıştığım bir hanımla Sirkeci üstüne laflarken, boşandığı hanımın benden küçük olan kızını sordum. Kız Boğaz’da yalı gibi evde oturuyormuş, annesi yanındaymış... Kocasını sayılı zenginlerdenmiş. Günümüzde İstanbul’un gözde semtlerinde oturanların pek çoğu, bir zamanlar Sirkeci’de oturanların torunlarıdır...

Tante Roza’nın evi caddenin girişine yakın, büyük vitrinli, içine bakamadan geçemediğim bir bilardo salonunun bitişiğindeydi. O evin sahibesi şişman genç bir Rum terzi hanımdı. Üst katta oturur, Tante Roza’nın katındaki dört odadan

ikisini de dikiş atölyesi olarak kullanırdı. Gözde bir terziydi. 1937'de Ankara'ya gitmeden önce annemin orada diktirdiği elbiseler pek beğenilmişti. Birinde amcamın oturduğu üç bitişik evin sahibi de bir erkek terzi Rumdu. Ama ona gelen giden olmazdı, anlaşılan bir yerlere toptan dikiş dikerdi. O sokağın halkı arasında tabii ki mutlu mutsuz aşklar yaşandı. Babamın kardeşi Leon Amcam da, bu sokakta bir pansiyonda otururken komşu kızına fena halde âşık olmuştu. Çekingenliğinden kıza yaklaşıp bir şey söyleyemez, mahzun durmuş. Durumun farkına varan genç kız, amcama neden öyle üzgün durduğunu sorunca amcamın dili çözülmüş, mutlu sona ermişler.

Hazin mi demek lazım bilemeyeceğim, 1930'larda bu sokakta iki Yahudi doktor varmış. Trakyalı, çoluk çocuk sahibi bir doktor o yıllarda kendini asmış, intihar etmişti. Bizimkiler sebep olarak, Tante Roza'nın evinde defalarca gördüğüm yine Roza adında bir kadını gösterir, suçlarıydı. Balık etinde, yuvarlak hatları davetkâr, şen şakrak sesi, etkileyici bakışıyla, alımlı, cazibeli bir kadındı. Anılarımda belirttiğim gibi üzüntü, pişmanlık konduramam o yüze. Belki de bana anlatılanların, kulağıma çalınanların etkisinde kaldım. Her olayın iki yüzü vardır. Belki de esas suçlu doktor veya başka biriydi. O duruma neden düşmek istesin ki? Kadının, Müslüman bir adamla beraber oturduğu bilinir, o zamanki deyimle metres denirdi. Ebussuut'tan hemen aşağıya inen bir sokakta otururdu. Çoğu zaman yanında yedi sekiz yaşlarındaki çocuğu olurdu. Çocuğun babası kimdi, bilinmezdi. Sirkeci sinagogunun evli, çocuk sahibi, fakir *sammasi** nüfus kütüğüne kaydettirmiş, böylece de çocuğa bir baba yamalanmıştı.

Tante Roza'ya hemen hemen her gittiğimizde diğer Roza'yı da görürdüm. Annem, yengem Tante Roza'nın kardeşinin hanımı Tante Sofi, bu kadından hiç hoşlanmazlar, ona yüz veren Tante Roza'ya söylenirlerdi. Öyle ya, komşu Öjeni

* Samma: Sinagogun her türlü işini gören haham yardımcısı

hanım böylelerini eve kabul ettiği için kocasının baştan çıkmasına neden olmuştu (!). Belki de kendi kocaları için endişelenirlerdi. Tante Sofi'nin, bu konuda Tante Roza'ya yüklenmediği bir tartışmada "Çocuğun olmadığı için o kadının çocuklarına acıyorsun, o yüzden de ona yüz veriyorsun." dediğini duymuştum.

Karışık evlilikler de olurdu. Anılarımda* Trakyalı bir Müslüman şoföre kaçan, genç yaşta ölen Berta'yı başlı başına konu etmiş, kuzenim Zali'nin ilk izdivacından söz etmiştim... Bence ikisi de aşk izdivacı değildi. Özellikle Berta'yı çaresizlik, fukaralık itelemişti evliliğe. Zali de babasının ölümünden sonra, o yıllarda pek çok genç kız gibi konfeksiyon atölyelerinde çalışmayı göze alamamış evlenmişti. Üç yılın sonunda bir Yahudi kızla evlenmeyi günah sayan damat, huzursuzluğun ötesinde tımarhaneye düşmüştü. İyileştiğinde kızını bile görmek istememişti. Öz kardeşi bile onu ikna etmek için yalvarmışsa da boşanmıştı... Neyse ki Zali'ye varlıklı geniş çevreleri olan kuzenlerimiz sahip çıkmıştı. Zali çok güzel bir kadın olduğundan zengin, bekâr bir İtalyan Yahudisi Eliyo Viterbo'yla evlenmişti. Öz babasının kızı Güler'e -Rozi'ye- İtalya'ya gitme izni vermeyeceğinden korktularsa da, kız adamın umurunda değildi. Avukatı uğraştırmamıştı.

Bundan üç dört yıl önce Milano'dayken, orada yaşayan ve artık torun sahibi olan Rozi beni cuma akşamı yemeğe çağırmıştı. İstanbul'a geldiklerinde hep görüşürdük ama bu kadar dindar olduğunu, *kaşerut*** koşullarına böylesine riayet ettiğini bilmezdim. Kahvemizi içerken, evli kızı heyecanla istasyonda bir grup Türkle tanıştığını, onlara büyük babasının Türk olduğunu söylediğini anlattı durdu. Rozi veya Rozi'nin

* Beki L. Bahar, *Oradan Buradan Altmış Yılın Ardından*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995

** Yahudi dini, bazı gıdaları, etli ve sütlüleri bir arada yemeyi yasaklar. Bu kaidelere *Kaşerut Kaideleri* denir. Dindar kesim kadar laik kesimden de bu durumu sağlık açısından faydalı bulanlar vardır ve bu kaidelere sıkı sıkıya riayet ederler.

bu kızı, Rozi'nin öz babasını merak edip aradılar mı, görüştüler mi bilemeyeceğim.

Çocukluğuma dönersek... Pazarları sabahtan Sirkeci'ye giderdik. Havalar elverdiğinde ailenin erkekleri, beni Gülhane Parkı'ndaki çocuk bahçesine götürürdü. Tabii okul öncesi yıllarda. Kuşkusuz gitmeyi ben isterdim. Bu çocuk bahçesi İstanbul'da belki tek değildi, ama eşsizdi. Çeşit çeşit sahnecakları, kaydırakları, kum havuzu, mermer aslan heykeli ve açık havada kukla oynatılan bir köşe... Minyatür sahne yüksekte kalır, çocuklar küçük iskemlelerde oturur, büyükler arkada ayakta seyrederdi... Oturacak yer kalmadığında da babalardan kimi çocuklarını kucağında tutar, kimi omuzlarına oturtur, bir süre seyrettirirlerdi. Yorulup o yerden ayrılmaya kalktıklarında da çocuklar bağırır, ağlar, oturanlar sahnede konuşulanları duymadıkları için homurdanır, ortaya bir çocuk korosu çıkardı.

Burada en son kukla oynatan, Çiçekçioğlu Bohor adında bir Yahudiydi. Bu meslek, babadan oğula geçerdi. Ben 1930'larda onun ya da babasının oynattığı kuklayı büyük bir hayranlıkla, zevkten dört köşe seyrederdim.

* * *

Ebussuut Caddesi'nin belki de en göz alıcı binası ilkokuluydu. O yıllarda adı neydi bilemeyeceğim. Birkaç yıl önce sorduğumda İbrahim Müteferrika demişlerdi. Semte uygun bir isim. Orada okuyan Yahudi çocuklardan biri, benden iki yaş büyük sevgili kuzenim Eti Farhi idi. Bir defa çıkış saatinde onu kapıda beklediğimi hatırlıyorum. Tabii elimde incecik bir hafife kitapçığıyla. Okumayı bildiğimi daha başka nasıl gösterebilirdim? Sirkeci'ye hemen hemen her gittiğimizde Babıâli yokuşunun başında, Yahudilerin işlettiği Kanaat Kitabevi'nin yanındaki bir dükkândan beş kuruşa satılan bu

polisiye kitapçığı alırdım. O yıllarda nedense Türkçe olarak sadece bu tür kitapları okurdum! Bu benim için pahalı bir seçimdi çünkü 1936-1937'de Yüksek Kaldırım'daki sinemanın altındaki kitapçıya aboneydim ve haftada yüz paraya istediğim kadar Fransızca çocuk kitabı ödünç alabilirdim.

Ünlü, aydın Yahudilerin de oturduğu bu semt üstüne şarkılar bestelenmiştir. Bu semtte oturan devrin önde gelen sefarad ses sanatkârı ve bestekârlardan Hayım Yapacı Efendi;

*Esta kantika la asenti
En el park de Sirkeci
Vapores ivan pasando*

*Bu şarkıyı Sirkeci Parkı'nda besteledim
Vapurlar geçip dururken*

diye başlar şarkıya.

Bu semt 1931-32'lerde Yahudi nüfusunun yoğun olduğu bir bölgeydi. Anlaşılan yüzyılın başından beri Trakya veya Bursa'dan gelenlerin mesken tuttukları ilk yer burasıydı. Benim çocukluğumda tek bir odada oturan, muhacir dediğimiz aileler vardı. Örneğin Yomtov Amca'nın evinin az ilerisindeki evin girişindeki tek odada, annemin dul halası Tiya Suhu-la, anaç tavuk gibi otururken yukarıdaki iki katta evli, çocuklu iki kızıyla, boşanmış olan üçüncü kızı ve torunu oturdu.

Annemin yengesi Tiya Mazaltov Malki, dul kaldıktan sonra, kızı İnez'le birlikte caddenin en sonunda, sol tarafta bulunan benzer bir evin girişinde oturmaya başlamıştı... Arka taraftaki koca mutfak, iki ağaçlı, küçük bir avluya açılırdı. Ben apartman çocuğu olduğum için, gökyüzünü süzen bu ağaçlı avlu pek cazibeli gelirdi. O yerde şimdi heybetli bir otel yer alıyor. Yenge evde konfeksiyonculara dikiş diker, iyi kötü geçimini sağlardı. 1950'lerde İsrail'e göç ettiler. Erkek

pantolonu dikimindeki ustalığı işine yaramış, bu işi İsraili damadına da öğreterek kendi iş yerlerini kurabilecek kadar iyi bir duruma varmışlardı. Kuzenim İnez 1970'lerin sonlarında, bir Baltık ülkeleri gezisi dönüşü, eşiyle Ankara'ya bizi görmeye gelmişti. İnce uzun endamı, kılık kıyafeti, sarı saçları, mavi gözleriyle tipik bir kuzeyli turist görünümündeydi. Sokakta görsem tanıyamazdım, Sirkeci'de okula gitmiş, Ebussuut'tan göç etmiş kuzenimi... Muhacir mahallesiydi ama her sınıftan insan, doktoru, fakiri birlikte yaşar, komşu olabilirdi. Sokaklarda kavga gürültü, ortalıkta fakir fukara veya pejmürde giyinmiş kimse görülmezdi. Ebussuut'tan aşağılara, tren istasyonunun arkasına düşen Trakya otobüslerinin kalkış varış yeri, kaşer et satan kasabıyla bir Yahudi sokağı gibiydi. Köşesinde bir Yahudi aşevi vardı. Annem oraya kapıdan uğrar, bir iki genç hanımla konuşurdu. Annem onlardan *"laz ijaz del ahçi - aşçının kızları"* diye söz ederdi... Kuşkusuz Edirneliydiler. Babam anneme takılır dururdu, "Birileri Edirneliye tamam, annen bir akraba tarafı bulur." derdi ve Yahudice bir deymi tekrarlardı: "Hal de mi hal par-yentez de mi karkanyal - Topuğum kadar uzak bir akrabalık" manasında. Aşçı dükkânının karşısındaki ana caddeye paralel sokağın hemen girişinde, bir büyük handa da annemin mağrur duruşlu dul bir kuzeni otururdu. Oraya da muhakak uğrar, biraz otururduk. Annem akrabalarına çok ama çok düşkündü. Akrabalarını özellikle bayramlarda misafir etmeyi severdi. Zahmetine zevkle katlanır, masrafı hesaba katmazdı. Yukarda sözünü ettiğim dul yengesi ve kızı Hamursuz Bayramı süresince bizde misafir kalırdı.

Bu semtte hâlâ kullanılan bir sinagog vardır. Yahudiler semtin çeşitli yerlerine yayılmışlardı.

Konuşmalarında Bahçekapı, Hocapaşa, Yerebatan, Sarayburnu, Kocamustafapaşa semtlerinin adları hep geçerci. Yahya Kemal'in "Koca Mustafapaşa" adlı şiiri böyle başlar:

Koca Mustafapaşa, ücra ve fakir İstanbul...

Sürekli göç alan bir muhacir yerleşim bölgesi daha başka nasıl olabilirdi.

Tarih kayıtlarına göre bu semt Bizans döneminde de Yahudilerle meskûndü. Gülhane Parkı giriş kapısının karşısına düşen cami, sinagog olarak inşa edilmiş, Bizans döneminde kiliseye çevrilmiş, sonrasında da camiye. Yeni Cami'nin arkası Bahçekapı da sahilden kente giriş kapısıydı ve Yahudilere atfen Bizanslılar "Porta Hebreica - İbrani Kapısı" veya "Porta Judeca - Yahudi Kapısı" derlermiş.

Bazı tarihçilere göre Judeca'dan kasıt mezarlıkmış. Burada bir Yahudi mezarlığı varmış. O zamanki şehrin ortasında bir mezarlığın olması akla yatkın gelmiyor. İstanbul'un fethinden sonra Porta Judeca yerine Türkçe karşılığı olan Cuhut veya Çıfit Kapısı olarak adlandırılmış. Bir yangın buradaki pek çok Yahudi evini kül ettikten sonra, burası cami yapımı için istimlak edilmiş. Yahudiler başka semtlere sürgün edilmişler. 66 yıl süren inşaat sonucunda da Yeni Cami-Valide Sultan Camii yükselmiş. Bu cami içindeki duvarların birinde Yahudilerle ilgili pek hoş olmayan bir ayet yazılmış. Caminin bulunduğu alan mı bu yazının konulmasına neden olmuş?

* * *

Çabuk büyütülen, her işe koşturulan bir çocuktum. Özel ulak gibi görevlendirilir, telefon yerine geçerdim. Galata'dan Sirkeci'ye, yengemlere doğru böyle bir vazife ile yola çıktığımda Yeni Cami'nin önünden geçerken merakımı yenemeyip caminin içini görmek için merdivenleri çıkmıştım. Yıl 1934, belki de 1935. Geniş giriş yerini siyah bir deri perde kapatıyordu. Yere kadar inmeyen perdenin altından eğilerek içeri girmemle, tabanları yağlamam bir olmuştu. İçerisi karanlığa yakın loştı. Kuşkusuz yakalanmaktan da korkmuştum. O zaman bu zaman içini görmek nasip olmadı.

Pazar ziyaretleri kış günlerinde bazen Şehzadebaşı'na gidilen bir tiyatrodaki noktalandı.*

Baharda da Yedikule'ye giderdik. Yedikule'deki marul bostanlarındaki sefamız başkaydı. Bende öylesine yer etmiş ki şiire bile döktüm:

*Alçak hasır iskemleler
Pazar günü müşteri bekler
Bir gölgeliğe kurulmuş
Ailece verilen ziyafetler*

*Yedi tepenin Yedikulesi
Kaç Fatih görmüş bir o kadar kapısı
Yadırgardı sarmışken bizi
Yedi göbekli marul sevdası*

Erkekler marulları elleyip göbekleri dolgun olanları se-
çer, çeker veya keser, muslukta yıkar, sofraya getirirlerdi.
Küçük alçak bir masanın etrafında oturur, tuzluk elden ele
geçerken, marul yapraklarını küçüklerinden başlayarak mi-
deye indirirdik. Kuşkusuz evden getirilen başka bir şeyler de
yerdik. O sofrada küçük bir kayık tabakta yağlı, sirkeli sosta
bol dereotlu, siyah zeytinli bir çiroz salatası görünümü can-
lanıyordu gözümde.

Bazen de akşam üstü Gülhane Parkı'nın püfür püfür
esen deniz kıyısına, Sarayburnu denilen, Gülhane Parkı'nın
kıyısındaki gazinoya giderdik. Sahil yolu yapılmamıştı. Park,
denizin dalgalı sahiline kadar uzanırdı. Saz heyetinden Türk
Sanat Müziği geç saatlere kadar sürer, ben uyuyacak gibi
olunca iki iskemleden oluşturulan bir uyduruk yatakta yatı-
rılırdım.

* *Oradan Buradan Altmış Yılın Ardından* adlı kitabımda bu tiyatrolar da yer alır. Sirkeci'deki yaşam vb. ayrıntılar da hem kitapta hem de anıla-
rımda bulunmaktadır.

Havalar elverişsizken, akrabalarla bir yerlere gitmediğimiz zamanlar akşam üstü dönüş yolunda bir yerlere uğrar, bir şeyler yerdik. Ebussuut'un hemen çıkışında, Eminönü'ye inen yokuştaki börekçinin böreği, Karaköy'deki ünlü börekçiyi aratmazdı.

Sirkeci Garı'nın karşısındaki iki katlı Konyalı Lokantası da bir başkaydı. Günümüzde aynı adı taşıyan aynı yerdeki lokantayla hiç ilgisi yok. O lüks lokanta, yılda bir gidebileceğimiz yerlerdendi.

Aynı sırada, lokantanın az gerisinde bir kelleci dükkânı vardı. Vitrinde mermer bir kuyu gibi, özel bir fırından, nar gibi kızarmış ama sırtır görünümdeki kelleleri çıkarır, parçalanmış beyni orta yerde kalaylı tabaklarda sunarlardı. Eti ayrı, beyni ayrı bir lezzetliydi. Kolesterol bilinen bir şey değildi ki korkulsun. Biz dışarıda et yerdik, eve sadece kaşer et alınırdı.

Hayal meyal hatırladığım eniştem Jozef Çiprut'un lokantası bambaşkaydı. Günümüz Sirkeci Garı'nda bulunan Tren Müzesi'nin binasındaydı. Büyük salonda bir piyano dururdu. Salona açılan küçük, özel odalara da yemek servisi yapılırdı. Trenlerin kalkış peronlarında bulunan büfeleri de o işletirmiş. İstasyonun yan sokağındaki, şimdilerde askeriye'nin kullandığı küçük taş bina da eniştemin icarındaydı. Lokanta işletmesine yardımcı olan Nisim eniştemler ailece orada otururdu. Evin önündeki bahçede yaşıtım olan kuzenim Eti'yle oynadığımı, bir kumaş salıncakta sallandığımızı hatırlasam da, lokantanın büyük salonuna açılan küçük odada değil ne yediğimi, bir şey yiyip yemediğimi bile hatırlamıyorum... Çok ama çok lüks, Avrupalı bir lokantaymış. Anlaşılan idare edememiş, işletememiş. Bu lokanta bir daha belini doğrultamamacasına iflasına neden olmuş Jozef Çiprut'un. Dillere destan zengin bir ailenin sonu...

Eniştem Jozef Çiprut'un babası Mısır'a gidip gelen bir kervan işletirmiş. 19. yüzyılın sonlarından Mısır'dan yola çı-

kan kervana kim nerede saldırmışsa izine bir daha ratlanmamış. Birinci Dünya Savaşı veya hemen sonraki işgal yıllarında bir eşkıya grubu, Bakırköy’de, geniş bir arazi üstüne kurulu çiftliği basarak silah zoruyla satmış gibi elinden almış. Teyzem bu sonuca dayanamamış, genç yaşta ölmüş. 1941’de eniştemin cenaze törenindeki kalabalık ve bol çelenk beni şaşırtmıştı. “Üst sıradan Masondu, Bene Berit’liydi” diye açıkladılar. Yokluk yıllarında da bu arkadaşları yardım etmişlermiş.

Bir zamanlar oturdukları sokak Çiprut sokağı olarak adlandırılan bu ailenin saltanatını kanıtlayan büyük bir tablo kaldı yalnızca günümüze... Bakırköy çiftliğinde açık havada aile büyükleri koltuklara kurulmuş, çocuklar etrafta oynuyor, geziniyor. Arka planda besili kocaman inekler, yeşil çimen ve mavi gök arasında kalakalmış bir fon durumunda.

60’larda Ankara’dan geldiğimizde, günümüzdeki ticaret odasının karşısında salaş Pandeli lokantasına gittiğimiz olurdu. Tezgâhta patron Pandeli bir yandan meze tabaklarını hazırlarken bir yandan da demlenirdi. Ankara’da balık mezeleri olmadığı için hepsinden tatmak isterdik, hepsini pek beğenirdik...

İstanbul’a yerleştikten sonra 1980’de ne börekçide ne Mısır Çarşısı’nın girişinde açılan lüks Pandeli Lokantası’nda ne de Topkapı’da yer alan Konyalı Lokantası’nda eski lezzetleri bulabildik. Yaşlılara özgü karakteristik bir nostalji mi? Herşey mi değişti? Yemekler lezzetini kaybetmiş... Ebussuut cansız, ıssız, yabancı... Sirkeci o çocukluğumdaki Sirkeci değil...

Çocukluğumu Sirkeci’de gönlümce yaşıyordum. Oysa Ayaspaşa’daki akrabalara giderken sıkı sıkı defalarca tembihlerlerdi: Uslu uslu yerinde otur, her tarafı göreceğim diye dolaşma sakın, bu ne işe yarar diye sorma, elleme, ikram edilen den terbiyeli bir kıza yaraşır gibi az al, dökmeden saçmadan ye vs. vs... Tabii teşekkürü de unutma.

Neyse ki insanı hayran bırakan şaşırtıcı derecede aydın-

lık tuvaletleri, geniş mutfakları, değişik eşyaları, bibloları, tabloları olan o varlıklı akrabalara sık gitmez, çok oturmaz “uslu, akıllı, söz dinler, cici çocuk” gibi görünme gayretim işkenceye dönüşmeden kalkardık. Oysa canım Sirkeci...

Hatırlayabildiğim en eski yerlerden biri de pikniğe gittiğimiz Eyüp’tü. Oraya özellikle su içmeye giderdik, idrar söktürücü olduğu söylenirdi. Oralarda biten bir cins kamıştan, kenarları papatyalarla süslenmiş külahlar yapıp başa geçirmek âdettendi. Dönüş yolunda biz çocuklara tahta küçük kukla salıncaklar veya seramiğimsi, düdük gibi öttürebildiğimiz küçücük testi biçimindeki basit oyuncaklar alırlardı.

Edirneli bir çift, 1922'ler

Edirne'de bir düğün, 1923

Edirne, ilkokul talebeleri, 1928

*Edirne, Tunca nehri
kıyısında bir piknik, 1925*

2. Dünya Savaşı
yıllarında çekilmiş bir
askerlik hatırası, Edirne

2. Dünya Savaşı yıllarında
çekilmiş bir fotoğraf, Edirne

BAR-MİTZVA

Ağlunus

YASEF SARFATI'nın

*Onüçüncü yıldönümü münasebetile 1 Acelik
1962 Cumartesi günü saat 21 de eviminde yapıla-
cak Bar-Mitwa törenine hususumla şeref
vermedini rica ederim.*

*Bay ve Bayan
Masho Ester Sarfati*

Tel. Adr.
Masho Sarfati Saraylarda No. 130 EDİRNE

Yasef Sarfati'nin 13. doğum
günü davetiyesi, 1962

Dorylaion

Durulia

Druliya

Daravliya

Adrolia

Drusilya

Sultanönü

ESKİŞEHİR

1992 veya 1993 yılının sonbaharında İsrail vizesi almaya gittiğimizde, nüfus kağıdımızda Eskişehir kütüğüne kayıtlı olduğumuzu gören zamanın genç konsolosu şaşmıştı. Evvelce İstanbul'daki Yahudilere sormuş, ama hiç kimse ona bir zamanlar Eskişehir'de Yahudilerin yaşadığını söylememişti. Oysa Eskişehir Vilayeti içinde, Sivrihisar'da bile organize bir küçük Yahudi cemaati vardı. Bu cemaat Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan Ordusu'nun istilasından kaçmıştı.

Konsolosun vazifesinin son günüydü. Evvelce tanışmış olmadığımıza hayıflandı. Orada hiç yaşamamış olan bizler, Eskişehirli aile büyüklerimizin anlattıkları yaşamlarından bir şeyler naklettik.

BİR ANADOLU AĞASI, YASEF BAHAR (YUMURTACI YASEFAÇI BAHAR)

Adı Yasefti ama Yasefaçi derlerdi. O zamanlar yaşlı, iş gücü sahibi, başarılı kimselerin adının sonuna bir saygı eki niteliğinde “açı” eklendiğinden Eskişehir’de Yasefaçi Ağa diye tanınırdı. Ama Anadolu çapında ticaret yapıp tanındığından onu Anadolu olarak adlandırmayı daha uygun gördüm. 1950’lerde Ankara’da ünlü Şekerci Osman Nuri dükkânına eşimle her gittiğimizde Yasefaçi’nin torunları, İsrail Efendi’nin çocukları diye karşılanır, limonata veya dondurmayla ağırlandırdık.

Eşimin dedesi Yasefaçi, 19. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olmalıydı. Soyadı yasası çıkmadan önce de Yahudilerde soyadı vardı ve Yasefaçi’nin soyadı Bahar’dı. Bazılarının sandığı gibi Türkçeleştirmek üzere değiştirilmedi. Defalarca yazdığım gibi Yahudilerde hem Bahar hem de Behar soyadına rastlanır. Örneğin 16. yüzyılda, İstanbul’da Eşkenaz Bet-Din’ini oluşturan kişilerden biri Eliyezer Bahar adını taşıırken, gene 1540’ta haham başı diye adı geçen bir başkası Menahem S. Bahar’dır. Bu liste uzar. Yazılacak çok şey de var. Avrupa ve Amerika’ya göç edip yerleşen soyadı Bahar olan bazı kimseler, örneğin Yasefaçi’nin rahmetli olmuş torunlarından Kolombiya’daki Salvador, ABD’deki Sami, soyadlarını Behar olarak değiştirmişlerdir. Çocukları Behar soyadını sürdürmekteler. Detroit’e yerleşen, evli olmasına rağmen genç kızlık soyadını kullanmayı seven öz kızım, muayanehanesini açmadan önce Behar’ı mı Bahar’ı mı kullanacağını kestiremiyordu. Mısır’dan gelmiş soyadlarını Bahar’dan Behar’a dönüştürmüş bir ahabları Behar’ı tavsiye etmiş. Behar tipik bir Yahudi soyadı olduğundan müşterilerini de düşünerek Bahar’dan ölümüne dek vazgeçmedi...*

* Caddebostan Sinagogu’nda mevlüt sonrası ayak üstünde sohbet ettiğim değerli din adamı Rav. Adoni, soyadlarıyla ilgili olarak o kadar emin olmamam gerektiğini söyledi. Çünkü Bahar kelimesi İbranice’de üç sessiz harften türemiş. Behar da olabilir Bahar da olabilir.

Eskişehir'in tarihi Ankara'ya benzer bir seyir gösterir. Yöre, Hitit, Frig, Lidya, Pers, İskender, Roma, Bizans, Selçuk'tan sonra 1289'da Osman Gazi fütühatıyla Osmanlı'ya geçen ilk Anadolu şehridir. Eretrali Doryleus'un kurduğu, Dorylaion adı verilen bir Frigya şehriyken günümüze Eskişehir adıyla ulaşır. Bulunduğu mevki, yol üstünde olduğundan, Antik çağlarda Avrupa'dan gelen kavimler İznik veya Bandırma limanından girip Dorylaion üstünden Anadolu içlerine yayılmış, Haçlı seferleri için de bu yolu kullanan olmuş.

Bizans döneminde bu yöre çok önemsenirmiş. Şifalı kudret sularından yararlanmak üzere Eskişehir'e hamamlar yapılmış. Hanedan da dinlenmeye çekildiği bu şehri saraylarla donatmış. Eskişehir, Selçuklular zamanında tahribata uğramış. Şehrin önlerinde pek çok meydan savaşı da olmuş. Haçlı ordusu Birinci Haçlı Seferi'nde (1097) I. Kılıç Arslan'ı meydan savaşında yenip güneye doğru devam etmiş, İkinci Haçlı Seferi'nde ise Türklere yenilmiştir. Eskişehir, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından (1921) bir ara işgal edilmiş, 1922'de şehrin önlerinde verilen bir meydan savaşıyla kurtarılmıştır.

A. Galante, tarihçi J. Juster'ın (1886-1914) *Roma İmparatorluğu Yahudileri* isimli yapıtında, antik çağlarda burada yaşamış bir Yahudiden söz ettiğini yazar. Bu şehirde en eski Yahudi varlığı ne zamana iner? Şimdilik meçhul. Ancak yöre ve civarında Yahudi yerleşim yerleri olduğunu biliyoruz. Bu yerlerden en önemlisi kuşkusuz Bizans döneminde bir Yahudi şehri olan Amorium'dur.* 13. yüzyılda Arap akınları ve istilasında şehir yok olur. Bu istilacılarla beraber Amorium'a giren Arap şair Hüseyin B. Zahhak bir şiirinde şöyle der:

* Batı kaynaklarında Amorium, Arapça eserlerde Amuriye diye geçer. Bkz. Christopher Lightfoot, *Amorium, Orta Anadolu'da Bulunan Bir Geç Roma ve Bizans Kenti*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları ve Andrew Sharf, *Byzantine Jewry: From Justinian to the Fourth Crusade*, Routledge & Kegan Paul Limited, Londra, 1971, s.2, 72-76, 86.

*Yeryüzünden yok ettik Amuriye'yi
Yerle bir ettik Angora'yı*^{**} (Ankara'yı)

Gene günümüzde Çifteler olarak bilinen, Eskişehir'in ilçesi Amorium'dan yola çıkan Arap seyyah İdrisi bu yerleşim yerinden Hisn el Yehud diye söz eder. Daha sonra 14. yüzyılda ünlü Faslı seyyah İbn Batuta, yöreye gelip yeni kurulan Osmanlı Devleti üstüne bilgi verirken, bu kasabayı El Yehudi olarak adlandırır. Daha sonraları Yahudiler demek olan Çifutlar^{**} sözcüğüyle adlandırılan kasaba, Türkçe fonetiğine uydurulma ve Türkçeleştirme sonucu günümüzde Çifteler'e dönüşür...

Eskişehir'in doğusunda yer alan Sivrihisar'da da, Eskişehir Yahudileriyle sıkı irtibat içinde, kendilerine özgü küçük sinagogları ve mezarlığı olan bir Yahudi topluluğu yer alırdı. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında dağılmışlardır. Eskişehir yakınında, Bursa yol ayrımındaki Bilecik'te ise üç dört aile yaşırdı. Eskişehir Yahudileri, Ankara ve Bursa'ya gidip gelmekle, kız alıp vermekle kalmaz, bazen bu şehirlerde yıllarca otururlardı. 1892 tarihli Alliance Bülteni'nde Eskişehir'in Yahudi nüfusu yüz kişi olarak kaydedilmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde bu sayı kırka düşmüştür. Buradaki Yahudiler kendilerine yeter durumdaydılar. İş durumları da iyiydi.

Burada bir parantez açarak söylemek isterim ki, 20. yüzyılın başında bu sayının arttığı fikrindeyim. Nedenine gelince Eskişehir; Balkan, Kırım ve Kafkas Müslüman göçmenlerin iskân edildikleri bir şehirdi. Aynı yörelerden Osmanlı vatan-daşı oldukları için kovulan Yahudiler de bir süre Bulgaristan, Romanya gibi yerlerde kaldılsa da yerleşemeyip geri döndüler. Avrupa'daki yardımsever zengin Yahudilerin,

* *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, Ankara maddesi, Cilt VI, 1960.

** Yahudilerin yoğun olarak bulundukları yerler bu şekilde adlandırılırdı. Örneğin Kırım'da, Ege'de; Çifitkale vb.

Berlin'den ünlü Siyonist Otto Warburg (1859-1938) ve New York'tan David Tritch başkanlığında kurduğu organizasyonlar, Osmanlı hudutları içinde modern çiftlikler kurarak, göçe zorlanan bu Yahudileri yerleştirme ve meslek edindirme işine girer. 400.000 Markla finanse edilen bu kurum Eskişehir etrafında böyle bir çiftlikler zincirini kurar. Hattâ bir ziraat okulu bile açılır. Çiftlikler zincirini bu bölgede kurmalarının önde gelen nedeni, aynı topraklardan kopup gelmiş Müslümanlarla aynı dili konuşup birbirlerine aşına olmaları ve bunun getirdiği rahatlıkla burada kaynaşıp tutunabilecekleri varsayımıdır. Bir süre sonra, 1894'te Ankara'da aynı amaçla satın alınan Tapkir çiftliğinde barınamayan Yahudi göçmenleri, Gordiyum civarındaki bu çiftliğe getirilip yerleştirilirler. Çiftlikler öylesine gelişmiş ve sayıca artmışlardır ki, çiftlik değil Warburg Köyü adıyla anılmaya başlanır... Ne var ki konumlandıkları bölgeler bataklık ve sivrisinek yataklarıdır. Moiz Abravanel ve Jozef Fransez adlı ziraat uzmanları büyük gayret sarfetseler de bataklıkları kurutup sıtma hastalığının yayılmasını önleyemezler. Tren yolu üstünde, Eskişehir'e on beş kilometre mesafede, Beylik Ahır'da altı yüz kişilik bir koloni kurulmuştur. Bir salgında 32 çocuk, 17 genç ölünce Otto Warburg Berlin'den, David Tritch New York'tan tetkike gelip yönetim merkezini Eskişehir'e taşırlar. Eskişehir'de Eşkenaz Yahudileri de yer almaya başlar.

Bizler 1937'de Eskişehir'den Ankara'ya otomobillerle, yolun olmadığı bir araziden giderken şoför bataklığa saplanmaktan korkarak dikkatle ilerlerken, ben arabayla yarışan saldırgan köpeklerden korkuyordum. Geliş gidiş azdı, köpekler arabalara alışık değillerdi. Bu yöreye özgü Akbaş denilen köpekler varmış! Onlardan mıydı, bilemeyeceğim...

Eşkenaz Yahudileri olan bu çiftçilerin önde gelen yöneticileri, dinî bayramları kutlamaya Bursa'ya giderdi. Eskişehir'de sinagog yoktu. Bursa cemaatinin onlara tahsis ettiği küçük bir binada, Eşkenazların âdetlerine uygun bir şekilde

ayinlerini yapar, bayramı kutlardı. Bu da sayıları açısından az da olsa bir fikir verir. Bu çiftlikler Birinci Dünya Savaşı'nda, Yunan işgali sonrasında kapanır. Bazı Yahudiler diğer çiftliklerde bir süre yarıcı olarak çalışırlar. Savaş sonrasında da Eskişehir Sivrihisar Yahudileri gibi, bazı gruplar bölgeyi terk ederler.

Bahar Ailesi Eskişehir'e ne zaman gelmiş veya yerleştirilmişti? Babama göre aile Bozüyük'ü de olabilirdi. 1940'lar da, Ankara'da yaşayan Bozüyük'ü Aslan diye tanınan, kömür ticareti yapan ve Müslüman bir kadınla oturan biriyle, derecesini bilemeyeceğim akrabalıkları vardı. Öyle ki Varlık Vergisi tutarını denkleştirmek üzere Yasefaçi'nin büyük oğlunun -sonradan kayınpederim olacak İsrail Bahar'ın- hanımı Ankara'ya gelmiş, ondan borç para almıştı. Her neyse...

19. yüzyılın sonlarında Bursalılar onu Eskişehirli Yasefaçi Bahar olarak tanımışlardı.

Daha evvel de bahsettiğim gibi, Eskişehir Yahudileri, Ankara ve Bursa'ya gidip gelmekle beraber, bu şehirlerde yıllarca otururlardı. Örneğin Eskişehirli Yasefaçi Benforma Bilman, A. Galante'ye, çocukluğunda Ankara'da otururlarken, susuzluk ve kuraklık yüzünden Bursa'ya göç ettiklerini anlatmıştı. Yasefaçi B. Bilman, Eskişehir'de o yıllarda başlı başına bir imalat ve ticaret kolu olan tenekecilik yapardı. Son yıllarını Ankara'da geçirmiştir. Onun da dünyanın dört bir yanında torunları var... İzmir, İstanbul, Tel-Aviv, Brüksel... San Francisco'da tanınan iki mimar ile ünlü ressam ve şairimiz Habib Gerez de onun torunudur. 1948'de ölümünden bir süre önce yaşlı Yasefaçi, hanımı ve kızı, Ankara'da, Birinci Dünya Savaşı ve sonraki yıllardaki Eskişehir'den söz etmişlerdi bana.

Kuraklık Yasefaçi Bilman'ın yaşamına öyle bir etki etmişti ki, Tuna Caddesi'ndeki tek katlı küçük evinin bahçesinde iki havuz vardı. Teneke kaplı olanı kendi yapmıştı. Fısıkiyesini çalıştırırken, bir bahçıvan gibi çiçeklerini, güllerini

budar, sular, bir sanat eseri gibi üstüne titrerdi. Su sesi ve gül kokusu onu mest ederdi. Ben daha yeni gelirken, onların kiracısı ve eşimin akrabası yaşlı bir çift bana, o zamanlar âdet olan “kumbite de novya - yeni gelin şerefine davet”, bir kabul günü yapmışlardı bahçelerinde. Serde gençlik vardı. Yasefaçi Bilman “Güller güllere verilmeli.” deyip bir gül koparıp efendice uzattığında herkes şaşmıştı. Çiçeklerine öylesine sevdalıydı, koparmaya kıyamazdı...

Eskişehir, Ankara'ya tren hattıyla bağlı olmasına rağmen Yasefaçi Bahar ile ailesi de Pesah ve Ros-Haşana (yeni yıl) bayramlarını geçirmek için yılda iki kez Bursa'ya giderlerdi. Bir erkek kardeşi burda yaşırdı. Bursa Yahudi cemaati 16., 17. yüzyıldaki önemini koruyamamışsa da, gene de o yıllarda üç bin beş yüz kişiyi aşan bir topluluktuktu. Pesah'ta bayramın gerektirdiklerini karşılayabilmeleri; Ros-Haşana'da ise kışa odun, kömür vb. kışlık tedariklerini yapabilmeleri için yardımda bulunduğundan, Bursalılar özellikle bayram öncelerinde Yasefaçi'nin gelişini kollarmış.

Günümüz gençleri anlamakta kuşkusuz zorlanırlar. Pesah öyle bir masrafa yol açardı ki, Pesah masrafıyla kız evlendirmeyi bir tutan Yahudice bir deyim bile vardır: *İja da kazar Pesah de tomar*-Ha kız evlendirmişsin ha Pesah Bayramı'nda harcama yapmışsın. Tüm bir hafta boyunca ekmek, hamur işleri, bakliyat yemeyen, dışardan peynir ve benzeri yiyecekleri satın almayan topluluk bol bol yumurta yerdik. Kolesterol diye bir şey bilinmediğinden, çocukluğumda, gençliğimde bayram süresince sabah kahvaltısında iki yumurta, öğlen ve akşam yemeklerinde ilk yemek olarak yine haşlanmış yumurtayla, *bumelos* dediğimiz yağda kızarmış bol yumurta içeren, Hamursuz unundan yapılmış, yuvarlak, topak topak börekler yerdik. Bu bumelos, göz göz kalaylı, bakır tavalarda bol yağda kızartılırdı. 19. yüzyıldan, anneannemden kalma mutfağında antika gibi asılı duran tavaya bakıyorum. Göz göz oyuklar, kocaman ve derin. Demek bu bumeloslar

günümüzdekilerden daha bir büyük yapılp yeniyordu. Şişmanlık problem değildi. Bir Yahudi deyiimi *Dame gudrura te tadre ermozura* der. Kabaca, kelime kelime çevirisi “Yağ ver, güzellik vereyim”dir. Yalnız iştahlı, etine dolgun hanımların değil, herkesin Belle Epoque - Güzel Dönem yılları. Kır yumurtayı yağda kızaran kaşer sucuğun üstüne, ye afiyetle! Kolesterol de ne?

Bir süre Eskişehir’de hesap işlerine bakmak üzere Yasefaçi’nin yanında çalışan büyük eniştesi, Bursalı Avram Aranyas Alkaş, 1948’de Yasefaçi’yi bana anlatırken “Böyle ağa adamlar artık kalmadı.” demişti.

Yasefaçi ailesi Eskişehir’de Porsuk çayının yakınında, o zamanlar Hoşnudiye Mahallesi diye de adlandırılan Yahudi mahallesinde, müstakil bir evde otururlardı. Aile kalabalıktı. Yedisi erkek, ikisi kız, dokuz çocuğu hayatta kalabilmişti. Eskişehir’deki bu zengin evinde 19. yüzyıl sonlarında yaşam değişikti. Çocuklar ayrı, büyükler ayrı odalardaki sofralarda yemek yerdı. Hoş, o zamanlar çocuklarla senli benli konuşmak âdetten değildi. Benim çocukluğumda bile özellikle babalar çocuklarla mesafeli dururdu. Büyükler “Konuşup da yüz göz olma” diye öğütlerdi. Yemeklerin en güzeli, etlisi, yağlısı başta evin erkeğine - babaya, sonra anneye olmak üzere büyüklere konur, çocukların yemeği önemszenmezdi. Ankaralı yaşlı bir hanım olan Dina Krepsi “Etli yemekler büyüklere, erkeklere verilir, artan kemikleri yalamak çocuklara kalırdı.” diye anlatmıştı. Kış için yapılan kavurma tenekeleri de iki türlü olurmuş. Bir tenekeye etler, diğer bir tenekeye de kemikler konurmuş. Yağlı, besili hayvanlar seçilirmiş. Koyun gibi kuyruğu safı yağ, kıkırdak olan kısmı ufak ufak doğranır, kavrulur, bu kısım bazen tabaklara dökülür, dondurulurmuş. Kış günü bir parça katılması bile yemeğe et tadı verirmiş. İstanbul’da böyle bir âdet yoktu. Koyun yenmez, yeni yavru kuzu yenirdi. Annemin yüzünü buruşturarak yemeklerin, mutfakların kuyruk kokmasından şikâyet edişini hatırlıyorum. Bu Eskişehirli ailede yardımcıları, günün

yorgunluğu üstüne bir de çocuklar ağayı, hanımı yormasınlar diye, onları uzak tutar, erkenden yedirir, yatırır. Anlaşılan Yasefaçi çocuklarına düşkünmüş, yatmadan önce uzunlamba yer yatağında yan yana yatan çocuklarını görmeye gider, dikkatlice de sayarmış. Bir gece uyuyan çocukları saymış, bakmış bir tane eksik. Dikkatle eğilip yüzlerine bakınca ailenin tek kızıl saçlısı *el rufyiko* dedikleri, afacan küçük oğlan Eli'nin kayıp olduğu anlaşılmış. Evdeki erkekler, mahalle bekçisi, duyan konu komşu fener elde sokakları tararken, Porsuk kenarında uzanıp uyuya kalmış çocuğu bulmuşlar.

Benim de yakından tanıdığım Adanalı Eli Amca kendine özgü bir kişiydi. Büyük gelin 1918'de, sonradan eşim olacak ilk çocuğunu hayata getirdiği günlerde, kaynanası da bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Yahudilerde ilk erkek toruna büyük babanın adı verilir. Bu da hem soyu hem de adın devamını sağladığı için önemsenir, sevindirici bir olay gibi kutlanır. Yeni bir erkek evlada sahip olmak mı yoksa kendi adını taşıyacak olan bir toruna sahip olmak mı Yasefaçi'yi daha mutlu etmişti? Günümüzde ne bizim toplumumuzda ne şehir ortamında yaşayanlar arasında bu duruma rastlanıyor. Gelişen ilim bu tür işleri zapturapta aldı. Torun önemsenmiş olmalı, bir kaç aylıkken çekilen fotoğrafta, boynuna ağa torununa yaraşır çil çil altınlar dizilmiş. Bebek sekiz günlükken törenle sünnet edildiğinde, büyükbaba torununun sağdıçı olur, sünnetçinin, ziyafetin vs. masraflarını da karşılar. İkinci erkek çocuk anne tarafındır. Dedenin adı konur, sünnet ondan sorulur. Yıllardır yapılan Türkçeleştirme akımı doğrultusunda bebeğe isim koyma âdeti de değişikliğe uğramış olarak sürüyor... Mesela büyükbabanın adı Mordo veya Moiz ise, bebeğe M harfiyle başlayan Metin, Murat, Mert gibi bir isim uygun görülüyor.

Yasefaçi çocuklarını okutmak istemiş hep. 20. yüzyılın başında büyük oğlunu -kayınpederimi- İstanbul'da eğitim görmesi için okula göndermekle kalmamış, yardımcı olması için de bir öğretmenin evine pansiyoner vermiş. Bir diğerini

Ankara'ya, o zamanki Yahudi okulunda okuması için göndermiş. Benim tanıdığım en küçük iki oğlu da okumuş, efendi insanlardı. Hiçbiri yüksek tahsil yapmamıştı.

Kendilerine özgü ev yaşamında, ağanın hanımı Rebeka köşesinde oturan, bir şey yapmadan sağa sola buyruk vererek ev işlerini yürüten nazlı bir hanımmış. İstanbullu büyük gelini olan kayınvalidem ile yıldızları hiç barışmamış, aynı evde bir arada hiç yaşamamışlar. Eskişehir'in önde gelen Yahudi aileleri, İstanbul'dan gelin geldiğinde kayınvalideme, âdet olduğu üzere sırayla gelin kabul günleri - kumbite de novya- tertiplemişler, onu onurlandırmışlar. İstanbullu olmayı üstünlük sayan kayınvalidem Sara da, karşılık olarak, demiryollarında çalışan kayınpederime ayrılan lojman evinde bu hanımlara bir kabul günü tertiplemiş, kayınvalidesi Rebeka'yı davet etmemiş. Bunu haber alan Rebeka hanım, hiddetinden mi üzüntüsünden mi - kayınvalideme göre ise şumarıklığından- düşüp bayılmış... Aradan kırk yıl geçmiş olmasına rağmen, bunları anlatırken kayınvalidemin yüzünde mutluluk, gözlerinde oh olsun pırlıtısı vardı!... Olacak iş miydi? Herkesin birbirini tanıdığı küçük bir toplumun first lady'sine, bir kayınvalideye saygısızlıktan da öte bir hakaretti. Bugün bile, aklıma geldiğinde şaşar "Bunu niye yaptı?" diye düşünürüm. Kendisini haklı görmeseydi bunu bana, gelinine anlatmazdı.

Aynı yıllarda gelin-kaynana, çocuk dünyaya getirebildiklerine göre kayınvalide çok genç yaşta evlenmiş olmalıydı. Onu iyi anımsayan Adanalı torunları, ince, uzun boylu, duru beyaz tenli, kulakları ağır küpeleri yüzünden yarılmış, oldukça güzel bir hanım olarak tanınıyorlar. Benim kayınvalidem kısa boylu bir esmer güzeliydi. Kayınpederimden de yaşça büyüktü. Kayınvalidem bir tür kıskançlık duyduğu için mi Rebeka hanıma saygısız davranmıştı. Bana, gelinine, daha neler anlatmamıştı ki! Yıllarca susmuş susmuş, bir arkadaşa içini döker gibi, uzun uzun anlatmıştı.

Ee, nihayetinde ben de gelindim. Dayanamadım, onu bir

soruyla köşeye sıkıştırdım. Dul kalan, Adana’da yaşayan kayınvalidesi hiç onlara gelip kalmış mıydı? Son yıllarda kör olmuştu, hiç İstanbul’a getirtip doktorlara baktırmayı düşünmüş müydü? Tabii ki hayır. O benimle içtenlikle dertleşirken böyle bir soru sormam yakışık almıyordu. Pişman oldum. Ama hayret, bana kızmamıştı. “Yok daha neler! Bir de onunla mı uğraşacaktım?” der gibiydi. Belki de haklıydı, yüzünü güldürmemiş bir kocanın annesiydi.

Rebeka’yı görmedim, tanımadım. Yeni evlendiğimde hayattaydı. Gönderdiğim bir entarilik kumaş onu ağlatmış. Rebeka’dan bana söz eden Eskişehirli yaşlı bayan Dina Bilman Benforma ise, arkadaşşı Rebeka’dan, ağanın eşinden sevgiyle söz etmiş, hayırsever bir hanımefendi olduğunu vurgulamıştı.

Yasefaçi ticaretin her türlüşünü yapsa da yumurtacı diye anılırdı.

* * *

Yaşıtlarım anımsayacak, yumurta olmazsa olmaz, yalnız Pesah süresince değil, daima çok tüketilen bir gıdaydı. 30’larda, İstanbul’a, ince, oldukça uzun, çıta çıta tahta sandıklarda, kırılmasını önlemek üzere sapsarı saman benzeri bir tahıl artığına dizilmiş gönderilirdi. Şair Ziya Paşa Yokuşu kaldırımlarında bile sandık sandık yumurta satılırdı. Özellikle Pesah Bayramı öncesinde. Bu arada salamura diye tabir edilen, pek makbul sayılmayan türde, daha ucuza satışa sunulanı da vardı. Bir de çok daha pahalıya satılan, mahalle arası tavukçuların sattıkları, “günlük” dedikleri yumurtalar olurdu. Dükkân kapısının önünde, oldukça yükseğe asılan tel bir sepette dururlardı. 1935-1936’larda, “aman dikkat et kırma” tembihleri içinde, küçük kardeşime her gün yedirilen bir tane yumurtayı almak için, Neve Şalom Sinagogu’nun -bu son yıllarda kullanan- arka kapısının karşısındaki dar sokağın girişinde bulunan bir tavukçuya gönderildiğimi hatırlıyorum. Bir de Be-

yoğlu Tünel’de, Mandra dediğimiz lüks dükkânda, üstüne tarihi yazılmış günlük yumurta satılırdı. Babam alıp gelirdi, biz de her cumartesi sabahı yumurta yerdik. 19. yüzyılın başında toptan yumurtacılık, memlekette hem itibarlı hem de kârlı bir işti. Kızkardeşimin kayınvalidesi Madam İnez Rabinoviç* yeri geldiğinde “Babam Daniel Dekalo, Trakya’nın en önde gelen yumurta tüccarıydı, yanında on yedi adam çalışırdı” der, gururlanırdı. Tipik Trakyalı, mücadeleci bir hanımdı.

Yasefaçi’nin işlerinden biri, belki de en önemlisi, Eskişehir’in köylerinden toplattığı yumurtaları sandıklatıp büyük pazar İstanbul’a sevketmekmiş. 1. Dünya Savaşı öncesinde İsviçrelilerle veya Almanlarla bir ortaklık kurup Eskişehir’de bir yumurta fabrikasını işletmeye açmış. Toplanan yumurtalar usulüyle kırılıp beyazı bir tarafa, sarısı başka tarafa ayrıılıp yayvan kaplarda ayrı ayrı fırınladıktan sonra, öğütülerek un haline getiriliyor, paketlenip ihraç ediliyormuş. O zamanlar fabrikada çalışmış olan Yasefaçi Bilman Benforma’nın büyük kızı Raşel Ender bunları bana anlatırken, elinde yumurta varmış gibi hareketler yapıyordu. İyi kötü yürüyen fabrika hakkında son bilinen Yunanlıların Eskişehir’e girdiklerinde binayı ateşe verdikleridir.

Kendine özgü bir kadın olan Madam Raşel’i tanıdığımda varlıklı bir kişiydi. Eşi Ankara’nın köklü Ender Albukrek ailesindendi. Güçlü bir karakteri vardı. Birçokları geçmişini saklar, pozlar takınırken o aksine, fabrikada çalışmaktan başka, o zaman tenekecilik yapan babasının dükkânında da çalıştığını anlatmıştı. 20. yüzyılın başında yaşam kolay değildi. Gene de Eskişehir’i metheder, şehrinden ‘küçük Paris’ diye söz ederdi.

* * *

* Madam İnez evlendiği antikacı eşi dükkânı kapatmaya mecbur olunca yılmamış, Tünel yakınında büyük Meymenet Apartmanı’nın son iki katını kiralayıp Otel gibi bir pansiyon işletmişti.

Yasefaçi Adana'ya yerleşmez ancak oraya gider gelir, ticaretine devam eder. İşlerinden biri, Anadolu'nun her tarafındaki köylülerden, paramparça olmuş yün çorapları toplatıp beyazı, renkliyi ayırtarak balyalayıp İngiltere'ye satmaktı. İngilizler bunları dünyaca ünlü yünlü kumaşlara dönüştürürlerdi. Kayınpederim de bu işi 50'lerden sonrasına kadar İstanbul'dan yürüttü. Günümüzde köylüler eskisi kadar yün çorap giymediklerinden bu işi yapanlar var mı bilemiyorum. Kayınpederim hangar gibi bir yerde, Anadolu'dan gelmiş bu el işi, saf yün, paramparça çorapları, işçi Roman kadınlara renklerine göre ayırtır, çuvallara doldurtur, satardı. İş pis bir işti. Çoraplar kokmuş, bitler içinde gelirmiş.

Bu işler yaratıcılık ve beceri isteyen işlerdi. Örneğin kayınpederim, gümrükte yıllarca kaldıktan sonra satılığa çıkan bir parti numaralı gözlük camı almış, onları ayna fabrikasında aynaya dönüştürmüştü. O zamanlar satılan kadın çantalarına hep küçük aynalar da konurdu. Erkekler de ceket ceplerinde ayna taşırdı.

Savaş yıllarında saç tokası, firkete bulunmuyordu. O yıllarda da kayınpeder fabrika döküntüsü bir telden, firketeler, tokalar yaptırıyordu, ama tabii ki kalitesizdi. Kayınpederim bu gibi işler yapanlara matrağına "doktor" dendiğini anlatmıştı. Her zaman başarılı olunamaz, "Ticaret bu, kâr da olur zarar da." der, normal karşılardı.

Yasefaçi'nin iflasına ve ölümüne, kemik işi neden oldu. İngiltere'ye ihraç edilmek üzere dört bir yandan hayvan kemiği toplatıp İskenderun sahiline yığan Yasefaçi'den, alıcı firma kemikleri çuvallara doldurup yüklemesini ister. İkinci Dünya Savaşı çıkmıştır. Çuval bulamaz. Hindistan'dan çuval gelmemektedir. Savaş biter, anlaşılan alıcı da bu arada vazgeçer. İşe yaramaz malı, İskenderun'dan denizin açığına atmak mesele olur. Bir hayli para harcar. Maddi manevi tükenir. Yaşlanmıştır da. Düşlediği yeni iş alanlarını gerçekleştirecek gücü kalmamıştır. Kimilerine göre bu da Ağa'nın sonu-

na neden olur. Ölü. Torunlarından bazılarının anlattığına göre Rebeka hanım Adana'da sırayla iki oğlunun evinde birer ay geçiriyordu. Ondan sevgiyle söz eden Ankara'daki arkadaşısı Dina hanım, Rebeka'nın bu durumunu konuşurken üzülmüş olacak, Ankara'daki evinde misafir etmek istediğini içtenlikle tekrarlayarak söylemişti. Tamamen kör olmuş, kolunda kör bandı, elinde bastonu ile dolaşan oğlu da onunla beraber kalıyordu. Onu Bursalı, fakir bir kızla evlendirmişlerdi. Söylentilere bakılırsa tepeden bakan, hor gören eltiler gelini bıktırmış, o da dayanamamış, kaçmıştı...

Anlaşılan bu iki kişiyle de daha çok torunlar meşgul oluyordu. Oğlu Eli'nin küçük hamarat kızı Sofi, büyükannesini hamamda yıkıyor, cumartesi günleri de kör amcasını Halkevine konsere götürüyordu.

Diğer oğlu Albert'in kızı Yıldız, kör amcasını gezmeye götürür, her seferinde de amcası bu geziler karşılığında ona yüz para verirmiş. Bir gün amca gezmeye götürülmek istemiş, ama "Param yok" deyince, çocuk işte, "Ben de götürmem." deyip götürmemiş... Amcası o gece ölmüş. O gün bu gün her akına geldiğinde üzüldür, vicdan azabı duymuş Yıldız.

* * *

Adana'dayken şekeri artan, görüşü azalan büyük hanıma da torunları bakmış. Onu hava aldırmaya parka götürürlermiş. Babaannesi, kendisini en çok parka götüren gezdiren torunu Yıldız'a "Ben ölene kadar sana kısmet çıkmasın, benden sonra seni çok gezdirecek bir kocan olsun." der, ellerini açar dua edermiş. Aynen de öyle olmuş. Yıldız büyükanne ölene kadar evlenmemiş, öldükten sonra ise kendisini çok gezdiren bir Adanalı ile evlenmiş.

Rebeka Hanım'a Fransa'dan gelen siyah bantlı bir mektup son darbeyi vurmuş. Mektup, Almanların Almanya'dan kampa sürdükleri oğlunun öldürüldüğünü, kaçtığı saklandı-

ğı sanılan karısı ve iki çocuğun akıbetinin ise bilinmediğini bildiriormuş. Rebeka Hanım bu haberin üzerine dayanamamış ölmüş.

* * *

Yasefaçi'nin oğlu Ceki Bahar Türk vatandaşıydı. İstanbul'dan Almanya'ya gitmiş, yerleşmiş, evlenmiş, iki de çocuk sahibi olmuştu. Berlin'de o yıllarda çoğu Türk Yahudisi olmak üzere bir Sefarad topluluğu yaşıyordu.

Almanlar önceleri vatandaşları olmayan Yahudileri toplayıp kampa öldürülmeye göndermediler. Bu durumda kimi Türk vatandaşı Yahudiler, kendilerini ayrıcalıklı sanıp boş verip ne döndüler ne de zamanında elçiliklere başvurdular. Tehlikeyi sezinlediklerinde, o zamanki şartlarda yazışmaların ve Ankara'dan gelecek yanıtın gecikmesini fırsat bilen Naziler, onları da kampa sürdüler ve öldürdüler. Bu oldukça uzun öldürülenler listesinde Behar soyadını taşıyan pek çok kimse var. Ceki Bahar da onlardan biri olmalı.* Başka bir listede Nazilerin kamplarda öldürdükleri Türk vatandaşı Yahudilerin doğum yerleri kayıtlı. Tek bir kişinin yeri bilinmiyor. Kayıtlı şehirler içinde de Eskişehir yok... O tek kişi o olabilir mi?*

* Bkz. Corinna Guttstadt, "Türkiyeli Yahudiler ve Soykırım Sırasında ki Kaderleri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Eylül 2008.

** Erol Haker, *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları 1867-1937*, Çev. Lizet Deadato, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2007, s. 1907.

ANADOLU KONUKSEVERLİĞİ BİR İTİRAF... BİR PİŞMANLIK...

1956 veya 1957 yılının bir bayramında güneye inmeye karar verdik. Bizim tank gibi bir Ford arabamız vardı. Bizler anemle altı kişi; minibüs benzeri arabasıyla da kızkardeşim, eniştem, bebek üç kişi ve o zamanlar Ankara'da askerlik görevini yapan kuzenimiz Aslan Palaçi olmak üzere cümbür cemaat Ankara'dan yola çıktık. Geç vakit Adana'ya varıp o yılların en iyi oteline yerleştik. Geleceğimizi evvelden eşimin amcasına bildirmiştik. Sabah sabah, amca oğlu Kemal geldi. Otel ücretini ödediği gibi apar topar hepimizi evlerine götürdü. Amca'nın evi varken otele mi gidilirmiş... Anadolular zaten misafirperver olurlardı. Bir de kendilerini borçlu hissediyorlardı. Amca oğulları Kemal ve Yusuf, eşleriyle balaylarında bile Ankara'ya uğramışlardı. İki, üç gün bizim evde hem ağırlamış hem de gezdirmiştik. Bir başka amca kızı bir aya yakın bizim evde kalmıştı. Amcamlar da öyle... Oysa bizler bunu hesaba katmamış, yeni moda olmaya başlayan turistik bir geziye çıkmıştık. Tabii ki onlar gibi biz de hediyelerimizi getirmiştik. Onları görmeye, yemeğe gidecektik... Hem yalnız da değildik... Bizlere bir ikram bir ikram, görülmüş şey değil. Sabah kahvaltıdan sonra tam toparlanıp etrafı gezmeye çıkalım diyoruz, olmaz diyorlar. Kahve vs. ikramı başlıyor. Öğle yemeği, kahvesi, beş çayı derken, günümüz evde çançanla geçiyor. Oysa Ankara'da kızkardeşim ve eşimle, görülmeye değer yerlere gitmeyi planlamıştık. Nasıl olduysa ikinci gün çay sonrası amcanın da katıldığı iki arabayla gezmeye çıktık. Adana yakınında gömülü olduğunu okuduğumuz Kartacalı asker, siyaset adamı Annibal'ın lahtini aramaya koyulduk. Elde kitap, plan, yollarda kime sorduysak bilen yok... Bir ara etrafı duvarla çevrili bir mezarlıktan geçerken, amca "Büyük babanız Yasefaçi burada gömülü." dedi, ama bizler Annibal'a odaklanmışız... Amca bu duyarsızlığımıza içerlemişti... Eve

döndüğümüzde hanımına bizlerin duyacağı bir sesle dokundurmuştu... O Adana'ya sırf onları görmek için geldiğimizi, bu arada belki de Yasefaçi ve hanımının mezarını ziyaret edeceğimizi ummuştu... Bir daha gitmek nasip olmadı. Hatırladıkça bir burukluk duyumsar, amcaya hak veririm...

YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞINDA BALAT'TAN ESKİŞEHİR'E GELİN GİDEN SARA PAPU BAHAR'IN YAŞAMI

Günümüzde kısaca Balat der, geçeriz. Oysa yaşlı Balatlılar, o yöre halkından söz ederlerken "O Tahta Minare'de otururdu, onlar Hamam'ın orda. Bizler Dibek'te, amcamlar Kasturiya'da." derler ve bu liste uzardı. Ne çok semti vardı, şaşarsınız. Sinagog sayısı semt sayısını da aşar. Yahudiler 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bu bölgede yaşarlardı.

Balat, adını Latince'den Grekçeye geçen *palatia* -saray-sözcüğünden almış. Zamanla Balat'a dönüşmüş. Balat özellikle Bizans Dönemi'nde saraylarıyla ünlüydü. Buna da şaşmamak lazım. Haliç manzaralı. Nedense Türkçede Haliç der, geçeriz. Yabancılar ise Altın Boynuz demiş, kıymet yüklemiş. Fransızca paralayan benden önceki kuşak, yarı şaka yarı ciddi Cote D'Azur gibi der, onun özentisi içinde semtin niteliklerini belirten Fransızca sözcükler eklerlermiş. Balat demez, *Balat sur mer* (Deniz kıyısında, kıyı Balat); Hasköy demez, *Hasköy Plage* (Hasköy Plajı); Fener demez, *Fener les Bains* (burdaki bains sözcüğü hamamla değil, plaj ve denizle ilgili) derlermiş.*

Haliç'in temizlenip sahil boyundaki binalarının yıkılarak, yeşillendirilmesinden, ağaçlandırılmasından sonra Balat itibar kazanmaya, değerlenmeye başlamıştır. Eski evleri, mahalle, komşuluk yaşamını canlandırmak isteyen bazı aydınlar, buradan ev satın alıp yerleşmeye başlamışlardır.

* Eşim Yusuf Bahar'dan alınmıştır.

Balat, İstanbul şehir tanıtım kitap ve rehberlerinde de Yahudi semti olarak geçer. Bizans döneminden kaldığı belirlenen Pul Yaşan, Yanbol ve Ahrıda Sinagogları, bu yerleşim bölgesinin eskiliğini kanıtlar. Bazı tarihçiler, halen gezilip görülebilen, kullanılır durumda olan Balat'ın önde gelen sinagogu Ahrıda'nın orta yerindeki Teva denilen kürsünün, bir geminin kaptan köşküne benzemesi nedeniyle, bu sinagogu İberik'ten gelen Sefaradların yaptığını ileri sürerler. Sinagog, yangınlarıyla ünlü bu semtte kimbilir kaç kez tamir gördü. Bu arada kuşkusuz orta yerdeki Teva da.

En son 1992'de İberik'ten göçün 500. yılı kutlama çalışmaları çerçevesinde restore edilen sinagog artan etkinliklerle hizmete başladı.

Yahudilerin Bizans döneminde de bu yörede oturduklarını, tartışmaya açık bir olayla, bir efsaneyle ileri süren tarihçiler de var. Bunlara göre Yezid'in kumandasındaki İslam donanması 7. yüzyılda İstanbul'u kuşattığında, Yahudiler gemide ölen Hz. Ebu Eyyub el Ensari'yi semtlerinin yakınındaki Eyüp'e gizlice gömmüşler ve Fatih İstanbul'u aldığı anda, ona yerini göstermişler.

Ünlü Yahudi seyyah Benjamin Tudela'nın (1165-73) İstanbul Yahudileri hakkında verdiği bilgiler içerisinde, Marmara uzantısı küçük bir körfez etrafında bir yerleşim bölgesini kaydettiği görülür. Tudela'ya göre bu yerleşim bölgesi Pera'dan, Hasköy'e kadar uzanabilir. Balat'tan söz eder. Ahrıda Sinagogu muhtemelen daha sonra yapıldı.* Bu da sanki Yahudiler bir tek orada yaşıyorlarmış gibi, bir yanlışlığa yol açmıştır kanımca. Son yıllarda pek çok araştırmacı 5. yüzyıldan beri Yahudilerin İstanbul'da topluluklar oluşturduklarını, bazı semtlerdeki sinagogları da belgeleyerek Pera'dan başka yerlerde de yaşadıklarını kanıtladılar.**

* Bkz. Elkan Nathan Adler (Ed.), *Jewish Travellers in the Middle Ages: 19 Firsthand Accounts*, Dover Publications, New York, 1987.

** Bkz. *Byzantion Revue Internationale des Études Byzantines*, Tome XXXVII, Brüksel, 1968.

David Jacoby, *Les Quartiers Juifs De Constantinople A l'epoque Byzantine*, University Hebriaique De Jerusalem.

BALAT'IN YAHUDİ SEMTİ OLUŞU VE HALKI

İstanbul'un fethi ve sonraki üç günlük karışıklık, yağma ve yangın sonucu İstanbul'un Vlanga semtindeki Yahudi yerleşim yeri yok olur. Fatih'in emriyle açıkta kalanlar, Yahudilerin yaşadığı diğer bir semt olan Balat'a yerleştirilirler. Bunlara ilaveten Fatih zamanında Makedonya'dan getirtilenler Kasturiya topluluğunu oluştururlar. Sonrasında hem İberik hem de Anadolu'dan gelenlere, Bahçekapı ve Eminönü'de oturan Romaniyotlar da eklenir ve yöre nüfusu artar. Tüm bu toplumların benlikleri zamanla, Sefaradi dediğimiz, İberik'ten gelenlerin kültür, gelenek-görenek, dinî kaideler potasında erir. Balat halkı oluşur.

Balat hem çok fakirlerin hem de en zenginlerin oturduğu bir semt niteliğini 20. yüzyılın kırklı yıllarına kadar korudu. Deniz kenarları rutubetli evleriyle fakirleri barındırırken, Kasturiya Aryento Balat denilen merkezdeki bakımlı sokaklarda, güzel evlerde varlıklılar otururdu. Bu zenginlerden kiminin evindeki lüks tuvaletini *La privada de Palti* (Palti'nin helası), ötekinin oğlunun kibarlığını *El ijo de Pizante* (Pizante'nin oğlunun kibarlığı) diye halk matrağa almış, deyimlere, şarkılara taşımış, günümüze ulaştırmıştır. Osmanlı yönetimi Yahudilere şarap yapma izni verdiği için meyhaneler, kafeler, tavernalar çoktu ve ünlüydü de. Her tür musiki icra edilirdi. Bazı kafelerde şiir, fıkra ve benzeri kültür sohbetleri de yer alırdı...

Tiyatro ise Selanik ve İzmir'e kıyasla geç, ancak 1873'ün Nisan ayında Balat ilkokul çocuklarının basit bir dinî oyunuyla başlar. Oyun Ermenilere ait bir salonda sahnelenir.

* * *

Semt Yahudi kabadaylarıyla da ünlüydü. Sataşmalar, kavgalar, yaralamalar, bıçaklamalar, Hristiyan, Müslüman fark etmez, eksik olmazdı.* Yahudi yüksek makamı, Bet-Din’de yargılananların Yahudilere özgü hapisane de gene Balat’taydı.

Balat-Hasköy Yahudileri arasında ağız dalaşları olurdu. Birbirlerini küçümser, kendilerini cesur, delikanlı bulurken karşıdakilerini küçük kuru üzüm demek olan *pasika* diye adlandıırırlardı. Yumuşak, pısırik demeye getirirlerdi.

Arabalarında dinlerini simgeleyen işaretler resmedilmiş itfayeciler de ayrı bir âlemdi. Semte göre bölünmüş yalınayak Yahudi tulumbacılar, yangın yayıla dursun, önde gitme, ilk varma amacıyla yol keser, kavgaya tutuşurken, arada olan olurdu.

Yerli yabancı pek çok yazar, bu bölgeyi ayrıntılarıyla konu etmiştir. 19. yüzyılda Alliance’ın Paris’teki merkeze halk hakkında verdiği raporlar olumsuzdur. İsrail’e göç eden Hoca Nisim Behar da aynı yüzyılın sonlarında Balat Türk Yahudilerinden hiç de iyi söz etmez.**

Kayınvalidem Sara Papu 1891’de, Aryento Balat dedikleri iç bölgede doğmuş, orda gelin olmuştu. Evlerinin karşısında, belki de Balat’ın en son meyhanecisi olan dayısı Vitali Brudo’nun dükkânı ve üstünde evi vardı. Hiç evlenmemiş olan Vitali’nin son yıllarında, Müslüman bir çift hem meyhaneyi işletti hem de evinde oturdu. Vitali öldüğünde meyhane de ev de onlara kaldı. Balat meyhanelerini incelemiş olan araştırmacı Jak Deleon, *Balat ve Çevresi* adlı kitabında Vitali’yi atlamış.

Sara’nın en büyük şanssızlığı ailenin ilk çocuğu olmasıyla başlar. Altı çocuklu bir ailenin büyük kızı. Yahudice bir sözcükle ailedeki öteki kız kardeşlerinden ayrılır, *bohora* denir.

* Bkz. Marie-Christine Varol, *Balat faubourg juif d’Istanbul*, İsis Yayınları, İstanbul 1989.

** Bkz. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması “Alliance Okulları”*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s. 114-115.

Anneden sonra gelen, her işe koşturulan, anneyi rahatlatan kız. Anne peşpeşe çocuk doğururken kızların okumuşluğunun önemsenmediği o yıllarda bohorayı okula göndermek olur mu? Kuşkusuz incecik bileğine sarıp minnacık avucuna da ipi koydukları gibi, ilk iş beşik sallamasını öğretirler. Kendinden iki yaş küçük kardeşine o bakar. Annesi terzidir, hem de müşterisi sıra bekleyen iyi bir terzi. Babasının koltukçu dedikleri, en gerekli ev eşyalarını satan bir dükkânı vardır. İki kız kardeşi dahil, tüm kardeşler okula gönderilirken, bir tek o okula gitmez. O zamanların âdeti üzerine, eve gelen bir din adamı ona raşi harfleriyle okumayı yazmayı, basit hesap işlemlerini öğretir, biraz din bilgisi verir. Dikişi, terziliği de annesinden öğrenir. Böylece de evden ayrılmamış olur. Nasıl öğrenir bilinmez, Latin harflerini ve Türkçe okumayı becerir.

1956 yılında bizde misafirken, gazeteleri isterdi. Resimlere bakıp bakıp oyalandığını düşünürdüm, büyük harflerle yazılı başlıkları söküp sökmediğinden emin değildim.

O yıllarda abone olduğum Varlık Dergisi'ni, Yahudileri sarsmış olan Varlık Vergisi konusunu işleyen bir dergi sanmış. Ben yokken dergiyi uzun bir süre okuduktan sonra, beklediği konuda bir yazıya rastlamayınca şaşırmış. Sonra beni sorgulamıştı. Sabırla, yabancısı olduğu konuları uzun uzun okuduğunu anladığımda, bu kez ben şaşırmıştım.

Sara'nın gençlik yıllarında komşuluk, akrabalık güçlüydü. İç içe bir yaşam vardı. Mahalle halkı birbirini tanırdı. Galata'ya yerleşildikten sonra olduğu gibi profesyonel çöpçatanlara ihtiyaç duyulmazdı. Sara, nerede tanışmışlarsa, Balatlı bir gençle isteyerek, severek nişanlanır. O zamanlar nişanlı demek için çiftin bir hahamın huzurunda resmi bir tören yapması ve Bet-Din'e kaydedilmesi şarttı. O tören yapılır ve nişanlılar fotoğrafçıya gidip baş başa, mutluluk yansıtan bir de resim çektirir. Sara bir koltuğa oturmuş, nişanlı bey arkada ayakta, bir eli Sara'nın omzunda, romantik bir poz.

Sara çeyizini işler, düğün hazırlıklarının başlayacağını

ümit ederken, bir haberle sarsılır. Yaşamının seyri değişir. Nişanlısı, Marsilya'ya gidecek olan bir vapura binmek üzere-
dir. Elde bir çanak reçel, gözlerinde yaş, annesiyle o zaman-
ki rıhtıma gider. Gemi açıkta demir atmış, yolcular sandalla
gemiye ulaşmışlardır. Güvertedeki yolcularla, rıhtımda biri-
ken heyecanlı halk birbirlerini seçemeyecek, seslerini duyu-
ramayacak mesafeden birbirlerine mendil sallarlar. Gemi
hareket edip ufukta kaybolduktan sonra Sara şaşkın, çare-
siz, bitap eve döner.

Tanzimat'a kadar gayri müslimler askere alınmazdı.
Tanzimat sonrasında bedel-i askeriye denilen bir parayı öde-
yen müslim ve gayri müslimler askere gitmezdi. Stanford J.
Shaw'a göre, 1910'da, Hahambaşı Haim Nahum, Hristiyan
Patriği'nin karşı çıkmasına rağmen bu ayrıcalığı kaldırır.
Özellikle Rum ve Ermeniler beş yıl süren askerlikten kaçış
yollarını arar, göç ederlerdi. Bu yüzden 20. yüzyılın başında,
Birinci Dünya Savaşı öncesinde, gayri müslim gençlerin dış
ülkelere göçü hızlandı. Göç nedenlerinden biri askere alınma
korkusu olsa da sanayileşmiş dış ülkelerde iş bulma imkânı
ve yaşam koşullarının daha cazip oluşu da göçte önemli bir rol
oynardı. İş olanakları kısa zamanda durumlarını düzeltmele-
rine fırsat vermekteydi. Sara'nın nişanlısı da askere alınmak
üzere aranırken kaçmış olabilir. Mümkün. Bu yüzden mi Sa-
ra'nın haberi olmamıştı? Normal yoldan gitmişse, muamele
işlemlerini yaparken neden Sara'ya açılmamış, gizlemişti?

Bu ayrılıktan sonra aralarında aşk mektupları gider ge-
lir. Bir işe giren delikanlı Sara'nın Marsilya'ya gelmesini is-
ter. Orada evlenebileceklerini yazar. Delikanlı aileye boşuna
rica eder, çünkü Sara'nın söz hakkı yoktur. Papu ailesi ni-
kahsız genç bir kızı göndermeye yanaşmaz. Delikanlının dö-
nüp düğün yapmasında diretir. Sara öyle meçhule gönderile-
cek, kimsesiz, sahipsiz değildir. Nişanı bozarlar. O zamanlar-
da yüzüğü atmakla nişan bozulmazdı. Balat'taki dinî otorite-
lere, Bet-Din'e, götürülen Sara, sorgulamalara ailesinin iste-

ği doğrultusunda gözyaşlarını içine akıta akıta yanıt verir. Otoriteler nişanı bozar. Marsilya'daki genç çok üzülürse de dönmeyi göze alamaz. İşini kaybedebilir, askere alınabilir. Son mektubunda "Seni kaybedeceğime keşke gemi batsaydı, ölseydim. Daha iyiydi." diye yazar. Bu mektuptan kırk yıl sonra, bana bunları anlatırken, işte ben böylesine sevildim, der gibiydi. Sara bu son mektupla nişan resmini, pembe kurdeleyle fiyonklar, çeyiz sandığının en dibinde saklar. Bu olaydan kırk yıl sonra, bayram temizliklerinin yapıldığı günlerde, Sara sandığı düzeltecekken yorgun düşer. Dinlenmek üzere uzanır. Uyuklarken kızı (görümce) kilidi açık kalmış sandığı karıştırır. Söylediği gibi annesine yardımcı olmak, sandıktakileri havalandırmak, düzeltmek niyetiyle mi açar, babasının "kirli çıkı" diye adlandırdığı annesinin parasını mı merak eder, bilinmez, pembe kurdeleli paketçisi bulur. Aşkı sevdayı tatmamış babasına düşkün kız, annesine fena halde öfkelenir. Söylene söylene mektubu yırtar.

Nişanlısı gelmeyecek olsa da Sara bu aşktan, sevdadan kolay kolay kurtulamaz. Aile endişelenmeye başlar. Yalnız Sara açısından değil, başgöz etme yaşına gelen diğer iki kız kardeş de onları düşündürür. Malum bohora, gelin olmadan küçükler evlenemez. Bir sıra, bir hiyerarşi vardır. Tanındıkları mı, çöpçatanlar mı, her neyse bir talip bulunur. Sara'ya allandıra ballandıra adamı tarif ederler. Gencin adı Beno, kendisi ise "bello" yani yakışıklı. Delikanlı eve gelir. Aileye göre iş tamamdır. Resmî nişan öncesi, gencin Sara'yla baş başa sandalla bir tur atma teklifini aile kabullenir. Haliç'teki sandal sefası, Sara'da bir elektriklenme yaratacağına tersi olur, Sara buz kesilir. Sahile ayak basar basmaz eve koşar, bir odaya kapanır, aileye isyan eder. Adamın kılığı kıyafeti, kayan fesi, arkası basık papuçları, bakışları, sırtışı ona batmıştır.

Yıllar geçmektedir. Aile onu inadından vazgeçirecek birini bulamamıştır, kaygılıdır. Bu arada boylu poslu, Alliance mezunu güzel kardeşi Raşel, Karaköy'de bir iş yerinde ça-

lışmaya başlar. O yıllarda böyle bir işe kalkışan ilk kadınlar dandır. Yolda gider gelirken, zamanın gençlerinden Amerika'ya göç etmiş ağabeyinin arkadaşı Jak Dayan'la aralarında bir yakınlaşma başlar. Birbirlerini sever, sözleşirlerse de Sara evlenmelerine engeldir. Genç adam sabırsızlanmaktadır. Çevresi geniş, tanıdıkları çoktur. Hem kültürlü hem de ikna kabiliyeti yüksektir. O sırada bir zamanlar Jak'ın arkadaşı olan Eskişehirli İsrail Bahar, Balat'a hava değişikliğine gelmiştir. İsrail dertlidir, şaşkındır. İstanbullu bir kızı sevmiş, aileye danışmadan evlenmiş, bir süre sonra da kızı Eskişehir'e götürmüştür. Kız gebedir ama Bahar ailesi gene de karşı çıkar. Ne gelini ne de erkek bebeği kabullenirler. Gelin doğumdan bir süre sonra Eskişehir'de ölür.

Jak nasıl bir dil dökerse İsrail'e Sara'yı gösterir, onu evlenmeye ikna eder. İsrail kuşkusuz ailesinin, iyi bir ailenin ağırbaşlı kızını beğeneceğini, çocuğuna iyi bir anne olacağını düşünmüştür. Diğer yandan aile de Sara'ya baskı yapmaya başlar. Genç adam Sara'dan üç dört yaş küçüktür. Varlıklı bir ailenin oğludur, çok da yakışıklıdır.

Bir sabah Ankara'da bizlerde misafir, pijama üstünde ipek sabahlığıyla otururken, davetsiz gelen annemin bir arkadaşı V. A. onu görünce "Ne bu? İngiliz Lordu mu?" diye hayranlığını belirtmekten kendini alamamıştı. Üstelik o zaman altmışın üstündeydi ve sağlık problemleri vardı.

Sara baba evinde daha uzun kalmanın doğru olmayacağını düşünür. Ailesine kırgın, evlenmeyi kabul eder. Bana anlatırken "Beni Fransa'ya gönderemeyenler Eskişehir'e, Anadolu'ya gönderdiler." diye yakınır.

Okul konusunda ailesinin yaptığı ayrımcılık, Eskişehir'e gelin edilmesi, yaşam boyu onda bir burukluk bırakmış, kız kardeşlerine olan sevgisini azaltmış olmalı; kız kardeşlerine ziyarete gitmezdi. Kardeşlerinden Raşel, son yıllarında hemen her cumartesi günü onu görmeye gelir, genç yaşta dul kalan, her zaman şımartılmış olan Korin ise aynı semtte

oturduklarından ve problemleri bitmediğinden, her gün uğrardı. Yıllar sonra Amerika'dan gelen ağabeyi onuruna Raşel'in evinde verilen yemeğe gitmek istememiş, onu razı etmek tüm aileyi uğraştıracak kadar problem olmuştu.

Başka bir etken mutlu geçmeyen evlilik yaşamı olmalıydı. Ben ona hak versem de çocukları belki de başka türlü düşünüyordu. Bu konuda olumsuz konuştuğu bir anda en küçük oğlu annesine "Sen de herhalde bir şeydin ki, ancak Eskişehirli birini bulabilmiştin." gibi bir şeyler söylemiş. Bu sözler onu öylesine yaralamış, anlatırken yüzü öyle bir ifade almıştı ki, acımış üzülmüştüm.

O zamanki İstanbullular için Eskişehir demek, biraz meçhul, biraz da geri kalmışlık demekti. Oysa o yıllarda Eskişehirli bir genç kız olan Raşel Benforma, Eskişehir'i o yılların küçük Paris'i diye anlatmıştı. Eskişehir'den İstanbul'a ulaşım tren hattı üstünde olduğundan kolaydı ve damat demiryollarında çalışmaktaydı. O yıllarda trenlerde çalışanlar askerlikten muaf tutulurlardı. Kuşkusuz Eskişehir'de hatırı sayılan Yasefaçi Bahar oğluna bu işi ayarlamıştı.

Sara ve İsrail'in düğünleri Balat'ta yapılır. O zamanki bir âdete göre tören sonrası gelin ve damat öndeki faytonda olmak üzere, Boğaz'a gezintiye gidilirdi. Nasıl olmuşsa yolda giderlerken mola verdikleri bir yerde birileri Eskişehir'deki bebeğin öldüğü haberini ulaştırır. Sara Eskişehir'e giderken, kimsesiz bir Rum kızını yardımcı olarak yanında götürür. Yeni inşa edilen lojmanlara yerleşir. Ev dayalı döşelidir. Sara kendi başınadır, karışanı yoktur, rahattır.

Yıllar sonra meraklısı olduğumu bildiği bir çevre ile kundağ etrafına sarılan uçları çevre gibi sıрма işlenmiş kuşaklar göndermişti. Laf arasında o çevre ve kuşakları gelin gittiği evde bulduğunu anlatmıştı. Eşinin ölmüş olan ilk karısından kalmış olmalıydı.

Kayınpederimin bahtsız ilk eşi nasıl biriydi? Kayınpederim karısının ölümünden çok vakit geçmeden çabucak evle-

nince, eşimi o ilk hanımın çocuğu sanan olurdu. Bursa'da böyle düşünen uzak bir akraba "Ah nasıl güzel boylu poslu bir anan vardı." demiş, bizi şaşırtmıştı.

Kayınvalidem kısa boylu, yüz hatları muntazam bir esmerdi. Gençliğinde de incecik olmalıydı. Öldüğünde teni pürüzsüzdü, ince bir çizgisi, bir buruşukluğu yoktu. Sanırım bu durum aileden kaynaklanıyordu. Eşim de öyleydi. Gayet ciddi, ciddiliğiyle ün salmış bir hanımdı. Oysa gülümsemek ona güzellik katardı.

Evlilik yaşamı ilk yıllarda güzeldir. Kayınvalidem hamile kalınca *faşadura* dediğimiz bebek takımları yaptırmak üzere İstanbul'a gelir. En âlâsından bir sandık dolusu bebek eşyası sipariş eder, yaptırır. Eskişehir'e döner. Tabii onu kocası götürüp getirir. Rum kız da hep yanındadır.

İstanbul'da annesinin evindeyken, tanımadığı bir kadın ziyarete gelir. Gözü yaşlıdır fakat gene de mutludur. İsrail'in ölen eşinin annesidir gelen. Mutluluğu Sara'nın gebeliğinden kaynaklanmaktadır. Kızı gebe kaldığında İsrail'in çocuğu olamaz deyip kızını lekelemişler, bu iftira onu kahretmiştir. Kızı ölmüş olsa da aklanmıştır. Buna şükreder.

İlk iki yıl Birinci Dünya Savaşı yıllarıysa da, Eskişehir'de hiçbir şeyin, özellikle de gıdanın sıkıntısı, yokluğu çekilmez. Ne de olsa ağa gelinidir. Ayrıca eşinin demiryollarında çalışıyor olması da onlar için büyük bir avantajdır. İsrail, akrabalarına tren idaresinde iş bulup yerleştirir. Savaş bitiminde Sara ilk çocuğunu doğurur. Bebek birkaç aylıkken Eskişehir'de çekilen bir fotoğrafta, boynundaki çil çil beşibirlik altınlar durumlarını açıklar. Kurtuluş Savaşı'nın ilk zamanlarında Türk ordusu bir ara Eskişehir'deki mevcudiyetini artırır, lojmanlara el koyar. Kayınpederim dışarılardadır. İki kadın, evin tek kilitli yeri olan büyük, mutfakımsı yerde yaşamlarını sürdürürken tedirgindirler.

Türk ordusu taktik gereği şehri terk eder. Yunan ordusu şehre girer, terör estirir. Bu arada yumurta fabrikasını ateşe

verirler. Bütün aile şaşkındır. İstanbul'a hareket edemez, tren yolunu kullanamazlar. Büyük bir Yahudi topluluğunu barındıran Bursa'ya gitmek üzere, at arabalarıyla yola çıkarlar. Yolda bir ara devrilen arabanın altında kalan iki-üç yaşındaki eşim yaralanır. Kaşının üstündeki küçük yara izi yaşam boyu kalır. Bir süre Bursa'da yaşadıktan sonra İstanbul'a gelirler. Brudolar'ın yakınına Balat'a yerleşirlerse de, İsrail, İstanbul'da iş yapmaktansa Anadolu'da iş yapmayı yeğler.

Sara hiç de mutlu değildir. Sonra ikiz çocukları olur ama yaşamazlar. Oğlu yüzünden boşanmadığını söyleyip durduysa da, boşanmak o yıllarda olacak iş değildir. O kadar ki, gelin baba evinden ayrılırken, "Buraya artık döneceksin, koca evinden ölüne çıkabilir." benzeri sözlerle uğurlanırdı. En azından maddi durumları iyiydi. O yıllarda Beyoğlu'nda, Tünel'in arka sokağında, Şahkulu Değirmen Sokak'ta kayınpederiyle ortaklaşa beş katlı bir ev satın alırlar. Muameleleri yapma aşamasında İsrail, Anadolu'da olduğundan gelemmez. Karısına evi kendi üstüne kaydettirmesini söyler. İyi de olur. Bu yarım ev Sara'nın ve çocuklarının sigortası olacaktır. İsrail bazen özel atlı arabası olacak kadar varlıklıdır, bazen de servetini tüketmiş duruma düşer. Ev, Sara'nın üzerine tapulu olmasa, böyle zamanlarda satılabilir, evsiz barksız da kalabilirlerdi. İsrail ne kaybeder ne kazanır bilinmez. Kumar sever, oynardı. Hem de şehrin ileri gelen eşrafı ve mülki memurlarıyla.

Tren bazı yerlerde saatlerce kalırdı. O da oralarda bile kumar oynardı. İçkiyi de severdi. Ama kendinden geçecek, sı-zacak duruma varmazdı. Akşamları cebinde hatırı sayılır bir parayla dönmüşse hanımına teslim eder, saydırır, yatarmış. Çakırkeyif geldiği bir gece, eşine aynı cins paralardan oluşmuş bir tomar para vermiş, sızmış, yatmış. Sara "İstesem vermez, ama bunlardan bir tekini alsam farkına varmaz." diye düşünmüş, bir tanesini yürütmüş. Sabah parayı sayan İsrail sesini yükseltmeden, bir bardak su ister gibi "Bir kayme eksik, getiriver." demiş...

Ailece iki üç yıl Balat'ta kaldıktan sonra, Tünel'deki Şah-kulu Değirmen Sokak'taki evlerinin bir katına geçerler. Evi kat kat kiraya verirler. Sara'nın babası ölünce, kardeşlerinin hisselerini de satın alır. Kiracı kabulünde kayınvalidem çok titiz ve seçici davranırdı. Geleni gideni az olan dul ve yaşlıları seçerdi. Bu konuda haklıydı. Çünkü ev dört katlı da olsa, tek bir aile oturacak şekilde tertiplenmişti. Bu yüzden olsa gerek, mahallede sert ev sahibi olarak tanınırdı.

Günümüzde o ev, dış cephesi cumbasız, balkonsuz, betonlaşmış, bodrumdaki sarnıç kurutulmuş, bir basım evine dönüşmüş, küçük bir iş hanı olarak kullanılıyor.

Bu arada kayınpederim İsrail, Karabük'te bir bakkal dükkânı açar, yürütemez kapar. Kayınvalidem o evde üçüncü erkek çocuğunu doğurduktan sonra gebe kalınca düşürmeye karar verir ve birtakım ilaçlar alır. Görümcesi o yıl bir kürtaj sonrasında ölmüştür. Oğlu bir şeyler sezinler, ilaçları yok eder. Gayet zor bir doğum yapar. O kadar ki, o zamanlar bu gibi durumlarda yararlı olduğuna inanıldığından, sinagogun birinden Tevrat rulolarını bağlamak için kullanılan işlemeli bantlardan birini getirip üstüne örterler. Yaşama dönünce dünyaya getirdiği oğlana, kurtarıcı manasına gelen Salvador adı verilir. O arada kayınpeder bisküvi imalathanesi kurmuş, işletmektedir.

İş mi yürümez, Anadolu mu onu çeker anlaşılmaz; bir gider bir gelir. Bir Ege şehrinde Müslüman bir kadınla yaşamakta olduğu haberleri gelir.

İki yıl sonra bir şey olmamışçasına döner. Eminönü'nde, bir iş hanında yer kiralar. Evlilikleri, yaşamları düzene girer. Akşamcılığı sürse de evde az içmektedir. Ara sıra Anadolu'dan gelen eski bir arkadaş veya bir müşterisiyle gece dışarılarda yese, gezse de bu iş çapkınlığa dönüşmemekte, geleni son eğlence yerinin kapısında bırakıp evine dönmektedir. Kayınvalidem huzurludur. Biraz kilo bile almıştır. Ve bir gün karnında bir şeylerin kımıldadığını fark eder. Şaşırır, âdet-

ten kesildiğini sanmıştır, oysa gebedir. Ve doğurmaktan başka yapılacak bir şey yoktur. Büyük oğlunun liseyi bitirdiği yıl, bir kız çocuğu dünyaya getirir. İsrail bey pek memnun olur. Dört oğlandan sonra bir kız. Sara hemen yatak odalarını ayırır. “Al, kız senin olsun.” der gibi, gece bakımlarını çoğu zaman babaya yükler. Kız da büyüdüğünde babaya düşkün olur, ona annesinden daha yakındır. Anne çok daha sert, baba daha anlayışlı ve müşfiktir. Babasının eski halini bilmez, inanmaz. Babası en iyi koca, en iyi babadır. Anlayışsız olan annedir.

Evlendiği gün bile, ilkin hasta babasının giyimi kuşamıyla ilgilenmiş, sonra gelinliğini giymişti.

Onlarla 1947’de Ankara’ya geldiklerinde, nişanlandığımda tanıştım. Eşim kestirmeden “Ankaralı bir kızla sözleştim.” diye yazmakla iş bitecek sanmıştı. Kayınvalidem mektup üstüne mektup yazıp karşı çıkmıştı.

Zamanla beni sevmişti, ona bir arkadaş olmuştum. Bir gün laf lafı açarken bu konuya geliverdik. Lafı dolandırmayı sevmez, karşısındakini kıracağını bile bile yüzüne karşı açık açık söylerdi. Tabii ki beni istememişti. Ankaralı bir kız, ailesini çevresini bırakıp İstanbul’a gelmek istemeyecekti. Oysa ki İstanbullu bir kız oğlunu geri getirecekti. İkinci bir nedense kendi seçeceği varlıklı İstanbullu seçkin bir ailenin kızını eve getirmeden önce oğlu, en azından misafir odasının eşyasını, perdesini yenileyecekti. Oğluna evin erkeği gözüyle bakıyordu. İhtiyaçları olsun olmasın, oğlan evin ikinci erkeği sayılır, maddi yardımda bulunurdu. Bu o yıllar için olağan bir durumdu. Kayınpeder ise karısına aldırmadan, eşimin onlara gönderdiği resmimi konsolun aynasına iliştiirdiği gibi, bakıp bakıp kadeh kaldırıyormuş. Yirmi dokuz yaşına varmış olan oğlunun, evliliğe bu ilk adımı onu mutlu etmeye yetiyormuş. 1950 yılında gördüğüm kayınpederimin iş yeri bir handaydı. Hiç öyle bir iş yeri görmemiştim. Yanında çalışan adamı şaşkınlığımı fark edince “Gelin hanım, han Bizans’tan

kalma” demişti. Eminönü Meydanı’na açılan bir sokağın girişindeki bir kemerden girmiştik. Oldukça büyük bir avlunun etrafı, iki katlı bir binayla çevriliydi. Alt kattaki iş yerleri bir dükkân görünümündeydi. Üst katta ise sıra sıra han odaları vardı. Kayınpederimin iş yeri bu ikinci kattaydı. Ahşap bir merdivenden çıkmıştık.

Kayınpederim, Anadolu’da baharatçılık işini sürdürüyordu. Seyrek de olsa Anadolu’ya iş gezilerine çıkıyor, Adana’da yerleşmiş iki kardeşine konuk oluyor, alıştığı havayı ve çevreyi solumaktan mutluluk duyuyordu. Bir keresinde dönüş yolunda Ankara’ya, bizlere geldiğinde, bir komşum bizim evlerimizde yapılmayan büyükçe bir kâse aşure göndermişti. Kayınpederim aşureyi iştahla, beğeniyle, özlemle yemişti. Bu arada sattığı mallardan salep, tarçın, sumak, çeşitli biber vb. örnek paketçikler vermişti. İş hakkında bir fikrim vardı. Kayınpederimin İstanbul’daki han odası iki katlıydı. Giriş odası iş yeri olarak kullanılıyordu. Kısa bir ahşap merdivenle çıkılan yukarıdaki odada, bir kerevet üstüne serilmiş yatak, basit bir elbise dolabı, bu odanın onun istirahat yeri olduğunu anlatıyordu. Öğle yemeğinden hemen sonra yatarmış. Küçük pencereden Haliç görülebiliyordu. Haliç’in bilmem neresinde büyük bir mahzende de Romen kadınlar, Anadolu’dan toplattırdığı paçavralaşmış yün çorap parçalarını siyah ve beyaz olarak ayırıyor, balyalaştırıyormuş. Eşim “Pis kokar, üstüne bit sıçrar.” deyip orayı göstermemişi.

Kayınpederim yaşlandığında bu işlerini yürütemez oldu. Eşim tefecilik yapmasından şüpheleniyordu. Tefecilik eşime göre tehlikeli bir işti. Babasının eşi dostu çoktu. Hayır diyemezdi. Hem dara düşen, tefeciye gelen adamlarla para batırmak işten değildi.

Yaşadığı hayat İsrail’i yaşından önce kocatır. Birçok şikâyetle doktora gittiğinde onu yakından tanıyan doktor “Sürdür-

düğün yaşamın sonucu.” gibilerinden bir şeyler söyler. O da işini tasfiye eder. Ortalıkta para yok denilecek kadar azdır. Hesap defterinin içinden de çıkılmaz. Ölümünden iki yıl sonra, İstanbul’daki oğlunun evine gelen taşralı görünümde bir adam, Sara’ya o gün için önemli bir para olan dört bin lira uzatır. Onları araya sora, zor bela bulmuştur. Meğer İsrail ona para vermiş, o da durumunu bu sayede kurtarmıştır. Adam ödemeyi yapabilmenin huzuru içinde, helal edin tekrarlarıyla el öper, ayrılır. Başka da gelen olmaz. Ne kadar batırmış bilinmez. Kayınvalidem elindeki parayla takılamayacak kadar ağır altın bilezikler alıp parasını garanti altına aldığını bana daha nişanlıyken anlatmıştı. İstanbul’daki oğluna iş açarken bir para vermişti. Ankara’ya en son geldiğinde bana arka odanın tahta döşemesi altına bin lira sakladığını sır gibi söylemişti. Ev satıldıktan sonra, döşemeler yenilenirken, herhalde bir işçi bulmuştur. Bilezikler ne oldu? Ayıp olur diye sormadık. Son yıllarda Sara bir felç geçirdi. Biraz toparlandı ama yalnız yaşaması olanaksızdı. İki oğlu Güney Amerika’da olduğundan ve üçüncü oğlu annesine düşkün olduğundan, annesini evine aldı. Annesine karısını kızdıracak kadar ihtimam gösterdi, bir dediğini iki etmedi. Bazen de Ankara’ya bizlere gelirdi. Kızı da bakımı zor ve Parkinson hastası olan babasını evine aldı... İlkin kayınpeder öldü. Oğlunun yazlık evinde kalan kayınvalidem de düşüp ayak bileğini kırdı. Kangren olup bacağı dizden kesildikten sonra kurtulamadı, hakkın rahmetine kavuştu...

Karı koca Arnavutköy mezarlığında yan yana aynı kabirde istirahat ederler. Kayınvalide kuşkusuz memnundur. Kayınpeder ise Anadolu yollarını özlüyordur.

* * *

Bu kişiler, bir roman veya oyuna konu olabilecek yaşamlar ve karakterlerdi.

NOKTALARKEN

Anlatıklarıyla bu derlemenin yazılmasına büyük katkıda bulunan annem Sara Biçaçi Morhayim'e, babam Jak Morhayim'e, kayınvalidem Sara Papu Bahar'a, teyzem Bienvenida Farhi'ye, amcam Leon Morhayim'e, dünürlerim Korin Kalvo'ya, Ester Marko Özсарfati'ye, kuzenlerim Sara Biçaçi ve Zelda Levi'nin anısı önünde saygıyla eğilirken; anlattıkları kadar kitap ve resimleriyle büyük katkıda bulunan Sayın Moiz Bayer'e, Sayın Sol Nisim Eskenazi'ye, Sayın Moşe Grosman'a, Sayın Albert Habib'e, Sayın Yaakov-Ceni Karako, Sayın Yasef Özсарfati'ye, Sayın Yaşar Öztuzcu'ya, Sayın Sofi Saade'ye, Sayın Avram Ventura'ya, Sayın Ezra Venturero'ya, Sayın Zelda Yani'ye, Pan Yayıncılık'tan Sayın Işık Gençер ve Sayın Fatma Tulum'a

Sonsuz teşekkürler...

Bu teşekkürler belki de baş sayfada olmalıydı. İngilizce yazarlar çoğu zaman en sona kalan eşlerine 'the last but not the least' der öyle teşekkür ederler. Hoşuma gider. Evet son- da ama en önemsizi değil, olmazsa olmazlardansınız. Bir ef- saneyi anımsatır varlığınız.

Kuş uçmaz kervan geçmez, kar erimek bilmez bir dağın eteğinde bir evde, bir ana oğul yaşarmış. O yıl kış her yıldan daha bir şiddetli geçtiğinden odunları bitmek üzere, kiler de tamtakırmış... Gece basmış, dışarıda uluyan kurtlar ürkütü- yor, guruldayan aç mideler düşündürüyormuş.

Birden kapı vurulmuş... Ana-oğul ne oluyor der gibi kor- kuyla bakışırken kapı tekrar tekrar vurulmuş... Bir kısık yorgun ses duyulmuş. Yolunu şaşırmış bitkin bir adamın ricacı sesi. Tutuşturduğu bir çıra parçacığı elde, delikanlı önde anne arkada, tedirgin, kapıyı açıp adamı buyur etmişler. Üs- tünün karlarını silkeleyip ocağın başına oturtup Tanrı misa- firine "Hoş geldin." demişler. Ateşin başına çöken adamın se-

si çıkmasa da kısa bir sürede yüzüne renk, gözlerine fer gelmiş. Bakışları ocağın üstündeki tencereye kaymış. Bir hoş bakarmış. Besbelli aç, sıcak bir aş ikramı beklermiş. Ama o tencerede sade su kaynarmış. Ana üzgün, çaresiz, oğlanı bir kenara çekmiş, “Kilere bir bak. Belki bir yarma tanesi, bir soğan zarı bir köşede kalmıştır, suya salar tadlandırır, renklendirir, doyurmazsak da midesini ısıtırız.” demiş. Umutsuzluk içinde kilere bakmaya giden oğlan şaşmış kalmış. Kiler ağzına kadar türlü türlü yiyeceklerle dopdoluymuş. Heyecanla annesine seslenmiş “Ana dolu, ana dolu...” O ses duvarları aşmış, yayılıp yankılandığı bir cennet toprağa Anadolu Anadolu denmiş... Doludur Anadolu.

Kiler dolu olmasaydı ne yaşayanı kalacaktı ne de efsanesi. Teşekkür ettiğim büyüklerim ve dostların katkıları olmasaydı yazılamazdı Çift Çarşısı.

Varolun Sağolun...

Beki L. Bahar

02/09/2008

Beki Bahar'ın bebekliği

Jozef Bahar'ın bebekliği

Beki Hanım'ın annesi Sara Morhayim

Dr. Alalu ve karısının düğün fotoğrafı, İstanbul. 1925

Bugün 500. Yıl Müzesi olan Karaköy'deki Zülfaris Sinagogu'nun merdivenlerinde çekilmiş, Eşkenaz ve Sefaradların olduğu fotoğrafta, İstanbullu Sefaradların fesli, Avrupalı Eşkenazların başının açık olması dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- A Letter From A Judezmo Journalist What's New, New York, Sayı: 2, 1976.
- Adler, Elkan Nathan, *Jewish Travellers in the Middle Ages: 19 Firsthand Accounts*, Dower Publications, New York, 1987.
- Aelion, Andree, *The Lady That Defied Kings*, Book Pragon House, 2002
- Akar, Rıdvan, *Aşkale Yolcuları - Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2000
- Aki Yerushalayim Revista Kulturala djudeo - Espanyol İsrail
- Aktar, Ayhan, *Türk Milliyetçiliği Gayrimüslümler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006
- Baer, Marc David, *The Ottoman State Non Muslims and Conversion to İslam in Late Seventeen Century Volume* (doktora tezi), Illinois Press, Chicago, 2001
- Bahar, Beki L., "Ankara'ya Gelen Bursalı Gelinler", *Tiryaki Dergisi*, S: 42
- Bahar, Beki L., "Bir Çağrı Edirne", *Tiryaki Dergisi*, S: 23, 1998
- Bahar, Beki L., "Grasya Nası Önderliğinde Osmanlı Yahudilerinin İlginç Bir Boykotu", *Tiryaki Dergisi*, S: 24, 1998
- Bahar, Beki L., *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2003
- Bahar, Beki L., *Ne Kendi Tanır Ne Söz Edeni Vardır*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2007
- Bahar, Beki L., *Oradan Buradan Altmış Yılın Ardından*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995
- Bahar, İ. İzzet, *Jewish Historiography on the Ottoman Empire and it's Jewry From The Late Fifteenth Century to the Early Decades of the Twentieth Century*, İsis Yayınları, İstanbul, 2008
- Bali, Rıfat, *Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İletişim Ya-

- yınları, İstanbul, 1999
- Bali, Rifat, *Musa'nın Evlatları Cumhuriyetin Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Benbassa, Esther-Rodrigue, Aron, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001
- Beyru, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000
- Bibliothèque Nationale Paris Anciens Fonds, No. 291
- Bursa Şer'iye sicilleri
- Byzantion Revue Internationale des Études Byzantines*, Tome XXXVII, Brüksel, 1968.
- Chamberlin, Ann, *Safiye Sultan* (3 cilt), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000
- Cohen, Marc R., *Under Crescent and Cross: The Jews in the Middle Ages*, Princeton University Press, 1994
- Çetin, Atilla, "Robert Mizrahi'nin Günlüğünden Seçmeler", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 24
- Daşcıoğlu, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün, İskan, Suç ve Ceza*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007
- Deleon, Jak, *Balat ve Çevresi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997
- Dölen, Emre, "Kartpostallarla Bursa", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Eylül 1996, S: 23.
- Dunn, Ross E., *The Adventures of İbn Batuta: A Muslim Traveler of the Fourteenth Century*, University of California, ABD, 1989.
- Eroğlu, Doç. Dr. Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç Yayınları, Ankara, 2000
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993
- Flavius, J., *Antiquities of the Jews*, XI
- Frankel, Jonathan, *The Damascus Aftair, "Ritual Murder" Politic and The Jews in 1840*, Cambridge University Press, New York, 1997
- Galante, A., *Histoire des Juifs de Turquie*, İsis Yayınları, İs-

- tanbul, 1985.
- Galante, A., *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995
- Gerber, Haim, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa 1600-1700*, Hebrew University, Kudüs, 1988
- Gerez, Habib, "Edirne Musevi Cemaati ve Faaliyeti", *Tiryaki Dergisi*, S. 33, 1995
- Guéron, A., *Journal Du Siège D'andrinople*, İsis Yayınları, İstanbul, 2002
- Guttstad, "Türkiyeli Yahudiler ve Soykırım Sırasındaki Kaderleri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Eylül, 2008
- Günay, Necla, XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri, Ocak Yayınları, Ankara, 2005
- Haker, Erol, *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları, 1867-1937*, Çev. Lizet Deadato, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2007
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999
- İslam Ansiklopedisi, MEB, C. VI, 1960
- Jacoby, David, *Les Quartiers Juifs De Constantinople A l'epoque Byzantine*, University Hebraique De Jerusalem.
- Koçoğlu, Yahya, *Hatırlıyorum-Türkiye'de Gayrimüslim Hayatlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003
- Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996
- Lightfoot, Christopher, *Amorium-Orta Anadolu'da Bulunan Bir Geç Roma ve Bizans Kenti*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994
- Onur, Oral, *1492'den Günümüze Edirne Yahudileri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2005
- Öztuna, Yılmaz, *Türk Tarihinden Yapraklar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998
- Rodrigue, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılulaşması "Alliance Okulları"*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997

- Rossabi, Morris, *Kubilay Hanın Seyyahı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008
- Roth, Cecil, *A History of the Marranos*, Jewish Publication Society of America, 2001
- Roth, Cecil, *Dona Gracia of The House of Nasi*, Jewish Publication Society of America, 1992
- Roth, Cecil, *The House of Nasi - The Duke of Naxos*, Jewish Publication Society of America, 2002
- Scholem, Gershon, *Sabbatai Sevi*, Princeton University Press, 1975
- Selavan, İda Cohen, *Jewish in Edirne, Jewish Life*, New York, 1969
- Sharf, Andrew, *Byzantine Jewry: From Justinian to the Fourth Crusade*, Routledge&Kegan Paul Ltd., Londra, 1971
- Shaw, Stanford J., *The Jews of the Ottoman Empire and The Turkish Republic*, MacMillan Press, Londra, 1991
- Şehitoğlu, Elif, *Bursa Hamamları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008
- The Jewish Encyclopedia, 12 Cilt, KTAV Publishing House, New York, 1901
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985
- Varol, Marie Chistine, *Balat Fouburg Juif D'istanbul*, İsis Yayınları, İstanbul, 1989
- Yoors, Jan, *The Gypsies*, Waveland Press, Illinois, 1987

BEKİ L. BAHAR

BİR ZAMANLAR ÇİFİT ÇARŞISI

Benimle röportaj yapmaya gelenlerin genelde ilk sordukları doğum yerim olur. Yanıtım yıllardır değişmez: Edirneli bir anneden ve Bursalı bir babadan İstanbul'da doğdum, Ankara'da büyüdüm, Eskişehir kökenli bir aileye gelin gittim. Bu beş şehir üstüne üç çeyrek yüzyılı geride bırakırken birikim dağarcığımı saçtım ortaya. Hayal gücümü frenledim. Tarih çerçevesinde zaman dilimini, kişilerin yaşadıkları çevreyi, inançlarını, gelenek-göreneklerini araştırarak gerçekleri yansıtmaya özen gösterdimse de sudan bir derleme, ne ararsan bulunur bir çiftit çarşısı çıktı ortaya.

Çiftit günümüzde unutulmaya yüz tutmuş, genç kuşağın bilmediği bir sözcük. Arapça **yehuddan** Farsçaya **cuhud**, Farsçadan da Türkçeye **çiftit** olarak geçmiş. Bizans döneminde İstanbul'un günümüzdeki Eminönü sahili hem Yahudilerin oturduğu hem de gemilerin boşaltma yükleme yaptıkları bir koydu. **Porta Judeca** olarak adlandırılmıştı. İstanbul'un fethinden sonra Türkçe karşılığı olan **Çiftit Kapısı** denmiş, çok daha sonra da **Bahçekapı** adını almıştır. Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları yerleşim bölgelerine de çiftit adı yakıştırılırdı. Örneğin Eskişehir'e bağlı Çifteler ilçesinin eski adı Çiftitlar'dı. Ege'de Bakırçay'ın güneyinde de, Kırım'da da Çiftit Kale adlı kasabalar vardı... Zamanla Musevi, Yahudi sözcükleri onun yerini aldı, ancak küçültücü bir nitelik yüklenmek istendiğinde kullanılır oldu.

Osmanlı İmparatorluğu süresince ve Cumhuriyet'ten sonra 1950'lere kadar Yahudiler pazarcılık alanında aktiftiler. şehirlerde her gün ayrı bir semitte kurulan pazar yerlerinde tezgâh açanların yanı sıra, civar kasabaları dolaşan, haftada ancak bir gün veya bir gece ailelerinin yanına gelebilenler de olurdu. Her tür eşyanın satıldığı kasaba pazarlarındaki tezgâhlarında, akla gelen gelmeyen, yabancı ilahtan rastığa, sülük kavanozlarından kumaş boyasına, kapı tokmaklarına kadar çeşit çeşit, yeni eski eşya arasında, bazen arayıp da bulamadığınız bir şeyi görmek, alabilmek olanaksız değildi. Belki ondan bilinmez, "çiftit çarşısı" deyimini, her tür eşyanın karmakarışık satıldığı yer anlamında kullanılır olmuş.

ISBN 978-9944-396-68-4

9 789944 396684